

**T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**XX. YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA
TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI VE
TANINMIŞ MÜFESSİRLER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Edmir MAXHARRI

BURSA 2010

**T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

**XX. YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA
TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI VE
TANINMIŞ MÜFESSİRLER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Edmir MAXHARRI

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN**

BURSA 2010

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 700823021.numaralı Öğrenci'nin hazırladığı "XX. YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA TEFSİR İLE MEÂL

ÇALIŞMALARI VE TANINMIŞ MÜFESSİRLER" konulu Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/ Doktora/ Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 29./7./2019 günü 11.00 - 12.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının .... başarılı .....(başarılı/başarısız) olduğuna .... oy birliği .....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

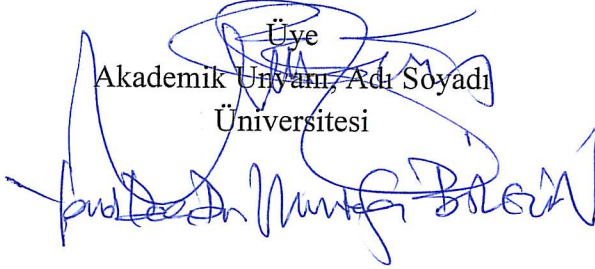

Doç. Dr. İsmail ÇETİN

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

29./7./2019

ÖZET

Yazar : Edmir MAXHARRI
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : viii + 146
Mezuniyet Tarihi : .... / .... / 2010
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

XX. YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI VE TANINMIŞ MÜFESSİRLER

Arnavutluk Cumhuriyeti 1912 yılında bağımsızlığını kazanmış bir Balkan ülkesidir. Burada yaşayan nüfusun yüzde doksandan fazlasını Arnavutlar oluşturmaktadır. İslam dini en çok mensubu olan dindir. Bu toprakların İslam'la yaygın bir şekilde tanışması Osmanlı Devleti'nin buraları fethi ile olmuştur. Bu coğrafyada İslam'ın günümüze kadar olan gelişme ve uygulanma sürecini üç önemli döneme ayırabiliriz. Bu dönemler Arnavut halkı içinde hep dönüm noktaları olmuştur. Birincisi Osmanlı'nın fethi ile 1950 yılına kadar olan dönemdir. Bu dönem İslam'ın en mükemmel şekilde yaşanma imkânı bulunduğu ve İslami eserlerinin en verimli şekilde meydana geldiği bir dönemdir. Tarihi açıdan önemli fakat zor dinî yaşam açısından sancılı olan dönem de Komünizm dönemidir. Komünizm ile birlikte bu süreç ters yüz olmuş İslam ve bunun yanı sıra diğer dinler için de çekilmez bir hal almıştır. Tüm dinî kurumlar kapatılmış, din adına her türlü faaliyet yasaklanmış, dindarlar büyük eziyet görmüşlerdir. Bu süreçte İslam dini ile ilgili yazılan tüm eserler de imha edilmiştir. Günümüzde bu yıkımdan geriye kalmış çok az sayıda esere ulaşmak mümkündür. Üçüncü dönem de komünizm sonrası dönem olarak isimlendirebiliriz. Bu dönem 1990'lı yıllardan günümüze kadar olan zaman süresini kapsar. Bu dönem komünizmin yaptığı tahribatların ve her türlü yozlaşmanın izlerinin yavaş yavaş silinmeye çalışıldığı dönemdir. Bu sebeple biz de bu çalışmada 20 y.y'da yapılan tefsir ile meâl çalışmalarını inceleyerek bu alandaki gelişmeleri anlamaya ve tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler

Arnavutluk   YirminciYüzyıl   Tefsir   Meâl
Müfessir

ABSTRACT

Yazar : Edmir MAXHARRI
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı : viii + 146
Mezuniyet Tarihi : .... /.... /2010
Advisor: : Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

COMMENTARIES AND TRANSLATIONS OF THE QUR'AN AND FAMOUS COMMENTATORS DURING 20th CENTURY IN ALBANIA

The Republic of Albania is a country that gained its independence in 1912. 90% of its population is formed by the Albanians. Islam is the religion that has most members. This geography is acquainted with Islam after the conquest of the Ottoman Empire. We can separate the process of Islam's development and implementation in this territory into three important periods. These periods have been milestones for the Albanian people. The first one is the period from the Ottoman conquest till 1950. This is the period that Islam has had the opportunity of practicing in a perfect way and the religious works have been productive the most. The second one is the painful period of Communism for the religious life but it is also important. Communism has been a serious difficulty not only for Islam but at the same time for all other religions too. All the religious institutions have been closed, and a kind of religious activity has been forbidden and religious people have been tortured badly. In this period all the Islamic literature was annihilated. That is why nowadays we can only reach to a few of them. We can call the third period as the post-communism one. This period covers the time from 1990 till nowadays. This is the period that has been tried to erase the destructions that Communism did. Therefore in this work we will try to understand and introduce the developments in this field by studying the literature of commentaries and translations of the Qur'an during the 20th century.

Keywords

Albania   Twentieth Century   Commentary   Translation

Commentators

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim Hz. Muhammed (sav)'e Arap dilinde tüm insanlığa tebliğ edilmek üzere indirilen bir kitaptır. Kur'ân, her ne kadar ilk muhataplarının konuştuğu dilde, Arapça olarak indirilmiş olsa da evrensel olması hasebiyle o dönemde anlaşılması zor olan bazı ayetlerin açıklanmasına ihtiyaç hissedilmiştir.

Daha sonraki dönemlerde fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasına Arap olmayan unsurlar da katıldı. Bu unsurların farklı dilleri konuşması ve Kur'ân'ı anlayamaması, O'nun tercüme ve tefsir edilmesi ihtiyacını da doğurmuştur. Önceleri bu tercüme faaliyetlerinin bid'at olacağı düşüncesi ile karşı çıkılsa da herkesin Arapça öğrenemeyeceği realitesi buna cevaz verilmesini gerekli kılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Kur'ân'ı daha iyi anlayabilme ve anlatabilme maksadı ile bu tercüme ve tefsir faaliyetleri giderek artmış ve ciltlerce eserler İslam literatürüne kazandırılmıştır.

Biz de bu çalışmamızda XX. yüzyılda Arnavut dilinde yapılmış olan meâl ve tefsir çalışmaları üzerinde durarak bunları incelemeye çalışacağız.

“XX. Yüzyılda Arnavutluk'ta Tefsir ile Meâl Çalışmaları ve Tanınmış Müfessirler” konulu çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi, çalışma esnasında izlenecek yol ve metodoloji ile kullandığımız temel bilgi vermeye çalışacağız.

Çalışmamızın Birinci bölümünde meâl ve tefsir çalışmalarının tarihi serüveni genel hatlarıyla ele alacağız.

İkinci bölümde sözünü edeceğimiz topluluğun yani Arnavutların ve Arnavutluk'un kısa tarihini, coğrafi konumu ve bu topraklara İslam'ın yayılışı ile ilgili bilgi vermeye çalışacağız.

Üçüncü bölümde ise önemli eserler vermiş olan bazı Arnavut müfessirlerin biyografisini ve eserlerini tanıtarak, Arnavut dilindeki tefsir ve meâl çalışmalarının

mahiyetinin anlaşılmasını sağlamaya çalışılacağız. Bunun yanı sıra yazımına başlanıp da tamamlanmamış Arnavutça tefsir çalışmalarına bu bölümde yer vereceğiz. Ayrıca bazı dergilerde rastladığımız belli ayetler üzerine yapılan özel tefsir çalışmalarını da tablo halinde sunmaya çalışacağız.

Bu çalışmanın planlanmasında ve oluşmasında katkısı olan, kıymetli fikir ve teklifleriyle konuya farklı açılardan bakmamızı sağlayan ve çalışmamız boyunca her türlü sıkıntılarımıza katlanan ancak rahatsızlığı nedeniyle son dönemde danışmanlığı bırakmak zorunda kalan değerli hocam Prof. Dr. İbrahim Çelik Bey'e şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca bize maddî-manevî destek sağlayan Türkiye Diyanet Vakfına, her türlü sıkıntımızda bizlere her daim kapılarını açan ve son dönemde danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. Abdurrahman Çetin ile Prof. Dr. Remzi Kaya, Doç. Dr. İsmail Çetin ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Bilgin hocalarıma, çalışmamız esnasında kaynak temini ve diğer yardımları olan arkadaşlarıma ayrıyeten teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak öğrenimim boyunca bana her zaman destek olan Annem, Babam ve Kardeşlerime, maddî-manevî desteği olan herkese şükranlarımı sunarım.

Edmir MAXHARRI

BURSA 2010

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

ARAŞTIRMADA İZLENEN YÖNTEM

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN TEFSİR VE MEÂL TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. TEFSİR TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	13
1. Tefsir Kelimesinin Lügat Ve Terim Anlamları	13
2. Hz. Peygamber Döneminde Tefsir	15
3. Hz. Peygamber'in Tefsirinin Özellikleri ve Hz. Peygamber'in Tefsirinden Bazı Örnekler	17
4. Sahabe Döneminde Tefsir	21
5. Sahabe Tefsirinin Özellikleri ve Hükmü	23
6. Tabîler Döneminde Tefsir	25
7. Tabîler'in Tefsirinin Özellikleri ve Hükmü	27
8. Tabîler Döneminden Sonra Tefsir	30
B. MEÂL TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	32
1. Meâl Kelimesinin Lügat ve Terim Anlamı	32
2. Meâl Çalışmalarının Tarihî Süreci	32

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK TARİHİ VE İSLAM

A. ARNAVUTLUK HAKKINDA GENEL BİLGİ	42
1. Arnavutluk Coğrafyası	42
2. Arnavutlar'ın Kökeni (İlaryalılar)	46
B. ARNAVUTLUK'TA İSLAM	50
1. Arnavutluk'un İslam ile İlk Teması	50
2. Arnavutluk'ta Osmanlı Dönemi	53
3. Bağımsızlıktan Günümüze Arnavutluk'ta İslam	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**XX YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI VE TANINMIŞ
MÜFESSİRLER**

A. TANINMIŞ MÜFESSİRLER	72
1. <i>Feti Mehdiu'nun Hayatı ve Eserleri</i>	72
a. Hayatı	72
b. Eserleri	73
2. <i>Hasan Efendi Nahi'nin Hayatı ve Eserleri</i>	75
a. Hayatı	75
b. Eserleri	76
3. <i>Hafız. Sherif Ahmeti'nin Hayatı ve Eserleri</i>	76
a. Hayatı	76
b. Eserleri	77
4. <i>Ilo Mitko Qafezezi'nin Hayatı ve Eserleri</i>	78
a. Hayatı	78
b. Eserleri	79
5. <i>Hafız İbrahim Dalliu'nun Hayatı ve Eserleri</i>	79
a. Hayatı	79
b. Eserleri	80
6. <i>Hafız. Ali Korça'nın Hayatı ve Eserleri</i>	82
a. Hayatı	82
b. Eserleri	83
ba. Basılan Eserleri	83
bb. Basılmayan Eserler	84
B. TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI	86
1. <i>Tamamlanmış Tefsir ile Meâl Çalışmaları</i>	86
a. Kur'an-i	86
b. Kur'an-i dhe Hija e Tij Shqip	90
c. Kur'an-i i Madheruar	92
d. Kur'an-i Perkthim me Komentim	96
e. Kur'an-i i Shenjte Perkthim e Komentim	100
f. Perzgjedhje ne Komentimin e Kur'ani Kerimit.....	101
g. SHpjegimi i Kuptimve te Kur'anit Te Larte Ne Gjuhen Shqipe	102
2. <i>Tamamlanmamış Tefsir ile Meâl Çalışmaları</i>	105
a. Kur'an-i	105
b. Ajka e Kuptimeve te Kur'ani Qerimit	109
c. Kur'an-i i Madhenueshem e Thelbi i Tij	110
d. Ajete te Zgjedhura te Kur'anit te Shenjte	113
e. Jasin.....	115
f. Jasini Dhe 20 Sure Tjera Shqip Me Transmetim	116
C. SÜRELİ YAYIN ORGANLARINDA TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI	117
1. <i>Zani i Naltë</i>	117
2. <i>Kultura İslame</i>	133
3. <i>Jeta Muslimane Shqiptare</i>	137
4. <i>Edukata İslame</i>	138
SONUÇ	141
BİBLİYOGRAFYA	143
ÖZGEÇMİŞ	151

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Madde veya Makale
a.g.t	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
İ.F.A.V	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.E.B İ.A	: Milli Eğitim Bakanlığının İslam Ansiklopedisi
M.İ.D.B	: Makedonya İslâm Dinî Birliği
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
Ts.	: Basım tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları, yayınevi

GİRİŞ
ARAŞTIRMADA İZLENEN YÖNTEM

GİRİŞ

ARAŞTIRMADA İZLENEN YÖNTEM

Yaşadığımız çağ her ne kadar bilim, teknoloji ve ilerleme çağı olarak adlandırılıyor olsa da bilgi kirliliği, dezenformasyon, yanlış anlama ve yanlış yorumlama olgusu bu çağın hastalıklarından sayılabilir. Şüphesiz çağımızın bütün bu olumsuzlukları din ve inanç meselelerine de yansımıştır.

Dinî olmayan birçok bilgi ve davranış dinin gereği olarak sunulmuş ve dinî hayat gün geçtikçe yozlaştırılmaya başlanmıştır. Günümüz din âlimleri bütün bu olumsuzluklardan müslümanlar olarak sakınmamızın ancak yeniden Kur'ân'a dönüşle mümkün olacağını her fırsatta dillendirilmektedir. Bu sebeple İslam dinini anlamak ve buna bağlı olarak müslümanca bir yaşam sürdürmek ancak Kur'ân'ı ve onun öğretilerini iyi kavramakla mümkündür. Bundan dolayıdır ki günümüzde geçmişte olduğundan daha fazla meâl ve tefsir çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Tabi bu günümüzü anlamak ve yarınımızı inşa etmek için geçmişe duyduğumuz ihtiyaç her zaman aktüelliğini korumaktadır. Bizler de bugün Kur'ân'a yeniden dönecek ve onu anlamaya çalışacaksak geçmişte yapılmış çalışmaları mutlaka göz önünde bulundurmalı ve onlardan faydalanmalıyız. Biz de bu düşüncelerle yakın geçmişimizde bu alanda yapılan çalışmaları değerlendirerek o dönemin dinî algısını anlamaya çalışacağız.

Konumuzun çerçevesini Arnavutluk'ta XX. yy.da yapılan Arnavutça tefsir ve meâl çalışmaları ile tanınmış müfessirlerin biyografileri oluşturmaktadır. Araştırma konusu olarak XX. yy.ın seçilmesi bu dönemin Arnavutça meâl ve tefsir çalışmaları adına verimli bir dönem olması hasebiyledir. Ayrıca gerek belgelerin temininde yaşanacak sorunlar gerekse zamanımızın sınırlı olması dikkate alınarak konuya bazı sınırlamaların konulmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Çalışmamızı birinci ve ikinci bölümü bir altyapı çalışması olarak tasarladık. Öncelikle Arnavutluk'un ve Arnavutların kısa fakat doyurucu bir tanıtımını yaparak, bu

coğrafyada yapılan çalışmaların hangi ruhla yapıldığı hakkında bir fikir edindirmeye çalışacağız. Ardından İslam dünyasında meâl ve tefsir çalışmalarının geçirdiği aşamaları genel bir bakışla ele alacağız. Üçüncü bölümde ise esas konumuz olan Arnavutça meâl ve tefsir çalışmalarını ve müfessirlerin biyografileri ile ilgili bilgi vereceğiz.

Çalışmamızın her aşamasında Temel İslam Bilimlerinin araştırma tekniklerini uygulamaya, konularla ilgili temel kaynakları görmeye ve onlardan istifade etmeye azami çaba gösterdik. Kullandığımız kaynaklar Arapça, Türkçe ve Arnavutça olmak üzere üç dilde yazılmış eserlerdir. Çalışmamız boyunca temel olarak istifade ettiğimiz iki önemli eser; İsmail Bardhi'nin, "Hafız İbrahim Dalli ve tefsirdeki metodu" ve İsmail Ahmeti'nin "Jeta dhe Veprat e Hafız Ali Korçes-(Hafız Ali Korça'nın Hayatı ve Eserleri)". Ayrıca Feti Mehdiu'nun, "Perkthimet e Kur'anit ne Gjuhen Shqipe-(Kur'an'ın Arnavut dilindeki meâlleri)" isimli makalesi de çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır.

Umuyoruz ki çalışmamız bu alandaki eksilikleri bir nebze olsun giderir ve yeni araştırmacılar için bir fikir kaynağı olur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN TEFSİR VE MEÂL TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN TEFSİR VE MEÂL TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. TEFSİR TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. Tefsir Kelimesinin Lügat Ve Terim Anlamları

Kur'ân-ı Kerim'de sadece Furkan sûresinde “ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ ”¹ *Onların sana getirdikleri hiçbir temsil yoktur ki, (onun karşılığında) sana doğrusunu ve daha açığını getirmeyelim¹* şeklinde bir kez kullanılmış olan tefsir kelimesinin kökü konusunda farklı görüşleri ileri sürülmüştür.

Tefsir kelimesinin “fesere” “yefsiru” “fesren”² kökünden tüendiğini, “tefiil” babından olduğunu söyleyenlere göre “açıklama” ve “beyan etme”³ manalarına gelmektedir. “فَسَّرَ” de kapalı olanı keşfetme, iban etme⁴ manalarında kullanıldığı gibi doktorun, hastanın hastalığını teşhis edebilmek için baktığı idrar tahliller için de kullanılır⁵. Bu anlamda tefsirin de bu manalara geldiği söylenmiştir⁶.

Bir başka görüş ise “الجدب” kökünden “جَبَذَ”⁷ kelimesinin gelmesi örneğinde olduğu gibi tefsir kelimesi de taklib yoluyla “السفر” kökünden mastar olarak geldiği şeklindedir⁸. “السفر”, kelimesi yolculuk etme, sefere çıkma manalarına geldiği gibi

¹ Furkân, 25/33.

² Kermi, Hasan Said, *Hadî ila Lugati'l-Arap*, Daru'l-Beyan, Beyrut 1991, c. III, s. 413.

³ Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1943, c. I, s. 470; Ceburi, Ebu Yakzan Atıyye, *Dirasat fi't-Tefsir ve Ricalihî*, Daru'n-Nedveti'l-Cedide, Beyrut 1986, 3/bas, s. 15.

⁴ Suyutî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Muhtasari'l-itkan fi ulumi'l-Kur'ân*, iht. Selahaddin Erkadan . 3/bas, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1990, s. 124.

⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, Daru Sadır, Beyrut, c. II, s. 55; Cebheri, İsmail ibn Hammad, *Sihah*, Daru'l-İlm Lilmilayeyn, Beyrut 1085 H, c. II, s. 781.

⁶ Zerkeşi, Bedruddin, *Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Daru Marife, Beyrut 1392 H, c. II, s. 147.

⁷ Ceburi, a.g.e., s. 15.

⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1985, s. 213.(bu eseri ilerde şu şekilde: “Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*” gösterilecektir). Duman, Zeki, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992, s. 43.

“اسفرت المرأت عن وجهها” “Kadın yüzündeki olan peçesi kaldırdı, yüzünü açtı” örneğinde olduğu gibi açığa çıkarma, açma, keşfetme manalarında da kullanılmaktadır⁹.

Her ne kadar “Fesr” ve “Sefr” kelimeler mana açısından aynı gibi görünüyorsa da aralarında şöyle bir ince fark bulunmaktadır: Açığa çıkarma, örtülüğü açma manasına gelen “sefr” zahiri ve maddi şeylerle alakalı olarak kullanılmaktadır¹⁰.

Yani “sefr” maddi şeyler üzerindeki görünmeye mani olanın kaldırılarak o şeyi hisse ve duyuya arz edilmesidir. “Fesr” ise “sefr”i aşan bir inceliğe sahiptir ve “ma’kûl mananın keşfi, açığa çıkarılması”dır¹¹. Bu bağlamda “sefr” kelimesi maddi ve zahiri bir keşif manasında kullanılırken “fesr” kelimesi daha ziyade manevi ve batını bir keşif anlamında kullanılmaktadır.

Tefsir kelimesinin lügat manalarındaki çeşitlilik ıstılahi tanımlarında da mevcuttur. Bu tanımlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

1) Tefsir “müskil lafızdan kastedileni keşfetmek”¹² demektir.

2) “Tefsir, ayetin ve süreye inen ayetlerin nüzulün, kıssaların, ayetlerde olan işaretlerin, bir ilmidir sonra ayetlerin Mekkî, Medenî, muhkemin, müteşabihin, nesihin, mensuhunun, hassın, âmmin, mutlakın, mukayyidinin, mücmelinin ve müfesserin bir tertibidir”¹³.

3) Tefsir, Hz. Peygamber’e indirilen Allah kelamını ve onun manasını beyan eden, Arap dili, nahiv, sarf, ilmi beyan, fıkıh usulü ve kıraat yoluyla hükümleri ve hikmetleri çıkarılan ve ayetlerin nüzul sebepleri, nesih ve mensuhu tarif etmeyi gerektiren bir ilimdir¹⁴.

⁹ Duman, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰ Zerkeşi, *a.g.e.*, c. II, s. 148.

¹¹ Kayhan, Veli, *Kur’ân’ı Tefsirde Usûl ve Gerekli İlimler*, Kurav Yayınları, Bursa 2007, s. 126.

¹² İbn Manzur, *a.g.e.*, c. V, s. 55.

¹³ Zerkeşi, *a.g.e.*, c. II, s. 147.

¹⁴ Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaledin b. Abdurrahman, *İtkan fî Ulumi'l-Kurân*, Daru İbn Kesir, Dımaşk 1987, c. II, s. 1191.(bu eser ileride şu şekilde: “Suyutî, *İtkan*”, gösterilecektir).

4) “İnsanın var gücüyle Allah Teâlâ’nın Kur’ân’daki muradına delalet edenleri araştırdığı bir ilimdir”¹⁵.

5) Fennârî’ye göre: “Tefsir ilmi, Allah Teâlâ’nın Kur’ân’daki Kelamın ve delaletini insanı gücünün yettiği kadarıyla anlamak ya da Kur’ân’dan anladığımız şeyin Allah’ın muradını olduğunu zannetmektir”¹⁶.

6) “Tefsir, ayetin manasını, durumunu, kıssasını, nüzul sebebini açık bir şekilde delalet edecek bir lafızla açıklamaktır”¹⁷

7) “O, Allah kelamının açıklamasıdır” yahut “O, Kur’ân lâfızlarının ve mefhumlarının açıklayıcısıdır”¹⁸.

8) “Ayetlerin inişlerini, durumlarını ve kıssalarını, nüzul sebeplerini, sonra Mekkî ve Medenî, muhkem ve müteşâbih, nâsîh ve mensûh, hass ve âmm, mutlak ve mukayyet, mücmel ve müfesser oluşlarını, helâlî ve haramı, va’dî ve vaidî, emri ve nehyî, ibret ve emsali tertip eden bir ilimdir”¹⁹.

Tefsirin istilahi anlamını ortaya koymak için ele aldığımız bu tanımlarda ortak bir hedefin varlığı dikkat çekmektedir: “Tefsir, Hz. Peygamber’e Allah tarafından indirilen Kur’ân Kerim’i, O’nun ayetleri ifade etmek istediği maksada yakın olarak anlamak, anlatmak ve faydalı sonuçları çıkarmaya yardımcı olup sağlayan bir ilimdir” bu tarife ulaşabiliriz.

2. Hz. Peygamber Döneminde Tefsir

Hz. Muhammed’e 23 yıl içerisinde Hz. Cebrail vasıtasıyla vahiy yoluyla Allah Teâlâ tarafından Arap dili ve üslubu indirilen Kur’ân Kerim İslam dinin kutsal kitabı ve şer’î hükmüdür. Allah’ın kelamı olan Kur’ân-ı Kerim’i insanlara öğretmek, anlatmak ve açıklamak sorumluluğu kendisine kitap verilen ve insanların en seçkini olan

¹⁵ Zerkani, *a.g.e.*, c. I, s. 481.

¹⁶ Şeyh Osman, *Kavâidü İlmi’t-Tefsîr*, thk. Uzul, Mustafa, Birleşik Matbaacılık, İzmir, s. 2.

¹⁷ Cürçani, Şerif, *Ta’rifât*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 63.

¹⁸ Hûlî, Emin “*Kur’ân Tefsirinde Yeni bir Metod*” çev. Güngör, Mevlut, Kur’ân Kitaplığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 13.

¹⁹ Suyuti, “*İtkan*” c. II, s. 383.

Hz. Muhammed'e Allah tarafından verilmiştir. Çünkü O, mutlak olarak insanlar arasında Kur'ân'ı en iyi anlayan ve bilendir.

Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'i Hz. Muhammed'e indirdiği gibi açıklamasını da öğretti. Bu hususu açıklayan pek çok ayet vardır. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: *“Doğrusu vahyolunanı kalbine yerleştirmek ve onu sana okutturmak bize düşer. Biz onu Cebrail'e okuttuğumuz zaman, ona uy (onun okumasını dinle). Sonra onu sana açıklamak bize düşer”*²⁰

*“O hevâ ve hevesine göre konuşmaz, O'nun konuşması ancak kendisine vahyolunan bir vahiydir”*²¹

*“Peygamber size ne getirdi ise onu alınız, sizi neden nehyetti ise, ondan çekininiz”*²²

Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: *“ Şunu kat'î olarak biliniz ki, bana Kur'ân'ı Kerîm ve onun bir misli daha verilmiştir”*²³

Bu bağlamda Kur'ân kendisinin tefsir edilmesini yine baştan kendisi istemiştir. Bu da tefsir hareketinin İslam'ın kendi bünyesinden doğduğunu ve Kur'ân Tefsirinin Kur'ân'ın inmesiyle başladığını göstermektedir²⁴.

Allah Teâlâ diğer Peygamberler'i tebliğ ve teybin etmekle mükellef tuttuğu gibi Hz. Peygambere de Kur'ân'da insanlara tebliğ ve teybin etmeyi emreder: *“Ey peygamber, sana Rabbin tarafından gönderileni herkese bildir. Böyle yapmazsan peygamberlik vazifeni yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur”*²⁵.

---

²⁰ Kıyâmet, 75/17-19.

²¹ Necm, 53/3-4.

²² Haşr, 59/7.

²³ Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, Işık Akademi Yayınları, İzmir Eylül 2007, 2/bas, s. 25.

²⁴ Aydın, Davut, *Tefsir Terihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yayınları, İstanbul 2004, 2/bas, s. 32.

²⁵ Mâide, 5/67.

"Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın ve ta ki insanlar da iyice fikirlerini kullansınlar"²⁶.

İşte bu ayetler Hz. Peygamber'i tebliğ ve teybin vazifelerini yerine getirmekle mükellef olduğunu beyan etmektedir.

Tebliğ ve teybin vazifeleriyle mükellef tutulan Hz. Peygamber ilk günden itibaren bu görevi hakkıyla yerine getirmeye başlamış, muhataplarının ve sahabelerinin anlamadıkları ayetleri, kelimeleri ya da başka şeyleri lüzumu kadar, hakkıyla ve tamamıyla izah etmiştir²⁷.

Kendi üzerine düşünmeyi emreden ve bunu yapmayanları zemmeden Kur'ân'ın en sağlam tefsiri yine Kur'ân'ın kendisidir. Yani Kur'ân'ın Kur'ân ile yapılan tefsiridir. Çünkü O'nun bazı ayetleri, bazı ayetlerini açıklayıp tefsir etmektedir.

Kur'ân'ın Kur'ânla tefsir edilemediği durumlarda ise Kur'ân'ın ilk müfessiri olan Hz. Muhammed'in tefsirine ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü O, Kur'ân'ı en iyi anlayan ve açıklayandır. Bu sebeple Kur'ân'ın tefsirinde hadislerden müstağni olmak söz konusu değildir.

3. Hz. Peygamber'in Tefsirinin Özellikleri ve Hz. Peygamber'in Tefsirinden Bazı Örnekler

Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinden sonra beşeri olarak Kur'ân tefsirinde insanların en seçkin ve salâhiyetlisi Hz. Peygamberdi. Bu da Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinden sonra en mühim ve sahih tefsirin Hz. Peygamber'in sünnetiyle yapılan tefsir olduğu anlamına gelmektedir²⁸.

Hz. Peygamber'in tefsiri, Kur'ân'ın mücmel olan ayetlerini tafsil, umumi hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, neshe delâlet etme, müphem olanı açıklama, garip

---

²⁶ Nahl, 16/44.

²⁷ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, c. I, s. 45. (bu eser ileride şu şekilde: "Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*" gösterilecektir).

²⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. I, s. 45.

kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebî incelikleri ve muhtevi ayetlerin maksadını bildirme gibi belli başlı kısımlara taalluk eder²⁹.

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in tefsiri olmaksızın anlaşılamayacak olan ayetlerin yanı sıra çok kolay anlaşılabilen ayetler de vardır. Örneğin bir hüküm bir ayette mücmel bırakılırken diğer bir hüküm mufassal olarak yer almaktadır. Mücmel olarak bırakılan hükmün açıklanması Kur'ân'da "*Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatsın*"³⁰ ayet şeklinde sikredildiği gibi Hz. Peygamberin vazifelerinden biridir. Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı beyan ve açıklayışı kavliyle, fiiliyle ve ikrarıyla.

Hz. Peygamber'in Kur'ân tefsirinin çoğunu sahabelerin ayetler hakkında sordukları sorular üzerine verdiği cevaplar oluşturmaktadır. Hz. Peygamberin, pratik hayattaki uygulamalarla ilgili olan ayetleri daha fazla tefsir etmesi de bunu desteklemektedir³¹.

Hz. Peygamber'in sünneti Kur'ân'ı iki şekilde açıklayıp beyan eder. Birincisi, Kur'ân'da mücmel olan ayetleri beyan etmesidir. Mesela, namaz vakitleri ve kılınma şekilleri, zekât miktarı ve zamanı, beyanı gibidir. Ve ikincisi ise, Kur'ân'ı Kerim'de bulunmayan bir hüküm Hz. Peygamber tarafından verilmesidir. Allah Teâlâ Kur'ân'da Hz. Peygamber'e itaat etmemizi, onun getirdiği şeyi alıp nehyettiği şeylerden uzak durmamızı ve Hz. Muhammed'in kendi heva ve heveslerine göre konuşmayacağını şu ayetlerde açıkça ifade etmektedir:

*"Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur"*³².

*"O, nefis arzusu ile konuşmaz"*³³.

*"Hz. Peygamber size ne getirdi ise onu alınız, sizi neden nehyetti ise ondan çekininiz"*³⁴.

---

²⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, c. 1, s. 24.

³⁰ Nahl, 16/44.

³¹ Kayhan, *a.g.e.*, s. 46.

³² Nisa, 4/80.

³³ Necm, 53/3.

“Kim Allah’a ve Resulüne isyan ederse muhakkak ki o apaçık bir sapıklık yoluna sapmıştır”³⁵.

Yani Kur’ân’da bir mesele hakkında hüküm bulunmayıp Hz. Peygamber sünnetinde bu meseleyle ilgili bir hüküm varsa, bu sünnet hüküm makamına geçip o meseleyi farz ya da haram kılabilir. Mesela, Allah Teâlâ Kur’ân’da iki kız kardeşi bir nikâhta toplamayı haram kıldı fakat yeğeninik nikâhının hala ya da teyze üzerine haram oluşu ancak Hz. Peygamber’in hadisiyle izah olunup hükme bağlanmıştır.

Bu bağlamda Kur’ân’daki hükümlerin külli olması hasebiyle külli bu hükümleri izah ve beyan etmek için her zaman Peygamberimiz’in sünnetine ihtiyaç duyulmuştur. Ve bu ihtiyaçtan dolayı da Sünnet İslam’ın ikinci kaynağı olmuştur.

Kur’ân’ın ilk müfessiri olan Hz. Muhammed (sav)’in yaptığı tefsire dair örneklerden bazıları şunlardır:

Bilindiği gibi Kur’ân’ın en güzel ve en doğru tefsiri Kur’ân’ın yine Kur’ân ile tefsir edilmesidir. Çünkü Kur’ân’ın bir ayetinde umumi olan anlam bir başka ayette tahsis olarak gelebilmektedir. Hz. Peygamber de bu yolu seçip ilk önce Kur’ân’ı Kur’ân ile tefsir etmiştir.

”الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ

*İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır*³⁶ ayeti indiğinde sahabeler hemen Hz. Peygamber’e “içimizde nefesine zulmetmeyen kim var?” diye sordular. Bunu üzerinde Hz. Peygamber onlara “Zannettiğiniz gibi değil, buradaki zulüm Lokman’ın oğluna dediğidir: Evladım sakın Allah’a ortak koşma. Çünkü şirk elbette büyük bir zulümdür” diye cevap verdi³⁷. Böylece Peygamberimiz Kur’ân’da umumi manada olan

³⁴ Haşr, 59/7.

³⁵ Ahzab, 33/36.

³⁶ En’âm, 6/82.

³⁷ Buharî, Ebi Abdillâh Muhammed ibn İsmail, *Sahihu’l-Buharî*, Daru İbn Kesir, Beyrut 1990, Tefsir 126, c. IV, s. 1694.

bir ayeti, başka bir ayete dayanarak sahabelerine tahsis ederek yanlış anlamalarına engel olmuştur³⁸.

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı sünnet ile açıklamasına örnek olarak “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ” ve *namaz kılın*”³⁹ ayeti hakkında yaptığı açıklamayı gösterebiliriz. “وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ” ve *namaz kılınız*” ayetiyle Allah Teâlâ insanlara namaz kılmayı emreder fakat namazın kılınma şeklini ve vakitlerini açıklamaz. Ancak Hz. Peygamber'in şu hadisi ile namaz emri teybin olur: “Benden gördüğünüz şekilde namaz kılınız”⁴⁰.

Bir başka örnek ise Hz. Peygamber'in Kur'ân'da hırsızlık yapanlarla ilgili olan hükmü açıklamasıdır.

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyuruyor

“وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ

Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin”⁴¹. Fakat ayetteki bu mutlaklık, cezanın hangi miktarda bir hırsızlığa karşılık olarak verilmesi gerektiğini, hangi elin nereye kadar kesilmesi farz olduğunu ancak Hz. Peygamber'in “Çeyrek dinar ya da daha fazla miktar çalan kişinin elini kesilir”⁴² “sağ elin bilekten kesileceği”⁴³ hadisiyle açıklanmıştır.

Örneklerden de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber, Allah'ın iradesi doğrultusunda tebliğ ve teybin görevini en mükemmel şekilde yerine getirmiş, insanların Kur'ân'a dair ihtiyaçlarını karşılayacak açıklamaları yapmıştır.

Zaman içerisinde ilim ile tefekkürle anlaşılacak kısımlar ise âlimlerin ilmine ve tefekkürüne bırakılmıştır. Onlar'ın bunu kolayca yapmasını sağlayan da yine Hz. Peygamber'in sünneti ve metotlarıdır. Çünkü hiçbir müfessir Kur'ân'ı tefsir ederken,

³⁸ Aydüz, a.g.e., s. 36.

³⁹ Bakara, 2/43.

⁴⁰ Çalışkan, Mehmet, *Tefsir Bilgileri*, Nobel Kitabevi, Adana 2005, s. 123.

⁴¹ Mâide, 5/38.

⁴² Ebu Davud, Süleyman İbnu'l-Eşas Sicistanî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Mektebetu'l-Mekkiyye, Mekke 1998, Hudud 12, c. V, s. 76.

⁴³ Aydüz, a.g.e., 2/bas, s. 38.

onu en iyi şekilde anlayan ve açıklayan ilk müfessir Hz. Peygamber'in tefsirinden müstağni kalamaz.

4. Sahabe * Döneminde Tefsir

Hz. Peygamberin vefatından sonra Kur'ân tefsirindeki en önemli bir rolü sahabe almıştır. Çünkü onlar hep Hz. Peygamber ile beraberdiler, Kur'ân'ın nüzul sürecinde ve Hz. Peygamber ona dair açıklamalarda bulunurken sürekli onun yanındaydılar.

Böylece gerek Kur'ân'ın, gerekse Hz. Peygamber'in emirlerine derhal itaat ediyorlar, hem Kur'ân'ı hem de Hz. Peygamberin hadislerini ve açıklamalarını hemen öğreniyorlardı.

Kur'ân'ın Arap dilinde inmesine rağmen sahabe yine de Hz. Peygamber'den tefsir etmesini istemişlerdi. Hz. Peygamber vefat ettiğinde ise Kur'ân'ı bilme ve anlama konusunda sahabeler hepsi aynı seviyede değildiler. Çünkü Arap diline vukufiyetleri, bilgi birikimleri ve kültürleri açısından farklı derecelerdeydiler. Ayrıca Hz. Peygamber ile devamlı bir arada bulunup ve bulunmama durumları da böyle bir anlayış, seviye farklılığını zorunlu kılmıştır⁴⁴.

Sahabe Kur'ân'ın hepsini anlamadığına delil olarak sahabe arasında tefsir sahasında en meşhur olan Abdullah ibn Abbas'ın Kur'ân'da bazı kelimeleri anlamadığını, bilmediğini itiraf etmesini gösterebiliriz.

Mesela Abdullah ibn Abbas'ın “fetr” kelimesini anlamını “kuyu başında münakaşa eden iki Arabî'den öğrendiğini” rivayet edilmektedir⁴⁵.

Sahabe Kur'ân ayetlerini tefsir ederken Kur'ân'ın kendi beyanına ve Hz. Peygamber'den öğrendikleri ve gördükleri bir şey olup olmadığına bakıyorlardı. Eğer tefsirini öğrenmek istedikleri ayetle ilgili Kur'ân'da ya da Hz. Peygamber'in beyanında aradıkları açıklama bulunuyorsa onun hakkında konuşmazlardı fakat “Resulullah bunun hakkında şöyle dedi ya da şöyle etti” tabirlerini kullanırlardı, ancak ayete dair

* Sahabe: Hz. Muhammed'e iman eden, O'nu gören ve Müslüman olarak ölen kimseler demektir.

⁴⁴ Zehebî, Muhammed Huseyn, *Tefsir ve Müfessirun*, Mektebetu'l-Vehbe, Mısır 1985, c. I, s. 36-37.

⁴⁵ Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 37; Çalışkan, *a.g.e.*, s. 129.

Kur'ân'da ve Hz. Peygamberin sünnetinde bir açıklama yoksa o zaman re'y ve içtihadla başvuruyorlardı. Kur'ân'ı tefsir etmek için diğer ilahi kitaplara ve Ehl-i Kitab'a da müracaat ediyorlardı. Ancak onlardan aldıkları bilgilerin Kur'ân'la ve Hadis'le çelişmemesine üzere dikkat ediyorlardı ve bu bilgileri onlarda aldıklarını belirtiyorlardı. Fakat çoğunlukla ayetlerin nüzul sebepleri anlatmak sûretiyle tefsir yapmışlardır.

Sahabe Kur'ân'ı tefsir ederken şu metotları takip etmiştir:

- 1- Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri,
- 2- Kur'ân'ın sünnet ile tefsiri,
- 3- Kur'ân'ın kendi re'y ve içtihatları ile yaptıkları tefsir⁴⁶.

Bundan dolayı da Sahabe tefsiri, tefsir kaynaklarının üçüncüsünü oluşturur. Çünkü onlar vahyin nüzul sürecinde yaşamış, Hz. Peygamber'in emirlerine itaat etmiş, nüzul sebeplerine şahitlik ederek Hz. Peygamberin Kur'ân'ı teybin ve tebliğine doğrudan muhatap olmuşlardır.

Sahabe döneminde, Mekke, Medine ve Kufe'de üç tefsir ekolü kurulmuştur. Bu üç ekolün kurucuları Mekke'de "Tercümanu'l-Kur'ân" unvanının sahibi olan Abdullah ibn Abbas, Medine'de Ubeyy b. Ka'b ve Kufe'de Abdullah b. Mes'ud'dur.

Bu dönemde Sahabeden, Kur'ân tefsirine dair en çok rivayette bulunan ve tefsir alanında ün kazanıp meşhur olan sahabe ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) Hz. Ebu Bekir
- 2) Hz. Ömer
- 3) Hz. Osman
- 4) Hz. Ali
- 5) Abdullah ibn Mes'ûd

---

⁴⁶ Aydüz, a.g.e., 2/bas, s. 45.

- 6) Ubeyy ibn Ka'b
- 7) Abdullah ibn Abbas
- 8) Ebu Musa el-Eş'ari
- 9) Zeyd ibn Sâbit
- 10) Abdullah ibn Zübeyr.

Kur'ân tefsirinde Abdullah b. Mes'ûd ve İbn Abbass'ın ünü diğer sahabelere göre daha fazladır⁴⁷.

5. Sahabe Tefsirinin Özellikleri ve Hükümü

Vahyin nüzul döneminde yaşayan Sahabe Kur'ân'ı tamamının değil ancak kendilerine kapalı olan ayetlerin tefsirine ihtiyaç duymuştur. Fakat insanların Resulullah'tan zaman itibariyle uzaklaşmasıyla ayetlerin anlam kapalılığı tedricen artmıştır. Öyle ki günümüzde artık Kur'ân'ın tümünü tefsir edilmesi gerekmektedir.

Sahabe Hz. Peygamber ile beraber yaşadıkları için O'nun siretini ve şer'i hükümleri nasıl tatbik ettiği görmüş hayatlarında da uygulamışlardır. Bu sebeple, genel itibariye fıkhi meseleleri bilen sahabelerin kendi tefsirlerinde fıkhi hükümler nadir bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a temiz bir imanla itaat eden sahabeyi akide konusunda şüphelendiren ya da onların ihtilafa düşmesine neden olan bir husus bulunmadığından, sahabe tefsiri kelâmi görüşlerden de uzaktır⁴⁸.

Bu özellikler de sahabelerin Kur'ân'dan ihtiyaç duydukları şeyleri tefsir etmişlerdir ve Kur'ân'ı tefsir ettiklerinde önce Kur'ân ile sonra sünnetle ondan sonra ise bu iki kaynağa çelişkiye düşmeden kendi re'yi ve içtihatlarıyla tefsir etmişlerdir. Bundan dolayı sahabe tefsiri de tefsir sahasında üçüncü kaynak oluşturuldu.

---

⁴⁷ Çalışkan, *a.g.e.*, s. 129; Aydüz, *a.g.e.*, 2/bas, s. 47.

⁴⁸ Aydüz, *a.g.e.*, 2/bas, s. 45.

Sahabe tefsiri, tefsir sahasında önemli ve büyük bir rol oynamaktadır ancak yine de onun hükmü konusunda âlimler arasında farklı görüşler ortaya konmuştur.

Sahabe tefsirlerden bir ayetin izah konusunda sahih olduğunu nakledilen rivayetler varsa müfessir aynı ayeti kendi fikriyle tefsir edip sahabe tefsirinden müstağni kalması caiz değildir. Çünkü Sahabe Allah'ın kitabını ve O'ndaki sırları daha iyi bilendir. Sahabe "Resulullah şöyle söyledi" diyerek sözü Hz. Peygamber'e isnat etmese bile Onların sözü sebebi nüzul ve benzeri konularda merfu hükmündedir⁴⁹.

Dolayısıyla fikir yürütmesi mümkün olmayan yerlerde ve sebebi nüzul ile ilgili konularda sahabeden gelen tefsiri almak şarttır. Bu konuda âlimler arasında da ittifak vardır.

Fakat içtihat edilmesi mümkün olan yerlerde Hz. Muhammed'e isnat edilmediği müddetçe sahabe sözü mevkuf kabul edilir. Ancak bu hususta âlimler arasında sahabe tefsirinin bağlayıcı olup olmama konusunda ihtilaflar var⁵⁰.

Bazı âlimler sahabenin mevkuf tefsirini almanın şart olmadığını görüşündedirler. Çünkü içtihad konusunda sahabe de diğer insanlar gibidir. Doğruyu bulabileceği gibi hata da edebilir.

Fakat bir kısım âlimler ise sahabeden merfu tefsirin yanında mevkuf tefsiri de alınmasının vacip olduğunu kanaatindedirler. Çünkü sahabenin tefsiri şahsi açıklama olarak kabul edilse dahi sahabiler sıradan insanlar değil bilakis vahyi müşahede etmiş kimselerdir. Bu sebeple de onların yaptıkları tefsiri Hz. Muhammed'den işitmiş olmaları muhtemeldir⁵¹. Dört mezhep imamları da bu görüşü savunmaktadır⁵².

Kısacası nüzul sebepleri, Kur'ân'nın müphemleri ve ahiret halleri gibi içtihat yapılması mümkün olmayan konularda sahabe tefsiri bağlayıcıdır, yani delil olarak kullanılması vaciptir. Çünkü bu konularda sahabe ya ayetin nüzul sebebindeki olayları bizzat yaşamış, müşahede etmiştir. Veyahut bu konularla ilgili bilgileri de Hz.

⁴⁹ Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayhan Yayınları, Ankara 1990, s. 77-78.

⁵⁰ Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 95.

⁵¹ Yıldırım, *a.g.e.*, c. I, s. 74.

⁵² Kayhan, *a.g.e.*, s. 51.

Peygamber'den işitmiştir. Fakat içtihat yapılması ve fikir yürütülmesi mümkün olan, aynı zamanda Hz. Muhammed'e herhangi bir yolla isnat edilmeyen yerlerde ise çoğunluğun kanaatine göre sahabe tefsiri tercih sebebi olmakla beraber bağlayıcı değildir⁵³.

6. Tabîler Döneminde Tefsir

Tefsir sahasında sahabeden sonra Tabîler tefsiri ciddi bir rol almıştır. Tabîler, Sahabeden sonra Kur'ân'ı en iyi anlayan ve açıklayan ikinci nesil olmuştur. Tabîler tefsirine geçmeden önce onların Kur'ân'ı bu denli iyi anlamalarına ve açıklamalarına zemin hazırlayan unsurlardan da söz etmemiz yerinde olacaktır.

Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret etmesiyle İslam devletinin temelleri atılmış, bu yeni devletin sınırları kısa bir zaman içerisinde Arap yarımadasının dışına kadar uzanmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra da fetihler bütün hızıyla devam etmiş ve İslam devletine yeni topraklar katılmıştır. İslam devletine katılan bu topraklar için İslam'ı çok iyi bilen yöneticilere, valilere, kadınlara, muallimlere ve vergi memurlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple ihtiyaç duyulan yerlere dağılan sahabîler, yanlarında Kur'ân ve sünneti götürmüşler, buldukları yerleri birer ilim merkezi haline dönüştürmüşlerdir⁵⁴.

Bu dönemde sahabe Mekke, Medine ve Kufe'de birer tefsir medresesi kurdu. Bu medreselerin muallimler sahabîler, öğrencileri ise tabîlerdi. Mekke medresesinin muallimi Abdullah İbn Abbas, Medine'nin Ubeyy İbn Ka'b ve Kufe'nin Abdullah İbn Mes'ûd'dur.

Bu medreselerin yetiştirdiği en seçkin öğrenciler şunlardır:

Mekke'de: Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714), Mücahid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Atâ b. Ebî Rabah (ö. 114/732), Tâvus b. Keysan (ö. 106/724).

---

⁵³ Aydıöz, *a.g.e.*, 2/bas s. 46.

⁵⁴ Gümüş, *a.g.e.*, s. 82.

Medine’de: Ebû’l-Âliye(ö.90/708), Muhammed b Ka’b el-Kurazi (ö. 118/736), Zeyd b Elsem (ö. 136/753) doğrudan veya dolaylı olarak Ubeyy İbn Ka’b’tan ders almışlardır.

Kufe’de: Alkame b. Kays (ö. 61/681), Mesruk b. El-Ecda’ (ö. 63/683), Esved b Yezîd (ö. 75/694), Mürre b. el-Hemedâni (ö. 90/708), Katade b. Daime (ö. 117/735) gibi tabiinden olan şahıslar İbn Mes’ûd’dan ders almışlardır⁵⁵.

Bu medreseler farklı bölgelerde, farklı muallimler tarafından kurulduğu için aralarında bir takım metod farklılıkları bulunduğu gibi birbirlerine benzer taraflar da mevcuttur. Mesela; Mekke ve Medine medreseleri re’y ve kıyasa yer vermezlerken, Kufe ekolünde rey ve kıyasa fazlasıyla önem verilmektedir⁵⁶.

Tabiîler, tefsiri sahabeden ya işittikleri şekilde nakletmişler, ya da kendi içtihatlarını kullanmışlardır. İsrailiyyat denilen hareket tefsire az da olsa sahabe döneminde girmeye başlamışken, bu hareket tabiîler devrinde artarak devam etmiştir.

Tabiîlerin Kur’ân’ı tefsir ederken, Kur’ân’daki bir ayetin başka bir ayette tafsil olabileceği düşüncesiyle ilk önce Kur’ân’a müracaat etmişlerdir. Eğer O’nda bulamazlarsa da Sahabe’nin Hz. Peygamber’den rivayet ettiklerine, yani Hz. Muhammed’in tefsirine başvurmuşlardır. Orada da bulamazlarsa kendilerini yetiştiren hocalarının tefsirine yani Sahabe tefsirine yönelmişlerdir. Fakat sahabe tefsirinde ayetin tefsiriyle ilgili bir şey tespit edemezlerse Ehl-i Kitb’ın, kendi kültürlerinden naklettikleri bilgilerden de istifade etmişlerdir. Orada da bir şey rastlamazlarsa kendi içtihat ve görüşleri doğrultusunda Kur’ân’ı ya da ayeti tefsir etmeye çalışmışlardır⁵⁷.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, tabiîler, öncelikle Kur’ân’ı Kur’ân ile tefsir etmişler, onda bulamadıklarını sünnetle, sünnette bulamadıklarını da sahabe sözüyle tefsir etmişleridir. Ancak onda da bulamadıklarını Arap şiiri, kıraat ve dil

---

⁵⁵ Aydüz, *a.g.e.*, 2/bas, s. 49-50.

⁵⁶ Turgut, Ali “*Tefsir Usûlü ve Kaynakları*” İfav Yayınları, İstanbul 1991, s. 229-230.

⁵⁷ Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 101.

inceliklerinden faydalanarak içtihat etmişlerdir. Fakat içtihadın mümkün olmadığı yerlerde zaman zaman kitap ehline başvurdukları da görülmektedir⁵⁸.

7. Tabîler'in Tefsirinin Özellikleri ve Hükümü

Tefsir ile ilgilenen Sahabelerin sayısının tefsir ile ilgilenen Tabîler'in sayısıyla kıyasladığında, sahabe sayısının daha az olduğunu görülmektedir. Ayrıca sahabe dönemindeki sahabe müfessirleri Arap iken, tabîler dönemindeki müfessirlerin çoğunluğu Arap değildiler⁵⁹ ve Tabîler'in büyük bir kısmı Ehl-i Kitap'tan İslam'a geçenler oluşturmaktaydı. Bu kimseler İslam'a geçerken de eski inancının etkisinden tam olarak sıyrılmamışlardır.

Bundan dolayı onlar Kur'ân'ı tefsir ederken tefsir sahasına yeni bir veche kazanmışlardır. Bu anlamda tabîler döneminde yapılan tefsir çalışmaları ile sahabe tefsirlerini karşılaştırdığımızda onların aynı olduğunu söylememiz mümkün değildir.

Tabîler bir ayetin tefsiri kendi rey'leriyle ettiklerinde Arap dil bilgileriyle açıklarken aynı anda içinden geldikleri toplumların fikri tasavvurları ve mahalli kültürlerinin de etkisi altında kalmışlar⁶⁰.

Sahabeler israiliyata fazla önem verilmemiş sadece Hz. Peygamber'in "İsrailoğullarından rivayette bulununuz" sözündeki müsaadeyle israiliyattan İslam'ın akaid ve temel prensiplerine ters düşmeyenlerine tefsirlerinde yer vermiştir. Ancak Tabîler'in aynı ölçüde dikkatli olduklarını söylememiz mümkün olmadığı gibi, sınırsız ölçüde israiliyattan nakilde bulduklarını söylememiz de mümkün değildir. İsrailiyatın kullanıldığı alanlara baktığımızda, bunların ahkâma ait olmayıp sadece kâinatın yaratılışı, varlığın sırları, kıssalar, Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili olan ayetlerin tefsirinde yoğunlaştığını görmemiz mümkündür⁶¹.

---

⁵⁸ Gümüş, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁹ Vezani, Halid, *Menahicu tefsiri'n-nusus beyne ulemai's-şeria ve fukahai'l-kanun*, Darü'l-Camiatü'l-Cedide, İskenderiye 2008, s. 61.

⁶⁰ Duman, *a.g.e.*, s. 149.

⁶¹ Duman, *a.g.e.*, s. 150.

Tabiîlerden israiliyata kendi tefsirlerinde en çok yer veren ve israiliyattan nakilde bulunan şahıslar Abdullah b. Selam ve Ka'b el-Ahbar'dır⁶².

Sahabe döneminde ilim ehli olan herkesin tefsirine itibar edilmişken tabiîler döneminde her şehrin halkı kendi imamına itibar etmiş ve kendi imamından hadis ya da tefsir almaya çok önem göstermiştir. Mesela Ehli Mekke İbn Abbas'tan, Ehli Medine Ubeyy b. Ka'b'dan ve Ehli Kufe İbn Mes'ûd'dan almışlardır⁶³.

Tabiîler döneminde bazı mezhebi ihtilafları da rastlanmaktadır. Mesela Hasan Basri kaderiyeyi reddedip, kadere iman savunup Kur'ân'ı da kaderi ispat yönde tefsir ediyordu. Katâde ise bunun aksine kaderiyeyi savunduğunu rivayet edilmektedir⁶⁴.

Sahabe döneminde sahabîler sadece kendilerine anlamı kapalı olan ayetleri tefsir ederken tabiîler döneminde ise tefsir hareketi daha da genişlenmiş ve Kur'ân'ın tümü tefsir edilmeye başlanmıştır.

Tabiîler Kur'ân'ı ayet ayet tefsir ederken bazen ayette manası müphem olan bir kelimenin açıklamasını da yapmışlardır. Hatta lügat müfredatının izahı yanında tarihi bilgilerin, fıkhi şerhlerin ve gayb âlemini tasvir mahiyetinde açıklamaların yapılmış olması da sahabe döneminde fazlaca görülmeyen tabiîlere ait olan tefsir özelliklerindedir⁶⁵. Yani bu Tabiîler döneminde, sahabe dönemi ile kıyaslarsak tefsir sahasında re'y metodu daha fazla kullanılmıştır.

Âlimler tabiîler tefsiri Hz. Peygamber ve Sahabîler'e merfu olmadığı zaman almayı vacip olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, tabiîlerden böyle bir tefsir almayı vacip olmadığını söylüyor. Çünkü sahabelerin Hz. Peygamber'den öyle bir şeyi işitme ihtimali olduğu gibi tabiîlerin böyle bir ihtimali olmadığını söylüyorlar. Yine de tabiîler, sahabeler gibi vahye müşahede etmedikleri ve nüzul sebeplerini bilmediklerini söylüyorlar.

---

⁶² Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 131.

⁶³ Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 132.

⁶⁴ Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 132

⁶⁵ Duman, *a.g.e.*, s. 149.

Bu konuda İmam Ebu Hanife şöyle söylemektedir “Peygamberimizden nakledip gelen her şeyin başımızın üstünde yeri var yani onu kabul edip alıyoruz, sahabeden rivayet edileni seçiyoruz ve tabîilerinden nakledilene gelince, onlar da insan biz de insanız”⁶⁶.

Fakat âlimlerin çoğu tabîilerden, Hz. Peygamber ve Sahabelere nakledilmeden gelen tefsirinin alınması vacip olduğunu söylemektedirler. Çünkü tabiiler her ne kadar Hz. Peygamber’i işitmemişlerse, vahye ve ayetlerin nüzul sebepleri müşahade olmamışlarsa da yine de tefsirlerindeki bulunan çoğunu Sahabeler’den nakletmişlerdir. Buna delil gösteren Mucahid’in sözü vardır ki şöyle söylemiştir: “Kur’ân’ı İbn Abbas ile Fatiha’dan sonuna kadar üç kere tekrarladım ve O’nu her ayette durdurup manasını sordum”⁶⁷.

Zehebi “tefsir ve mufessirun” kitabında bu konu ile ilgil şöyle söylemektedir: “Tefsirde tabiilerin sözü almak vacip değildir. Ancak fikir yürütülmesi mümkün olmayan yerlerde ve ehli kitaptan almış olma ihtimali yoksa o tefsir alınır. Ama eğer ehli kitaptan nakletmiş ihtimali varsa ya da bu konuda şüphe edersek, o zaman O’nu bırakmamız ve ona güvenmememiz gerekir. Fakat tabiiler bir konuda hemfikir vermişlerse o zaman bize diğer görüşleri bırakıp tabiiler görüşü almamızı vacip olur”⁶⁸.

Netice olarak ahirete müteallik ve benzeri fikir yürütülmesi mümkün olmadığı alanlarda Tabiiler’in güvenilir olan şahıslarından rivayet edilenleri alınmalıdır. İctihat edilmesi mümkün olan yerlerde ise Tabiiler’in görüşü isabetli olabileceği gibi, hatalı da olabileceğini kabul etmemiz gerekir. Ancak herhangi bir konuda Tabiiler’in içtihadı birleşip icma’ olursa, bu görüş bizim için bir delildir ve bunu almamız vaciptir. Ama hemfikir olmadıkları konularda İmam Azam’ın dediği gibi “onlar da insan biz de insanız” yani bu tür tefsirleri almakla serbestiz.

---

⁶⁶ Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 129.

⁶⁷ Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 129.

⁶⁸ Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 130.

8. Tabîler Döneminden Sonra Tefsir

Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebliğ ve teybin etmesiyle başlayan tefsir ilmi, Sahabe ve Tabîler'in rivayetleriyle devam etmiştir. Sahabe ve Tabîler'in nakilleriyle ve bunlardan sonra gelenlerin katkılarıyla tefsir ilmi hem tedvin olmuştur hem de gelişmeye devam etmiştir.

Hicri ilk asrında tefsir ilmini, hadis ilminin bir kolu olarak rastlanmaktadır. Fakat zamanla rivayet tefsirinin yanında dirayet⁶⁹ tefsiri de gelişmeye başlamış, böylece hicri ikinci asırdan itibaren hadis ilminden bağımsız tefsirler ortaya çıkmıştır.

Etbau't-Tabîin döneminde tefsir müstakil bir ilim hüviyetini kazanmıştır. Mushaf tertibi gözetilerek her bir ayetin tefsiri edilmiştir. Ancak bu şekilde ilk tefsirin hangisi olduğu hususunda âlimler arasında farklı görüşler vardır⁷⁰.

Âlimlerden kimi ilk müstakil tefsirin Ferra'nın "Meani'l-Kur'ân" adlı tefsiri olduğunu söylüyorsa da bu diğer âlimlerden kabul edilmemektedir. Bu tarz tefsiri ilk yazanın Mukatil ibn Süleyman (ö. 150/767), el-Ferra (ö. 207/822), İbn Mace (ö. 279/892), Taberi (ö. 310/922), Ebu Bekr en-Nisaburi (ö. 327/939), İbn Hibban (ö. 369/979), el-Hakim (ö. 405/1014), ve Ebu bekr b. Merduye (ö. 410/1019)⁷¹ olduğunu söylenmekle beraber Mukatil ibn Süleyman'ın tefsirinin ilk olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır⁷². İlk matbu tefsirin ise Sufyanu's-Sevri (ö. 161/778)'nin Tefsiri olduğunu bilinmektedir.

Bu dönemde müstakil tefsir yazmış ve eserleri günümüze kadar ulaşmış olan müfessirlerin Ali b. Ebî Talha (ö. 143/760), Mukatil ibn Süleyman (ö. 150/767), Süfyan es-Sevri (ö. 161/778), Yahya ibn selam (ö. 200/815) ve Abdurrezak ibn Hemmam (ö. 211/827) olduğu söylenmektedir⁷³.

⁶⁹ Rivayet ve Dirayet kamvarlar hakkında daha fazla bilgi için bkz : Aydüz, *a.g.e.*, 2/bas, s. 76-84.

⁷⁰ Tedvin dönemi ve tefsirin özellikleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz: Zehebî, *a.e.g.*, c. I, s. 140-145.

⁷¹ Zehebî, *a.g.e.*, c. I, s. 145.

⁷² Aydüz, *a.g.e.*, s. 54.

⁷³ Suyuti, *İtkan...*, c. II, s. 190; ayrıca bkz: Çalışkan *a.g.e.*, s. 139.

İslam devletinin sınırlarının yeni fetihlerle genişlemesine paralel yeni kültür, fikir, siyasi ve dinî fırkalar ortaya çıkmıştır. Bütün bunları tefsir hareketlerine canlılık getirmekle birlikte yeni karışıklıklara da neden olmuştur. Çünkü meydana çıkan bu fikri, siyasi ve dinî oluşumlar devamlılıklarını sağlayabilmek için Kur'ân'a dayanma ihtiyacını duymuşlardır.

Böylece hepsi kendi fikrinin doğru olduğunu ispat etmek için Kur'ân'da delil aramaya başladılar. Kur'ân'dan fikirlerini ispat edecek bir delil bulamadıklarında ise ayetleri zorlamak sûretiyle te'vil etmeye başlamışlar, böylece pek çok uydurma haberin ve israiliyatın tefsire girmesi kaçınılmaz olmuştur

Bu sebeple İslam'da doğan değişik fırkaların fikirleri birkaç kısma ayrılır. Bazıları içtimaiyata taalluk eder, bundan hukuku şahsiye doğar. Bazısı imana bağlı olur, bundan da ilmi kelamdaki mezhepler ortaya çıkar. Bazısı da siyasete taalluk eder ki bu hilafetinin kim olacağı meselesidir. Bir kısmı da ahlaka taalluk eder, bundan da mutasavvıfların yolları elde edilir.

Ancak bütün bu fırkaların delilleri Kur'ân'da aldıklarını öne sürmesiyle bizim onların hepsininin Kur'ân'dan olduğunu sanmamız hatadır. Çünkü pek çok firka kendi fikrini doğrulamak için Kur'ân'daki pek çok ayeti te'vil etmiş hatta bazen tamamen uydurma haberleri kullanma yoluna giderek ayetleri kendi menfaatine göre tefsir etmiştir. Bundaki amaç ortaya koyduğu fikrin devamlılığını sağlayabilmek adına onun esasının Kur'ân'da olduğunu göstermeye çalışmaktır. Bu fırkalarının tefsirlerinin bazıları günümüze ulaşmış, bazılarının ise sadece bazı ayetler hakkındaki tefsiri ve te'vili mevcuttur⁷⁴.

Bütün bu farklı fırkalarla beraber her dönemde ve her çağda İslam'ın temel prensiplerine uygun bir şekilde ve farklı dillerde Kur'ân tefsirleri yazılmıştır. Çünkü Kur'ân'ın hitabı her zamana ve halkadır ve ahirete kadar hayat kadar dinamik ve taze kalacaktır.

---

⁷⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. I, s. 306.

B. MEÂL TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. Meâl Kelimesinin Lügat ve Terim Anlamı

Meâl kelimesi, te'vil kelimesi gibi “أول” kökünden gelmektedir. Meâl “أول”nin ya mimli mastarı ya da bir şeyin varacağı yer ve gaye manasında ism-i mekânıdır. İsm-i mekân olarak kullanıma örnek olarak Hz. Peygamber’in şu hadisini verebiliriz:

“ من صام الدهر فلا صام و لا آل أي لا رجع ” Kim her gün oruç tutarsa o ne oruç tutmuş ne de o oruç sevaba dönüştürülmüştür yani o oruç hayra dönüşmemiştir⁷⁵.

Meâlin lügatte “Geri dönmek, aslıya dönmek⁷⁶ manalara geldiği gibi eksik bırakmak, bir şeyi eksiltmek ya da bir şey eksilmek anlamları taşımaktadır⁷⁷.

İstilahta ise “bir sözün tam anlamını değil de biraz noksanıyla kendisinden çıkarılan anlamı ifade etmek⁷⁸ demektir.

Bunun sebeple de Kur’ân Kerim’in tercümesi için “meâl” kelimesini kullanırız. Çünkü insanlar bütün sarf, nahiv, belagat vs. ilimleri kullansalar bile kâmil ve icaz olan Allah’ın kelimeleri Kur’ân-ı Kerimin diğer dillere tam ve mükemmel tercümesi mümkün değildir.

Bundan dolayı hem bizim noksanlığımızı ve tercümemizin eksik ve yetersiz olduğunu belli etmek hem de Kur’ân’ın yüceliğini ve yaptığımız tercümenin O’nun yerini tutamayacağını ifade etmek için “Kur’ân Tercümesi” değil “Kur’ân Meâli” deriz.

2. Meâl Çalışmalarının Tarihî Süreci

Hiz. Peygamber’e Arapça olarak indirilen Kur’ân-ı Kerim âhirete kadar bütün insanlığa hitab eder. Kur’ân’ın ilk muhataplarının diliyle indirildiği için Hiz. Peygamber tarafından tefsir edilmesi gereken ayetlerin sayısı azdı. Ancak İslam devletinin sınırları

⁷⁵ İbn Manzur *a.g.e.*, c. XI, s. 32.

⁷⁶ İbn Manzur *a.g.e.*, c. XI, s. 32.

⁷⁷ Kayhan, *a.g.e.*, s. 167.

⁷⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. I, s. 33; Demirci, Muhsin, *Kur’ân Tarihi*, İfav Yayınları, İstanbul 1997, s. 206.

fetihlerle birlikte genişleyince Arap olmayan, Arapça bilmeyen halklarla da karşılaştı. Bu halklardan İslam'ı kabul edenler Kur'ân'ı öğrenmek ve anlamak istiyorlar. Ancak Arapça bilmedikleri için bu hususta zorlanıyorlardı. Bu sebeple Kur'ân'ın tercüme edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Çünkü Arapça bilmeyen Müslümanların Kur'ân'ı öğrenip anlayabilmesi ancak Kur'ân'ın kendi dillerine tercüme edilmesiyle gerçekleşebilirdi. Pek çok araştırmaya göre Kur'an Tercümesi tarihini Peygamberimiz dönemine kadar götürmek mümkündür. Bunu doğrulayan örneklerden biri de budur.

Habeşistan hicretinde sahabenin temsilcisi konumundaki Cafer b. Ebi Talib ile Habeşistan Kralı Necaşi Ashame arasında gerçekleşen diyalog esnasında İslam dininin Hz. İsa ve Hz. Meryem'e bakış açısını göstermek için Cafer b. Ebi Talib Kehf süresinin başından itibaren bazı ayetleri okuyup beraberinde tercümesini yaptığının bu araştırmaları doğrulayan örneklerden biridir⁷⁹.

Mekke döneminde Kur'ân'ı tercüme edildiğini gösteren olaylar ve delilleri rastlanma ihtimali azdır. Fakat Medine devrinde bunu gösteren delilleri ve olayları çoğaltmak mümkündür.

Mesela bu dönemde Hz. Peygamber tarafından İslam'a davet etmek amacıyla yabancı krallara gönderilen mektuplara içinde az da olsa bazı ayetler de yazılmıştır. Bu mektuplarda yazılmış olan ayetlerin tercümesi ya gönderdiği sahabe tarafından yapıp ya da mektupta yazılmıştır⁸⁰.

Mekke döneminde Kur'ân'ın tercüme edildiğini gösteren başka bir delil de şudur: Bazı İranlı Müslümanlar dilleri Arapçaya alışınca kadar namazlarında Fatiha sûresini Farsça okumak istediklerini Selman Farisi'ye mektupla bildirmişler, O'ndan Fatiha sûresini Farsça olarak yazıp göndermesini istemişlerdir". Selman Farisi de cevap olarak Fatiha "Besmele'yi Benam-ı Yezdan-ı Bahşanyende-ı Bahşayışgar" şeklinde

---

⁷⁹ Aydar, Hidayet, *Kur'ân-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, Kur'ân Okulu Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 84-85. (bu eser ileride şu şekilde: "Aydar, *Tercüme Meselesi*", gösterilecektir).

⁸⁰ Aydar, *Tercümesi Meselesi...*, s. 85; ayrıca bkz: Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Altı orijinal Diplomatik Mektubu*, Beyan Yayınları, İstanbul 1990, s. 73-151.(bu eser ilerideki şu şekilde: "Hamidullah, *Diplomatik Mektubu*" gösterilecektir).

farsça olarak yazmıştır⁸¹. Bazı rivayetlere göre ise Selman Farisi tercümesini Hz. Peygamber'e takdim etmiş ve O'ndan onay aldıktan sonra İranlılara gönderip bu tercümesi göndermiş ve bunu ancak dilleri Arapça alışınca okumalarını söylemiştir⁸². Bu bağlamda Selman Farisinin yaptığı Fatıha tercümesi Kur'ân tercümesinin başlangıç hareketlerinden biri olarak zikredilmekte, Kur'ân'ın tercüme edilmesinin caiz olduğunun en önemli delillerinden gösteriyorlar.

Yukarıda verdiğimiz diğer örneklere de dayanarak, Kur'ân tercüme hareketinin Hz. Peygamber hayatta iken başlamış olduğunu söylemek mümkündür. Bu hareket zaman zaman süratli zaman zaman yavaşlayarak da olsa günümüze kadar devam etmiştir.

Âlimler, Kur'ân'ın ilk olarak Farsçaya tercüme edildiği konusunda ittifak etmişlerdir.

İran'da Samoğulları emiri olan Mansur b. Nuh, Horosan ve Maveraünnehir âlimlerinin yanına toplamış ve Kur'ân'ı tercüme etmenin konusunda caiz olup olmadığını sormuştur. Âlimler, İbrahim sûresinin dördüncü ayetin “ *(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir*” tercümesinin caiz olduğunu delil getirmişlerdir. Bu fetvadan sonra Mansur b. Nuh Kur'ân Kerim'in Farsçaya tercümesinin hükümetin bir işi olarak ele almış, bir komisyon oluşturarak Kur'ân-ı Kerimi ile Ebu Cafer b. Cerir Taberi'nin tefsirinin özetinin Farsça'ya tercüme edilmesini emretmiştir⁸³.

Kur'ân-ı Kerim doğu dillerine, batı dillerinden daha önce tercüme edilmiştir.

Kur'an-ı Kerimin çevrildiği en eski dillerden biri de Türkçedir. Kur'ân-ı Kerim tam olarak ilk önce Farsçaya, daha sonra da Türkçeye çevrilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in, ilk olarak ne zaman ve kim tarafından Türkçeye tercüme edildiği konusu müphem

---

⁸¹ Serahsi, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebcut*, Seâde Matbaası, Mısır H 1324, c. I, s. 37.

⁸² Aydar, *Tercümesi Meselesi...*, s. 89.

⁸³ Aydar, *Tercümesi Meselesi...*, s. 95.

olmakla birlikte, ilk Türkçe Kur'an tercümelerinin, hicri IV-V, miladi IX-X. asırlara tekabül ettiği söylenmektedir⁸⁴.

Müslümanlar Kur'ân'ı Allah'ın buyruklarını daha iyi anlamak ve uygulamak için tercüme etmişler, O'nun Allah tarafından indirilen bir kitap olduğunu asla gözden çıkarmamışlardır. Müslüman olmayanlar ise bu tercüme işine çoğunlukla misyonerlik vb. amaçlara hizmet etmesi için girişmişlerdir. Örneğin, batı dillerindeki ilk Kur'ân tercümesini kilisenin denetiminde ve bir papaz olan Robert Retinensis tarafından (1143) yapılmıştır. Bundan sonra, asırlar boyunca yapılan tercümelemler de hep bu ilk tercüme kaynak alınmıştır.

Avrupalılar, Kur'an-ı Arapça aslından tercüme etmek yerine, bu ilk Latince tercümeden kendi dillerine yararlanmış ve bu çevirmeyi tercih etmişlerdir. Nitekim İtalyanca, İngilizce, Fransızca, Almanca, Felemenkçe, vb. Avrupa dillerinde zuhur eden ilk tercümelemler, hep bu tercümenin tercümesidirler⁸⁵.

Kur'an'ın Arnavutların hayatına etkisi, XV. y.y.'dan, yani İslam'ın Arnavutluk bölgelerinde yayılmasının başlangıcından itibaren zuhur etmiştir. Ancak, diğer Avrupa ülkelerine kıyasla, Arnavutlarda Kur'an, nüfusunun çoğunun Müslüman olmasına ve bu sahayı tanıyan kişilerin eksikliği bulunmamasına rağmen, geç dönemlerde tercüme edilmiştir⁸⁶.

Kur'ân farklı dillere tercüme edilmesine rağmen O'nun tercüme edilmesinin caiz olup olmadığı konusundaki tartışmalar her dönemde varlığını muhafaza etmiştir. Bu tartışmalar sonucunda İslam âlimleri Kur'ân'ın tercüme edilmesinin gerekli ve caiz olduğunu savunanlar ve caiz olmadığını savunanlar olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır.

---

⁸⁴ Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Aydar, *Tercümesi Meselesi...*, s. 99-122; Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim*, çev. Abdülaziz Hatip, Beyan Yayınları, İstanbul 2005 s. 195;(bu eser ileride şu şekilde: "Hamidullah *Kur'ân-ı Kerim*" gösterilecektir). Aydar, Hidayet, *Türklerde Kur'ân Çalışmaları*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, İstanbul 1999, s.159-235.(bu eser ileride şu şekilde: "Aydar, *Türklerde*", gösterilecektir).

⁸⁵ Aydar, *Tercümesi Meselesi...*, s. 143-166.

⁸⁶ Mehdiu, Feti, *Perkthimet e Kur'anit ne Gjuhen Shqipe*, Dituria Islame, Viti, VI, Nr. 38, Prishtinë 1992, s. 13-20.(bu eser ileride şu şekilde: "Mehdiu, *Perkthimet*", ismiyle geçecektir).

Kur'ân'ın tercümesinin caiz olmadığı görüşünü savunanlar, bunun mümkün olmadığı tezinden yola çıkmışlardır. Çünkü Kur'ân hem mana hem de lafız açısından mucizedir ve bu mucize kitabı başka dillere çevirmenin zorluğu da ortadadır. İndirildiğinden ahirete kadar insanlara hitap eden Kur'ân, benzer bir eseri ya da ayeti getirmeleri konusunda meydan okumuştur. Ancak indirildiğinden günümüze kadar hiç kimse onun en küçük süresine eş değerde bir görüşte getirmiş değildir. Bu da Kur'ân'ın mucizevî bir kitap olduğunu göstermektedir. Ve eğer Kur'ân tercüme edilirse onun en önemli özelliği olan mucizevî cihanı yok olur ve bunun yanında da belagat ve fesahat yönü ortadan kalkarak beşeri alana indirgenen bir kitap duruma düşer. Böylece Kur'ân İncil tercüme edildiğinde nasıl tahrife ve tebdile uğramışsa Kur'ân da böyle bir sonuçla karşı karşıya kalabildiğini söylüyorlar. Onun için Kur'ân'ı bu muhtemel tehlikeden uzak tutmak için Müslümanların görevidir⁸⁷.

Fakat Kur'ân'ı tercüme edilmesi gerekli ve caiz olduğunu söyleyen grup, Kur'ân'da “*Ey insanlar*”⁸⁸ diye başlayan pek çok ayetler sade Mekke ya da Medine halkına yahut Arapça bilen şahıslara değil, bütün insanlığa uyarmak, dikkat çekmek ve tebşir etmek ile hitap etmektedir. Böylece Kur'ân herkese gönderildiğinin ve herkesi ilgilendiğinin dolaylı olarak da onun tercüme edilmesi gerektiğinin apaçık bir delil olduğunu söylüyorlar. Kur'ân'ı tefsir edilmesi gerektiğini savunanlar, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da “*Ey ehl-i kitap! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada size elçimiz geldi. Gerçekleri size açıklıyor ki (kıyamette): "Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi" demiyesiniz. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir*”⁸⁹ buyurduğunu söyleyerek biz de bu müjdeleyici ve uyarıcının getirmiş olduğu bu müjdeyi ve uyarıyı, bugünkü ehli kitabın anlayabileceği bir dille çevirip ulaştırmalıyız diyerek delil olarak getiriyorlar⁹⁰. Kullandıkları diğer bir başka delil de Hz. Peygamber döneminde gelişen olaylardır ki biz yukarda anlattığımız için burada olayın kimlerden ve nerde olduğunu hatırlatayım geçeceğiz. Mesela Habeşistan'da Cafer ibn Ebi Talib ile Necaşi Ashame arasında geçen diyalog, Hz. Peygamber'in

⁸⁷ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 210.

⁸⁸ Bakara, 2/21-22; Nisâ, 4/1, 133, 170, 174; A'râf, 7/158; Yûnus, 10/23, 57, 104; Hac, 22/1, 5, 49, 73; Nûr, 24/35.

⁸⁹ Mâide, 5/19

⁹⁰ Aydar, *Tercümesi Meselesi...*, s. 187.

krallara gönderdiği mektupların içinde Kur'ân ayetlerin tercümesini de içermesi ve Selman Farisi'nin İranlılara Fatıha süresi tercüme edip Hz. Peygamber'e takdim ettikten sonra kendilerine vermesidir gibi olaylar Kur'ân'ın bu dönemde kısmi de olsa tercüme edilmesine Hz. Muhammed tarafından izin verildiyse o zaman günümüzde de Kur'ân'ın tümü de olsa tercüme edilmesi caiz olduğunu ileri savunuyorlar.

Bu iki grubun getirdikleri delillerin sonucunda şunu diyebiliriz ki: Tercüme ile ibadet konusu hariç, Arapça bilmeyenlere, anlamını ve muhtevasını öğrenmeleri için, Kur'ân'ı tercüme etmenin gereği konusunda âlimlerimiz görüş birliğine ittifak etmişlerdir⁹¹. Şimdi ise Nexhat İbhimi'nin "Kur'ân dhe Sunnet"⁹² kitabından alıntı yaparak, dünyada yapılan Kur'ân Meali çalışmalarının kronolojik şekilde bir tabloda olarak veriyoruz:

---

⁹¹ Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri*, Akik Yayıncılık, Ankara 1989, s. 33.

⁹² İbrahimi Nexhat, *Kur'an dhe Sunnet*, Logos-A Yayınları, Üsküp 2003,

Nr	Basılma tarihi	Basılma yer	Dil	Tercüman	Kitabın adı
1	1143	Basilex	Latinca	Robertus Ketenensis	“Machvmentis sarace-Hermennus Dalmata “ <i>norem principis, eisu’qve successorvum vitae, ac doctrina, ipse’qve Alcoran ...</i> ”
2	1547	Venedik	İtalyanca	Andrea Arrivabene	“L’Alcorano di Maometto, nel qual sicontiene la dottrina, la vita i costumi et le leggegi sue tradotto nuovamente dal’ Arabo in lingua italiana.
3	1547	Nürnberg	Almanca	Salomon Scheeigger	“Alcoranus Mahumeticus, Das ist: der Turcken Alcoran, Religion und Aber Glauben.”
4	1641	Hamburg	Hollandaca	Salomon Scheeigger	“De Arabische Alkoran”
5	1647	Paris	Fransızca	Andre du Ryer	“L’Alcoran de Mahomet”
6	1648	Londra	İngilizce	Alexander Ross	“The Alcoran of Mahomet”
7	1716	Petrograd	Rusça	Piotr Vasi’yevich Postnikov	“Al-Koran Magomet”
8	1734	Helmstadt	Yunanca	Anonimus	“Qur’an Mubin”

9	1828	Lucknoe	Urduca	'Abdu's-selam Muhammed ve Abbasi Badayuni	"Zad-i akhirat", Manzum
10	1831	Bilinmeyen	Macarca	Imre (Emory) Buziday Szdmayer – George (Gyorgy) Gedeon	"Alkoran"
11	1837	Kalküta	Farsça	Kamal al-Din Husayn b .Ali Wa'iz Kashifi	"Maeahib-i aliya (Tafsiri Husayni)
12	1842	Kahire	Türkçe	Muhammed el-Tefsiri (Aynitabi Debbaghzade)	"Terceme-i Tefsiri Tibyan"
13	1843	Stockholm	İsveççe	Fredrick Crustentople	"Koran"
14	1844	Madrid	İspanyolca	De Jose Garber De Robles	"Alcoran"
15	1857	Laipçig	Hebreyince	Herman Hackendorf	"Al-kuran o Hammikra..."
16	1858	Varshave	Polonca	Jana Murzu Tarak Buczackkiego	"Koran (Al-Koran)
17	1861	Bahupal	Polonca	Bilinmiyor	"Qur'an Maxhid mutarxham ba tarxhama zaban-i pashto"
18	1867	Lahor	Sıdıca	Muhammed Siddiq	"Qur'an şarif Sindhi arcami san"
19	1882	Paris	Portekizce	Anonimus	"Alcoran"
20	1895	Belgrat	Sırpça	Ljubibratiq Miqo Hercegovac	"Koran"
21	1897	Caenepor	Sanskritçe	Bilinmiyor	"Qur'an Şarif. The holy Koran

22	1906	Lagos	Yoruşça	M. S. Cole	“Al-kur’ani”
23	1910	Varna	Armanca	Abraham Amirchanjanz	“Qur’an”
24	1912	Cernauti Bukoviya	Romanca	Silvestru Octavian İsopescul	“Coranul”
25	1915	Rajpur	Hindice	Ahmad Shah Masihi	“Al-Quran”
26	1919	Copenhagen	Danimarka	Pedersen	“Koranen”
27	1920	Bilinmeyen	Japonca	Ken-ichi Sakamoto	“Quran
28	1925	Prag	Çekice	İgnac vesely	“Koran”
29	1927	Pekin	Çince	Tiejeng Li	“Kelanjing The Quran”
30	1928	Bandon	Hindistanca	Ahmad Hassan	“al-Furkan”
31	1930	Rushçuk	Bulgarca	Stefan Stefanya Skulef Tomov	“Koraniti”
32	1937	Sarayevo	Boşnakça	Çausheviç Panxha	“Kur’an Çasni”
33	1971	Bağdat	Kürdice	Muhammadi Koyie Gali Zadeh	“Tafsiri Kurdi”
34	1980	Oslo	Norveççe	Einarberg	“Koranen”
35	1985	Priştina	Arnavutça	Feti Mehdiu	“Kur’ani
36	1998	Medine	Makedonca	Hasan Xhilo	“Kuran so prevod”

İKİNCİ BÖLÜM
ARNAVUTLUK TARİHİ VE İSLAM

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK TARİHİ VE İSLAM

A. ARNAVUTLUK HAKKINDA GENEL BİLGİ

1. Arnavutluk Coğrafyası

Arnavutluk, Avrupa'nın güneydoğusunda Balkan Yarımadası'nın batı bölgesinde bulunmaktadır. Kuzeybatıda Karadağ, kuzeyde Kosova, doğuda Makedonya, güneydoğuda Yunanistan'la sınır komşusudur. Güneybatısı Yon denizi, batısı ise Adriatik deniziyle kuşatılmaktadır⁹³. Arnavutluk'un sınırları 1913 yılında Londra'da dönemin büyük devletlerinin sefirleri tarafından düzenlenmiş olan konferansta, bazı komşu ülkelerin talepleri de dikkate alınarak, yeniden çizilmiştir. Bu sınır belirleme konferansında Arnavutluk sınırları daraltılmıştır. Yeni sınırların dışında kalan topraklar ise ahalisi birlikte komşu ülkelere paylaştırılmıştır⁹⁴.

Arnavutluk'un yüzölçümü 28.748 m²'dir. Yüzey şekillerinin üçte ikisi dağlar ve yüksek tepeler, geriye kalan kısmını ise ova ve alçak tepelerden oluşturur. Arnavutluğun en yüksek dağı kuzeydoğusunda bulunan Korabi dağıdır. Tepeleri'nin uzunluğu ise 2.751 metreye kadar ulaşır. Bu ülkenin gelirlerinin büyük bir kısmı denizcilik ve tarımdan elde edilmektedir⁹⁵.

Ülkenin sınır uzunluğu 1094 km'dir. Bunun 657 km'lik kısmını kara sınırı, 316 km'lik deniz sınır, 48 km'lik kısmını nehir sınırı ve 72 km'lik bölümünü de göl sınırları oluşturmaktadır⁹⁶.

Arnavutluk'un demografik yapısı ile ilgili son yıllara ait araştırmalarda farklı istatistikî verilere rastlanmaktadır. Örneğin 2008 yılında Arnavut içişleri bakan

⁹³ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavutluk>.

Komisyon, *Gjeografia Shqiperise*, Shtypshkronja e Re, Tiran 1990, s. 35;(bu eser ileride şu şekilde: "Komisyon, *Gjeografia Shqiperise*", gösterilecektir); Berxholli, Arqile; Qirjazi, Perikli, *Shqiperia Veshtrim Gjeografik*, 8 Nentori Yayınevi, Tiran, s. 11; Frasherli, Mehdi, *Historia e Lashte e Shqiperise dhe e Shqipetareve*, Tiran, Phonex yayınları, 2/bas, 2002, s. 12-13.(bu eser ileride şu şekilde: "Frasherli, *Historia e Lashte*" gösterilecektir).

⁹⁵ L. Bilge, Mustafa. "Arnavutluk", *DİA*, T.D.V Yayınları, İstanbul, 1991, c. III. s. 383.

⁹⁶ Komisyon, *Gjeografia Shqiperise*, s. 35.

yardımcısı Ferdinand Pone'ye tarafından günlük yayınlanan "Shekulli" gazetesinde açıklanan araştırma sonuçlarına göre Arnavutluk'un nüfusu 4.263.734'dür. Bu açıklamada büyük şehirlerdeki nüfus dağılımı da verilmiştir. Bu verilere göre Arnavutluk'un Başkenti Tirana 987.000'lik nüfusuyla en çok nüfusa sahip şehirdir. Bunu 485.000 nüfusuyla Fier şehri izlemektedir. Diğer şehirlerin nüfus dağılımı da şu şekildedir; Shkodra 335.000, Lezhe 212.000, Korça 355.000, Elbasan 419.000, Vlore 370.000, Gjirokaster 163.000, Diber 186.000, Berat 234.000, Durrës 397.000⁹⁷. Burada şunu belirtmek gerekir ki söz konusu nüfus rakamları sadece Arnavutluk'ta yaşayan Arnavut halkını kapsamaktadır.

Bunun yanı sıra CIA tarafından Temmuz 2009 yılında yapılmış bir araştırmada elde edilen veriler yukarıdaki verilerle uyuşmamaktadır. CIA'nin istatistikî verilerine göre Arnavutluk'un nüfusu 3.639.453'tür. Aynı istatistik çalışmasında etnik dağılıma göre de bir araştırma söz konusudur. Buna göre burada yaşayan toplulukların % 93,1'ni Arnavut, %2,5'ni Çingene, % 2,4'nü Yunan ve %2'sini de diğer etnik guruplar oluşturmaktadır. Aynı çalışmada Arnavutluk'un nüfusu genelde gençlerden oluştuğu bilgisi verilmektedir. Yaş itibarı ile nüfus dağılımı şu şekilde verilmektedir: Nüfusun % 23.1'ni (erkek 440,528/kadın 400,816) 0-14 yaş arasında, % 67.1'ni (erkek 1,251,001/kadın 1,190,841) 15-64 yaş arasında, % 9.8 (erkek 165,557/kadın 190,710) 65'ten sonraki yaş grupları oluşturmaktadır⁹⁸.

1985 yılında yapılan bir araştırmada dinî yapıyı %70 Müslümanlar, %18'i Ortodoks, %12'si de Katolik'ler şeklindedir bu istatistikî veriler çok eski bir araştırma ait olduğundan bu verilerin günümüzde geçerliliği söz konusu olmazsa da⁹⁹ bu husustaki değişimin gözlemlenmesini sağlamak için bu bilgilerin çalışmamızda yer almasını uygun gördük.

Bu konuda farklı özel şirketler tarafından yapılan istatistikler çalışmaları da mevcuttur. Niuton MULLETI'nin açıklamalarına göre 2005-2006 yıllarında Globic

⁹⁷ Pone, Ferdinand, *Shekulli Gazetes*, i 20 Eylül 2008;
<http://www.shekulli.com.al/news/49/ARTICLE/32555/2008-09-20>.

⁹⁸ <https://www.cia.gov/index.html> Arnavutluk.

⁹⁹ L. Bilge, *a.g.e.*, c. III. s. 383.

LLC şirket tarafından 3 farklı istatistik oluşturulmuştur. Bunlardan ilki 4-20 Temmuz 2005’de Arnavutluk’un bütününde 1500 aileye anket çalışmasından elde edilen verilerdir.. Buna göre halkın %62.7’si Müslüman, %1.5’i Sünni Müslüman, %6’sı Bektaşî Müslüman, %14.7’i Ortodoks, %13.2’si Katolik ve %1.9’u ateist ya da başka dinlere mensuptur.

Diğer bir anket çalışması ise 20-28 aralık 2005 yılında, Tiran ve Durres şehirlerinde yaşayan 18 ve üzeri yaş grubundan oluşan 910 vatandaşla gerçekleştirilen bir ankettir. Bunun sonucuna göre ise halkın, %66.1’i Müslüman, %1.1’i Sünni Müslüman, %5.5’i Bektaşî Müslüman, %13.3’ü Ortodoks, %6.3’ü Katolik, %1.6’sı başka bir dine mensuptur ve %6’sı dinsiz olarak açıklanmıştır.

Üçüncü bir anket ise 5-11 Haziran 2006 yılında Tiran Şehrinde yaşayan 1200 vatandaşla yapılmış bir ankettir. Bu anketin sonucuna göre ise dağılım şu şekildedir: halkın, %62’si Müslüman, %1.5’i Sünni Müslüman, %9.3’ü Bektaşî Müslüman, %14’ü Ortodoks, %6.7’si Katolik, %1.7’si ise diğer dinlere mensuptur. %4.9 gibi bir kısmı da kendilerini dinsiz olarak kabul etmişlerdir. Bu istatistiklerin yanı sıra dinî pratik açısından da bir anket uygulanmış ve buradan elde edilen verilere göre 18-39 yaş arasında olanların dinî pratiklere önem verdikleri saptanmıştır.¹⁰⁰.

Son dönemlerde yapılan istatistikleri, yukarıda aktarmış olduğumuz 1985 istatistik verileriyle karşılaştırdığımızda Müslüman nüfusun büyük bir düşüş yaşadığını görmekteyiz. Fakat hala nüfusun büyük bölümünü Müslüman halk oluşturmaktadır.

Arnavutluğun resmi dili Arnavutçadır. Arnavutça Hint-Avrupa dil ailesinin Avrupa koluna mensuptur. Fakat Arnavutça dil ailesi içinde kendinden başka dalı olmayan tek dildir. Arnavut dilinin kökeninin antik İilir dili olduğu görüşü Arnavut linguistler tarafından genel kabul görmektedir. Arnavutçanın farklı şiveler ve ağızları vardır. Her yörede farklı ağızla konuşulduğu rahatlıkla fark edilebilir. Fakat Arnavut dilin en önemli ve etkili iki şivesi Toska ve Gega şiveleridir. Bilindiği gibi Arnavutluk geçmişte farklı güçlerin egemenliği altında uzun dönemler kalmış bir ülkedir. Örneğin

---

¹⁰⁰ <http://albeu.com/lajme/lajmi.php?subaction=showfull&id=1246144461&archive>

1000 yıllık bir Bizans ve sonrasında 500 yıllık Osmanlı egemenliği yaşamıştır. Dolayısıyla burada yaşayan halkın kullandığı dilin bu hâkim kültürlerden etkilenmemiş olması mümkün değildir. Arnavutlar Osmanlı döneminde toplu olarak İslamı kabul ettikleri için bu devletin dilinden ve kültüründen baskı olmaksızın etkilendiği bilinmektedir. Günümüzde dahi bu etkilerin izine rastlamak mümkündür. Osmanlı etnik yapısı itibariyle önemli ölçüde hem diğer toplulukları etkilemiş hem de onlardan etkilenmiştir ve farklı kültürel davranışları kendi kültürüne dönüştürüp katmasını bilmiştir. Dolayısıyla Arnavut dili ve kültürünün de bu devlete katkıları olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Şunu da belirtelim ki Arnavutluk'un bağımsız olmadığı dönemlerde dahi Arnavut dili ve kültürünün deformasyona uğramaması için çaba harcanmış, dil ve kültür mevcut haliyle yaşatılmaya çalışmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Arnavutça farklı dillerden etkilenmiş ve bu dile birçok yabancı kelime yerleşmiştir. Geçmişte Yunanca, Sırpça, Arapça, Farsça ve Türkçe'den birçok kelime ve kavramın Arnavutçaya geçtiğini bilinmektedir. Enver Hoca iktidarı döneminde öz Arnavutça politikası doğrultusunda söz konusu yabancı kelimelerin Arnavutçadan çıkarılması için özel çalışmalar yapılmıştır. Büyük ölçüde düzeltmeler yapılmışsa da fazla başarılı olduğu söylenemez. Bunun sebebi de kanaatimizce özellikle Osmanlıcaya ait kelime ve kavramların topluluğun öz kültürüne işlemiş olmasındandır. Bunda dinî terimlerin etkisi büyüktür.¹⁰¹

Arnavutluk'un ve Arnavutların kendilerini isimlendirmesi ile diğer devletlerin onları isimlendirmesi farklıdır. Arnavutlar kendilerine Shqiptar, devletlerini de Shqiperi olarak isimlendirirler. Türkler ise onlara Arnavut, devletlerine ise Arnavutluk ismini vermektedirler. Doğu ve batı dillerinde de Arnavut kelimesi genellikle Alban ve bunun türevleri şeklinde kullanılır. Bugün diğer dünya ülkeleri Arnavutluk için, Albania kelimesini kullanırlar.

Türkçedeki Arnavut kelimesinin kökeni, anlamı ve isimlendirmesi konusunda farklı görüş ve düşünceler vardır. Biz burada konuyu dağıtmamak adına sadece en önemli ve daha tutarlı olarak kabul edilen bir görüşü zikretmekle yetineceğiz. Antik İliyalılarda "Arber/Arben" isimli bir kabile bulunuyordu. Arnavutlar da bu kabileden

---

¹⁰¹ L. Bilge, *a.g.e.*, c. III. s. 384; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavutluk>.

olduklarını söylenir. Türkçedeki kullanımın da bu kabile isminin Türkçe'ye uygun bir hale dönüştürülerek kullanıldığı görüşü yaygındır. Fakat Türklerden önce Bizanslılar Arben kelimesini Arvanit olarak kendi dillerine adapte etmişlerdir. Türkler de Arvanit kelimesini Arnavut olarak telaffuz ettiler ve bu telaffuz günümüze kadar ulaşmıştır¹⁰².

Arnavut dilbilimciler, Shqiptar ya da Shqiperia kelimesinin anlamının “anlaşılır” yani “açık konuşurum” manasında olan “shqip” zarf kelimesinden geldiği hususunda hemfikirdirler.

Shqip kelimesi ilk defa XVI yüzyılda Gjon Buzuk isimli meşhur yazarın “Meshari” isimli eserinde rastlanmaktadır. Daha önceki kaynaklarda Arben/Arbenisht diye kullanılmıştır. Shqiptar ve Shqiperi kelimelerinin ilk kullanıldığı kaynaklardan biri de XII. yüzyılda ünlü yazar Pjeter Budi'nin eseridir¹⁰³.

Shqiperia kelimesinin “shqipe” ya da “shqiponje” yani kartal kelimesinden geldiğini de söyleyenler vardır. Fakat bu görüşün tutarlı bir görüş olduğu söylenemez. Bu kelime sadece Arnavut insanının gücünü ve cesaretini ifade etmek için yapılan bir benzetmedir¹⁰⁴.

2. Arnavutlar'ın Kökeni (İliryalılar)

Balkan Yarımadası tarihi ile ilgili kaynaklarda İliryalılar, Yunanlar ve Trakyalılar bu toprakların en eski sakinleri olarak zikredilmektedirler. Bunlar arasında ise buralarda yaşayan en eski kavmin İliryalılar olduğu kabul edilmektedir¹⁰⁵.

İliryalılar kültürlerini, dillerini ve antropolojik tiplerini yerleşik oldukları Balkan yarımadasının batısındaki coğrafyada oluşturup geliştirdiler.

Arnavutlar'ın kökenleri hakkında tam olarak net bilgilere sahip değiliz. Fakat günümüze kadar yapılan tarihi, linguistik, antropolojik ve arkeolojik çalışmaların çoğu

¹⁰² L. Bilge, *a.g.e.*, c. III. s. 384.; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavtuluk>.

¹⁰³ Komisyon, *Historia e Popullit Shqiptar*, Prishtine 1979, c. I, s. 693.(bu eser ileride şu şekilde: “Komisyon, Historia e Popullit”, gösterilecektir).

¹⁰⁴ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavtuluk>.

¹⁰⁵ <http://duamp3.net> Historia Shqiptare

Arnavutlar'ın, İliryalılar'ın devamı oldukları yönünde argümanlar sunmaktadır¹⁰⁶. Arnavut dilinin de İliryalılar'ın dilinden IV ve VI asırlar arasında türemiş bir dil olduğu kabul edilmektedir. İliryalılar, misafirperverliği, yakınlık gösterme ve cesurluk bakımından meşhurlardı. Dinî inanç açısından ise politeist anlayışa sahiptiler. Ölümünden sonraki hayatı kabul ediyorlardı; ancak buradaki hayat gibi olacağını inanıyorlardı ve bu sebeple ölümlerini silahları, malları ve diğer eşyalarıyla beraber gömüyorlardı¹⁰⁷.

İliryalıların yaşamış olduğu coğrafya yüzölçümü bakımından çok büyük bir alanı kaplıyordu. Hatta günümüzde bu sınırların nereye kadar uzandığı meselesi tartışılmaktadır. Onlar, Balkan Yarımadasının batının geniş ve büyük toprakları dahil batıda Adriatik ve Jon Deniz, kuzeyde doğu Alpler ve Drava, doğuda Danub, Marova ve Vardar nehirler, güneyde ise Epiri ve diğer Helen topraklarıyla çevreliydi¹⁰⁸.

Miss Edith Durham eski İliryalılarının vatan sınırlarının bugünkü Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan, Dalmacı ve Trieset'e kadar uzandığını söyler. O, Strabon'a dayanarak Epirotlar, İliryalılar ve Makedonlar Yunanca olmayan modern Arnavut dili Balkan yarımadasının en eski dili konuşuyorlardı¹⁰⁹.

İlirya ismi milattan önce V yüzyılda antik çalışmalarda ve eşyalarda görülmeye başlar fakat İliryalılar'ın kabile isimleri Homer'den XII yüzyılda ortaya çıkmıştır¹¹⁰.

İliryalılar, Slav işgaline uğramadan, bugünkü Arnavutluk, Kosova, Sırbistan güneyine ve bugünkü Makedonya'nın batı topraklarına kadar uzandıklarını söyleyenler de var¹¹¹.

---

¹⁰⁶ Komisyon "Arnavutluk", *Müslüman Halklar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1990, s. 90; Komisyon (Anamalı, Skender ve arkadaşları) *Historia e Popullit Shqiptar* Tiran, Toena basımevi, 2002, c. I, s. 53-53.(Bu eser ileride şu şekilde: "*Komisyon, Hsitoria e popullit Shqiptar*", gösterilecektir) ; <http://duamp3.net> Historia Shqiptare; Zavalani, Tajar "*Historia e Shqipnis*" Tiran, Phonex Basımevi, 1998, s. 17-21.

¹⁰⁷ Frasheri, *Historia e Lashte...*, 2/bas, s. 21.

¹⁰⁸ Zavalani, *a.g.e.*, s. 17. İbrahimi, Nexhat, *İslami Ne Trojet İliro-Shqiptare Gjate Shekujve*, Logos-A Yayınları, Üsküp 1999, s. 198.(bu eser ileride şu şekilde: "İbrahimi, *İslami Ne Trojet*", gösterilecektir); Frasheri, Mehdi, *Historia e Lashte...*, 2/bas, s. 12.

¹⁰⁹ İbrahimi, Nexhat, *İslami Ne Trojet...*, s. 198.

¹¹⁰ Zavalani, *a.g.e.*, s. 17.

¹¹¹ Komisyon "*Shqiptaret e Maqedonis*" Üsküp, 1994, s 48.

İliryalılar'ın en tanınmış kabileleri şunlardır; Taulant, Adrianit, Dardan, Damlar, Alban, Penest, Molos, Kaon, ve Thesporlar¹¹².

Romalılar, İliıya topraklarına Güneyde Selanik, Batıda Adriatik denizi ve kuzey batıda Akvileja'dan girdiler. M. Sufflayt'a göre ise Romalılar bu topraklara İtalya tarafından özellikle de Durres ve bugünkü Dalmacı'daki Solana limanlarında girmeyi başarmışlardır.

Romalıların İliıya bölgesine girmesiyle birlikte İliıyalıları Romalılaştırmaya çalışmışlardır. Başlangıçta kültür ve dillerini değiştirmeye zorlamışlardır. Bu uygulama çok büyük zulüm ve tahribata yol açmış olsa da başarıya ulaşılammışlardır. İliıyalılar üzerine araştırma yapan meşhur araştırmacı A. Stipçeviç araştırmalarında bu gerçeği dile getirmektedir. Bu durumu şu şekilde kaleme almıştır:

“Deniz kıyısı ve şehir olan yerleşim merkezlerinin neredeyse tamamı Romalaştırıldı. Buralarda gerek kültür gerekse dil açısından tıpkı Roma İmparatorluğunun diğer büyük şehirlerdeki gibi bir hayat yaşamaya başlandı. Fakat bunun dışındaki yerlerde durum tamamen farklıydı, halk kendi dil ve kültürlerini sürdürmeye devam ediyorlardı¹¹³.

Romalıların, İliıya topraklarına girmesiyle İliıya halkı çoban olarak dağlarda yaşayan ve çiftlikle uğraşp şehirlerde yaşayan insanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Çiftlikle uğraşan kesimin Romalaştırılması o kadar zor olmamış fakat bunlar arasında da bu asimilasyona tepki gösterenler olmuştur ama zamanla bu tepkilerin azaldığı ve isyanların bastırıldığı ifade edilmektedir. Buna karşın dağlık bölgede yaşayan ve çobanlıkla uğraşan İliıyalılar, Romalıların gösterdiği bütün çabalara, kriz ekonomisine ve politikalarına rağmen yine de asimilasyonu hiçbir şekilde kabul etmemişlerdir. Yaşadıkları coğrafya da bu asimilasyonun gerçekleşmemesinde önemli bir faktör olmuştur¹¹⁴.

---

¹¹² Frasheri, Mehdi, *Historia e Lashte...*, 2/bas, s. 70.

¹¹³ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 199.

¹¹⁴ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 202.

İliryalıları, kendilerinin Romalaştırmasına karşı yoğun çaba göstermelerine rağmen IV asırda Romalıların resmi dinî inancı Hıristiyanlığı kabul etmesiyle başka bir sorunla daha karşı karşıya kaldılar¹¹⁵. Yani sadece dili ve kültürü değil de sahip oldukları inanç anlayışını da değiştirmeye zorlanmaya başlamışlardır. Başka bir düşünceye göre Hıristiyanlık dini Romalıları tarafından Arnavutluk'un tümüne değil ancak denize yakın olan bölgelerine yayılmıştır. Bu düşünceye sahip olanlar II asırda Arnavutluk'ta ilk Piskopos Aziz Astio yaşadığına göre Hıristiyan kilisesinin bu dönemde kurulduğu anlamına geleceğini savunurlar¹¹⁶.

Solona, Durres, Butrinti, Vlora ve Nikopoja gibi şehirde halkın büyük bölümü Hıristiyanlaştırılmıştı ve bu şehirler Roma'nın önemli merkezleri olmuşlardır.

İliryalıların Hıristiyanlığı kabul etmelerine rağmen yine de politeist din anlayışından tamamen vazgeçmemişler, bazı adetleri korumuşlardır. Ölülerin gömülüştüyle ilgili eski adetlerini devam ettirmeleri bu duruma örnek olarak verilebilir¹¹⁷.

Romalılarda ekonomik ve yönetimle ilgili krizler yaşaması İliryalıların Romalaştırmaması hususunda başlangıçta engel teşkil etmiştir¹¹⁸. Bu krizi aşmak için Roma Tahtında oturan en büyük şahıs olan İliya asıllı Dioklecian, Roman'ın Batıda Roma ve doğuda İznik olmak üzere iki başkente ayrılması çözümünü getirmiş fakat bu çözüm IV yüzyılın sonunda Theodos İmparator'un ölmesiyle geçerliliğini yitirmiştir.¹¹⁹ 1054 yılında Hıristiyanlığın Batı kilisesi (Katolikler) ve Doğu Kilisesi (Ortodokslar) olmak üzere ikiye ayrılmasıyla iki mezhep ortaya çıktı. Bu dönemde Roma kilisesine bağlı olan İliryalıların bir kısmının da Bizans kilisesine geçtiğini görülmektedir. Bu aynı zamanda İliryalıların kiliselerinin de ikiye ayrılmış olduğunun göstergesidir. Fakat İliryalıların büyük kesimi daha sonraki yıllarda siyasi ekonomik ve daha başka sebeplerden dolayı Bizans kilisesine dolayısıyla Katolik mezhebinden Ortodoks mezhebine geçmişlerdir.

¹¹⁵ L. Bilge, *a.g.e.*, c. III. s. 387.

¹¹⁶ Zavalani, *a.g.e.*, s. 78.

¹¹⁷ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 203.

¹¹⁸ Zavalani, *a.g.e.*, s. 80. Frasheri, Mehdi, *Historia e Lashte...*, 2/bas, s. 36.

¹¹⁹ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s 205.

B. ARNAVUTLUK'TA İSLAM

1. Arnavutluk'un İslam ile İlk Teması

Arnavutların İslam dini ile ilk temasları hususunda farklı görüşler mevcuttur. Bu görüşleri çeşitli şekilde gruplandırmak mümkündür. Biz şu kadarını belirtmekle yetinelim ki bu konudaki görüşler Osmanlı'ya bakış açısıyla doğrudan alakalıdır. Genelde Arnavut tarih kitaplarında Arnavutluk ve Balkanlar'ın İslam'la tanışması XV. yüzyıldan sonra yani Osmanlı imparatorluğu'nun bu toprakları müslümanlara göre fethetmesi, diğerlerine göre işgal etmesiyle dir.¹²⁰ İşgal fikrini savunanlardan biri de Balkan tarihi üzerinde araştırmaları ile ünlü Yugoslav asıllı Aleksandre Popoviç'dir¹²¹. Bu görüşü savananlar İslam'ın bu topraklarda savaş ve kılıç zoruyla yayıldığı fikrini de savunmaktadırlar.¹²²

Bugün Arnavut kaynaklarda yer alan bu tarz görüşler kasıtlı ve Osmalıyı kötüleme amaçlı olmakla birlikte belge eksikliklerinin de bu görüşlerin oluşumunda etkisi vardır. Arnavutluk'la ilgili Osmanlı öncesi tarihe ait yazılarla ve diğer yazıların tamamını Vatikan arşivlerinde bulunmaktaydı. Osmanlı döneminin başlamasından itibaren bu belgeler hem Vatikan hem de Türkiye arşivlerinde toplanmaya başlanmıştır. Arnavutluk'ta Osmanlılar'dan önceki zamana ait İslam ile ilgili Vatikan arşivlerinde bulunan yazıların tamamı da ya yakılmıştır ya da kalanlara ulaşmak mümkün olmadığı için eksik ve yanlış bilgiler verilmektedir.

Aynı şekilde din karşıtı olarak bilinen komünist rejim döneminde de yazılmış olan eserlerin de çarpıtıldığını ve yanlış tarihi bilgilerle dolu olduğunu söylemek mümkündür. 50 yıllık bir dönemi kapsayan komünizm yönetimi esnasında bu düşünceler öyle etkin bir şekilde toplumun hafızasına kazınmaya çalışılmıştır ki günümüzde dâhi bunun izleri silinememektedir. Hatta bugün Arnavutluk'ta yaşayan gençlerin çoğuna İslam'ın ne zaman ve nasıl yayıldığı sorusu sorulduğunda alınacak ilk cevap onun: XV. yüzyıldan sonra Osmanlı imparatorluğun gelmesiyle zorla, savaşla

¹²⁰ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 207.

¹²¹ Popoviç, Aleksandre, *Balkanlarda İslam*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 17.

¹²² Zavalani, *a.g.e.*, s. 137.

ve kılıçla yayıldığı yönünde olacaktır. İslam araştırmacıları bu hususta araştırma yapıp, bunun aksini ispat etmedikleri müdetçe gençler bu tarz cevaplar vermeye devam edeceklerdir. Fakat İslam araştırmacıların yapamadıkları bu araştırmayı objektif olarak gayrimüslimler yapmaktadırlar. B. G. Pellegrini, Lujo Thale'nin yanı sıra Sırp asıllı olan R. Bozhoviç'i bu araştırmacılarından bazılarıdır. Fakat son dönemlerde bu konularda araştırma yapıp eserler veren bazı İslam araştırmacılar da görünmektedir. Bunlardan biri Kosova'da doğmuş hala yaşamakta olan, eserleri büyük ilgi görüp ses getiren araştırmacı Nexhat İbrahimi'dir. Onun diğer eserlerin yanı sıra "İslami ne trojet İliro-Shqiptare gjate shekujve" isimli kitabında bu konu kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve akademik üslupla yazılmıştır.

Yukarıda değindiğimiz görüşlerin yanı sıra Arnavutluk'ta İliro topraklarında İslam-Arap kültürünün izlerinin ilk defa VIII yüzyılda görüldüğü şekilde bir görüş de mevcuttur. Bu topraklarda İslam-Arap izleri 1023 yılında Sicilya'dan doğu Adriatik denizine gerçekleşen son saldırıların yani XI yüzyıla kadar ara sıra farklı yollarda farklı sebeplerden rastlanmaktadır.

Arnavutluk-İliro toprakları Avrupa ile Balkanları deniz tarafından bağlayan bir köprü olması hasebiyle ticarî, askeri ve politik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bu sebeple bazı araştırmacılar İslam dini bu topraklarda ticaretle uğraşan doğulu müslüman tüccarlar tarafından geldiği görüşünü savunurlar¹²³.

Arnavutluk ticarî ve siyasi açısından stratejik bir yer olduğu için VIII ile XI yüzyıllar arasında Arap tüccarlar Arnavut-İliro topraklarında denize yakın olan merkezlere gelip yerleşmişlerdir. Bu yerleşmeden sonra onlar hem ticaretle uğraşmışlar hem de İslam dinini tebliğ etmeye çaba göstermişlerdir. Hatta günümüzde bazı köyler bunların isimleri ile anılmaktadırlar. Arapay (Arapaj) ismindeki bölgeyi buna bir örnek olarak verilebilir. Bu da Arnavutluk'un Osmanlılardan önce İslamla temas ettiğini göstermektedir.

---

¹²³ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 209.

Mostar köylerinin bazılarında II. Mervan el- Himari dönemine ait gümüş paraların bulunması İslam-Arap kültürünün Osmanlılardan önce bu topraklarda var olduğu görüşünü desteklemede argüman olarak kullanılmıştır. Bu gümüş paranın bir tarafında İhlâs süresi diğer tarafına da Tövbe süresinin 33 ayetini yazılı olup, ortasında ise kelime-i tevhid bulunmaktadır¹²⁴.

P. G Pellegrini, İslam'ın Avrupa ve Balkan topraklarında Osmanlılardan önce geldiğini gösteren başka bir delil ise günümüzde de Avrupa ve Balkan dillerinde Türklerin gelmediği dönemlerden önce bilinen ve sıklıkla kullanılan Arapça kelimelerin çok olmasıdır. Bunu sebebi Osmanlılardan önceki dönemlerde Avrupa ile Arabistan arasındaki ticari, siyasi vs. ilişkilerdir¹²⁵.

Bulgaristan bölgesinde IX yüzyılda müslümanların yaşamış olduğu bilgisine tarihi kaynaklarda raslamaktayız. Müslümanlar Bulgaristan topraklarında kitaplar dağıtarak İslam'ı yaymaya başlamışlardır. Buna delil olarak Müslümanların bu topraklarda yaşadıklarını ve kitaplar dağıttıklarını gösteren Vatikan arşivlerinde bulunan 113 Aziz Nikolla I tarafından Bulgaristan imparatorluğuna gönderilen mektup gösterilebilir ki o mektupta İslam kitaplarının yakılmasının emri verilmiştir¹²⁶.

İslam-Avrupa ve İslam-Balkan kültürünün oluşması üç sebepten dolayı olmuştur. Birincisi, iki büyük imparatorluk olan Bizans ve Arap'lar arasında yapılan savaşlar İslam-Arap kültürünün Avrupa ve Balkan'lara aktarılmasına vesile olmuştur.

İkincisi, İspanya ve Sicilya'da İslam- Arab kültürü adına büyük gelişmeler yaşanmış ve bunlar da İslam dininin ve kültürünün Avrupa ve Balkanlara getirilmesine sebep olmuştur.

---

¹²⁴ Basha, Ali M. *İslami ne Shqiperi Gjate Shekujve*, Bibloteka Islame Yayınevi, Tiran 2000, s. 35-36.(bu eser ileride şu şekilde: "Basha, *İslami ne Shqiperi*", gösterilecektir).

¹²⁵ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 2008.

¹²⁶ İbrahimi, Nexhat, *İslami dhe Muslimanet ne Tokat Shqiptare dhe ne Ballkanin Mesjetar*, Logos-A Yayınları, Üsküp 2003, s. 28.(bu eser ileride şu şekilde: "İbrahimi, *İslami dhe Muslimanet*", gösterilecektir).

Üçüncü sebep ise Macaristan'ın Nomadlılar ve Peçeneklerin kuzey tarafından yapmış oldukları savaşlar dolayısı ile İslam-Arap kültür ve dini Avrupa'ya ve Balkan'lara ulaşmıştır¹²⁷.

İslam-Arab kültürü VIII yüzyılında Peçenekler kabilesiyle Arnavut-İlirya topraklarında güneyde Makedonya ve Struma, kuzeybatıda Slavlar, doğuda Kara deniz ve kuzeyde Bizanslı Macaristanlarla çevrili olarak rastlanmaktayız¹²⁸.

Meşhur Sırp araştırmacı R. Bozhoviç Balkanlar'a İslam'ı getiren Peçenekler kabilesi olduğunu söyler ve bu kabiledaki insanların okumuş, bilgi seviyesi yüksek insanşar olduklarını dile getirir. Bu görüşü diğer tarihçiler de ifade etmektedir.¹²⁹

829-842 yıllarında Anadolu'da yaşayan Türkler'in İslam'ı kabul ettikleri için Teofil Çari bunları Anadolu'dan çıkararak Makedonya'ya yerleştirmiştir. Bu da İslam'ın Arnavutluk-İlirya topraklarına Osmanlılardan önce geldiğinin delili olarak gösterilmektedir¹³⁰.

Burada yer yer değindiğimiz ve yer vermediğimiz birçok örnek ve fikirden hareketle İslam'ın Arnavutluk- İlirya topraklarına Osmanlılardan çok önceden geldiği ve sayıları az da olsa müslümanların yaşadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Fakat bu durum kesinlikle Osmanlı'nın İslam'ın bu topraklara yayılmasında oynadığı rolü ve gösterdiği gayreti küçümseme anlamına gelmez.

2. Arnavutluk'ta Osmanlı Dönemi

XIV yüzyılda Ortodoks Slavlar Arnavutluk-İlirya toprakları işgal etmeye başlamış ve buradaki halka kendi mezheplerini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Buna karşı çıkanlara da ölümlerle sonuçlanan işkenceler yapılmıştır. Bu zulümden dolayı İliryalıların bazıları More'ye ve Peloponez'e göç etmek zorunda kalmışlardır¹³¹.

¹²⁷ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 209.

¹²⁸ Komisyon, *Historia e Popullit...*, c I, s. 148-149.; İbrahimi, *İslami dhe Muslimanet...*, s. 60.

¹²⁹ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 2010.

¹³⁰ İbrahimi, *İslami dhe Muslimane...*, s. 80.

¹³¹ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 46.

Dayanılamaz bir hal olan Slav Ortodoks işkencelerden kurtulmak için Arnavut Epir kabilesinin mensupları 1336 yılında Anadolu bölge komutanı Umur Bey'den yardım istemiştir. Umur Bey de bu talebe olumlu yanıt vererek Timurtaş Paşa'yı bir ordu ile buralara göndermiştir. Timurtaş Paşa 1385 yılında Çameria bölgesine kadar ulaşmıştır. Bu tarih aynı zamanda Osmanlı'nın Arnavut topraklarını fethinin tarihi olarak da kabul edilmektedir. Balkanlar'da 1354'ten itibaren yoğun bir şekilde etkisini hissettiren Osmanlı'nın Arnavutluk'a ancak uzun bir zamandan sonra girebilmiştir¹³².

Bu dönemde Balkanlar feodal bir yapı tarzına sahipti. Osmanlılar Rumeli topraklarına girmeye çalıştıkları dönemlerde Rumeli halkından herhangi bir tepki görmediler. Aksine onlar bunu Ortodoks Slavlarından bir kurtuluş vesilesi görek Osmanlı idaresini hemen benimsediler.

Fakat Venedik, Osmanlı imparatorluğun Arnavutluk'a girmesini sakıncalı bularak bunu kendisi için bir tehdit olarak algıladı. Bu fethi engellemek için Osmanlıya karşı savaş başlattı. 1415-1417 arasında gerçekleştirilen savaş Osmanlıların galibiyetiyle sonuçlanmış ve bölgede yaşayan halkın tamamına yakını ihtida ederek müslüman oldu¹³³.

Arnavutluk-İlriya topraklarında ve Balkanlarda Osmanlıdan önce bile ihtidalar gerçekleşmiştir ancak toplu olarak müslümanlığı kabul etmeler bu dönemde olmuştur.

İslamın bu topraklardaki hızlı yükselişini kıskanan ve buna karşı çıkmayı kendilerine görev edinen çevreler İslam ve Müslümler hakkında iftiralar atmış ve karalama kampanyaları başlatmışlardır. Günümüzde de bu anlayış hala devam etmektedir ve sözkonusu Osmanlı olunca düşmanca ortak bir fikir sergilenmektedir. İşin kötüsü İslam dininin savaşla zorlukla ve kılıçla yayıldığını iftirası Arnavutluk- İlriya ve Balkanlar topraklarında yaşayan insanlar tarafından da kabul görmekte, Osmanlı'nın beş yüzyıl süren idaresi boyunca bu insanlar kılıç ve işkence zoruyla İslam'ı kabul ettirmiş olduğuna inanılmaktadır. Hatta bazıları Arnavutluk-İlriya topraklarında Osmanlılardan

---

¹³² L. Bilge, *a.g.e.*, c. III. s. 384. İstanbul, 1991. Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 46.

¹³³ L. Bilge, *a.g.e.*, c. III. s. 384.

önce Hıristiyanlığın gelişinin ve yayılmasının bir aydınlanma olduğunu empoze etmeye çalışmaktadır¹³⁴.

Fakat bunlar söylenirken bu topraklarda bir taraftan Romalılar ve Hıristiyanlar tarafından yapılan yıkımlar diğer taraftan Ortodoks Slav ve Bizans tarafından yapılan işkenceler, sürgün etmeler ve katliamlar görmezden gelinmektedir¹³⁵.

Bu karalama kampanyaları sadece söylemde kalmayıp burada ki devletlerin politikası haline dönüştürülmüştür. Tarih kitapları da bu çarpıtılmış bilgilerle doldurulmuştur.

Fakat bütün bu karalama politikalarına rağmen insafli kalemler bunun realiteyi yansıtmadığını dile getirmişlerdir. Bunlardan biri olan Robert Matran şöyle yazmaktadır: “Osmanlı imparatorluğunun kendi hâkimiyeti altında olan kavimleri asimile etme ya da İslamlaştırma gayesi yoktu, böyle bir şey sözkonusu olsaydı bugün hala Yunanlıların, Bulgaristanlıların Sırpların vs kendi din ve dilleri olduğunu nasıl açıklayabiliriz”?

Diğer bir araştırmacı Dr. Çilo Truhelka da İslam’ın kılıçla ya da zorla yayıldığı görüşünün doğru olduğunu söylemek mümkün olmadığını ifade etmiştir. Dr. Çilo Truhelka’ya göre durum iddia edildiği gibi olsaydı Balkanlarda 19 yüzyılında hiçbir Hıristiyanın, manastır ya da kilisenin bulunmaması gerekirdi¹³⁶.

Osmanlının Balkanlarda hâkimiyet sürdüğü dönemde Osmanlı idaresi altındaki Sırp, Rum, Bulgar ve Yunan halklarından İslam’ı kabul edenlerin sayısının az olması da bu gerçeğin apaçık olan bir delilidir.

Bu iki tespitle Romalıların İlirya halkına yaptıklarını kıyaslırsak meseleyi daha iyi anlama imkânı bulmuş oluruz. Çünkü Romalılar İliryalıların topraklarını hâkimiyetleri altına aldıkları zaman orada yaşayan insanları kültür ve dil açısından asimile

---

¹³⁴ Zavalani, *a.g.e.*, s. 137.

¹³⁵ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 218.

¹³⁶ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 48.

etmeye kalkışmışlar hatta Hıristiyan dini resmileştirildiği zaman onları Hıristiyanlaştırma hususunda farklı metodlar uygulamışlardır.

Bazı tarih araştırmacıları bu durumu şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Eğer Arnavut-İlirya ve Balkan topraklarında İslam dini yaygınlık kazanmış olmasaydı özellikle burada yaşayan Arnavut halkın Slavlaştırılacağı açıktır. Tarihi kaynaklar 15 yüzyılında Arnavut topraklarında yaşayan insanların Slavlar tarafından asimile edilmeye çalışıldıkları ve maruz kaldıkları işkenceleri anlatan bilgilerle doludur”¹³⁷. Yani İslam dini burada bir şekilde burada ki halkın kimliklerini de koruma fonksiyonu icra etmiştir.

Hadrian Renald İslam’a karşı atılan iftiralar ve yapılan uydurmalar hakkında şöyle söylemiştir:

“Dünyada İslam dininden başka düşmanları tarafından atılan iftiralar ve yapılan uydurmalar bu kadar çok olduğu başka bir din daha yoktur”. Hatta bu konuda başka bir araştırmacı, İslam’a karşı Bizans yazarlarının sayısının Osmanlı ordu sayısından fazla olduğunu ifade etmiştir¹³⁸.

Arnavut topraklarında Osmanlı döneminde yaşayan Hıristiyan ve Ortodoksların Osmanlı imparatorluğa cizye ödememek için İslam dinini kabul ettikleri görüşü de İslam’a iftira atanlar arasında yaygındır. Onlara göre İslamlaşma kalple ve amelle değil sadece cizyeden kurtulmak maksadıyla dille gerçekleşmiştir.

Fakat bu konuda cizye ile ilgili belirtilmesi gereken husus cizyenin o dönemde ödenemeyecek kadar pahalı bir tutar olmadığıdır. Ayrıca cizye adı altında ödenen bu ücret karşılığında gayri Müslimler askere gitmiyor, mal ve mülkleri devlet tarafından korunma altına alınıyordu. Buna genel olarak ferdi vergi de denebilir. Yoksa diğer ödenen vergiler aynı miktarda müslümanlardan da talep ediliyordu.¹³⁹.

---

¹³⁷ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 46.

¹³⁸ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 53.

¹³⁹ İbrahimi, *İslami Ne Trojet...*, s. 227.; Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 62.

Thomas W. Arnold, Hıristiyan yazarların, Arnavutluk'ta yaşayan Hıristiyan ve Ortodoks halkın İslam'ı sırf cizyeden kurtulmak için kabul ettiklerini yazmasının gerçekten utanç verici bir durum olduğunu söylemiştir. Hatta bunu yazıp hiçbir açıklama yapmamalarının onları daha da kötü duruma düşürdüğünü ifade etmiştir. Ona göre iki bin Hıristiyanın bu vergiler yüzünden İslam'ı kabul ettiğini söylemek büyük bir hatadır. Çünkü şunun unutmaması gerekmektedir: Aynı vergi cizye haric Müslümanlar tarafından da ödenmekteydi¹⁴⁰.

Cizye vergisi sadece Arnavutluk'ta yaşayan Hıristiyanlar ve Ortodokslara mı ödemeye zor geldi? Peki, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'da yaşayan Ortodoks ve Hıristiyanlar'a zor gelmez miydi, ya da Arnavutluk'ta Berat şehrinde ve diğer şehirlerde Hıristiyanların yaşamış olduğu bilinmektedir, bunlar daha mı zengindiler? diye birtakım basit sorular sorularak bunların ne kadar yanlış düşünceler oldukları ortaya çıkarılabilir.

Bütün bu soruları bir yana bırakarak Arnavutluk bağımsızlığını kazandığı zaman cizye ya da ölüm korkusundan kurtulmak için İslamı kabul edenler rahatlıkla İslam dinini bırakıp Hıristiyanlığa ya da Ortodoksluğa dönebilirlerdi ama bu hiç rastlanmamıştır.

Arnavutluk'ta yaşayan Hıristiyanlar baskı ve işkence altında bulunmadıklarının bir başka delil de Osmanlı ile Rusya arasında geçen savaşta Hıristiyanların Osmanlılarla beraber olup Ruslara karşı savaşmalarıdır¹⁴¹.

Bütün bu örnekler İslam'ın Balkanlar'da, Arnavutluk'ta ve de dünya'da savaşla kılıçla yayılmadığının göstergesidir. Hatta bu düşüncüyü günümüzde de savunanlara karşı Kur'an'ı Arapçadan İngilizceye tercüme eden Georg Sale'nin yaptığı şu açıklamayı cevap olarak verebiliriz: “ İslam'ın kısa zamanda nasıl bu kadar çabuk yayıldığını ve insanlardan neden olumlu karşılık görüldüğünü açıklayamam ancak

---

¹⁴⁰ Morina, Qemajl “E Everteta dhe Paragjykimet per İslamin ne Bote dhe nder Shqiptaret”, *Feja Kultura Dhe Tradita İslame Nder Shqiptaret* Uluslararası Semineri, Prishtin 15–17 Ekim 1992, s. 33. Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 69.

¹⁴¹ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 50.

İslamın savaşıyla ve kılıçla yayıldığı fikrini savunanların ancak kendilerini kandırdıklarını söyleyebilirim”¹⁴².

Arnavutluk'ta, Osmanlı döneminde İslam'ın yayılmasını etkili olan bazı faktörler muhakkak olmuştur. Biz çalışmamızın bu kısmına kadar bu faktörler arasında İslam düşmanlarının iddia ettiği gibi kılıç, savaş ya da işkence olmadığını, onların söylediklerinin doğru olmadığını tarihi delillerle açıklamaya çalıştık.

Arnavutluk topraklarında İslam'ın yayılmasını sağlayan birçok faktör ve sebebin var olduğu belirtilmektedir. Biz burada bu faktör ve sebeplerden genel kabul görmüş olanlarının üzerinde durmakla yetineceğiz.

Arnavutluk Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altına girince Osmanlı topraklarının diğer ülkelerinden müslüman aileler ve kabileler Arnavutluk'ta yerleşmişlerdir. Bu şekilde göç edenlerle yerli halk arasında münasebetler kurulmuş İslam bu şekilde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Burada ki müslümanlarla politik, ticarî ve sosyal ilişkilerin yanı sıra evlilik ilişkileri de kurulmaya başlanmış ve halklar kaynaşmayı başarmışlardır. Bu tarz evlilikler günümüzde de devam etmektedir. Ancak bir şey belirtmemiz gerekir ki bu evlenmelerde müslüman kızlarla Hıristiyan erkekler evlenmiyor, sadece müslüman erkekler Hıristiyan kızlarla evleniyorlardı. Bu da Arnavutluk'ta İslam'ın yayılmasında olumlu katkı sağlıyordu¹⁴³.

Osmanlılar gidip yerleştikleri her yerde cami (mescit) ve onun yanında medrese, hamam ve fırın gibi külliye inşâ ederlerdi. Arnavutluk'ta çok sayıda bu tarz yapılar inşâ edilmiştir. Bunlar da İslamın daha iyi öğretilmesini sağlayan mekânlar olmuşlardır¹⁴⁴.

Arnavutluk topraklarında İslam'ı yaygınlık kazanmasında bu topraklardaki Hıristiyan papazlarının sayısının az ve yeterli donanıma sahip olmamalarının da etkisi olmuştur. Ayrıca müslümanlarda gördükleri İslam'ı ahlak ve dürüstlük onları bu seçime

---

¹⁴² Morina, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁴³ Basha, Ali Musa “Aspekte te Perhapjes se İslamit ne Vendin Tone” *Takvim 2000*, Prishtine, 2000, Rilindja Yayınevi, s. 93.(bu eser ileride şu şekilde: “Basha, *Aspekte te Perhapjes*”, gösterilecektir).

¹⁴⁴ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 84.

itmiştir. Hıristiyan papazları zaman geçtikçe azalmaya başladılar¹⁴⁵. Hıristiyanlar bunu görüp Hıristiyan gençleri Hıristiyanlığı öğrenmeleri amacıyla İtalya'ya götürmüşlerdir.

Fakat bu gençler orda daha güzel bir hayat görünce gidiş sebeplerini unutup geriye dönmemişler ki bu da Hıristiyanlar arasında dinî açıdan bilgisiz olup papaz çıkan insanlar görülmesine sebep olmuştur. Bilgisiz olan bu papazlar Hıristiyanlık geleneklerine ve emirlerine uymayıp ahlak açısından da bozulmaya başlayınca bunu gören Hıristiyanlar da İslam dinini benimseyip kabul etmeye başlamışlardır¹⁴⁶.

İslam'ın yayılmasını etkileyen bir başka sebep de özgürce yaşama hakkı tanınmasıdır ki bu, Arnavut topraklarında hüküm süren diğer imparatorlukların hâkimiyetlerinde görülmeyen bir olaydı. Yani herkes kendi dinini, inancını rahatça özgürlük içerisinde yaşabilirdi. Ödediği vergiler de pahalı değildi ve insanlar güven duygusu içerisinde adalete dayalı bir hayat sürüyorlardı.

Osmanlı döneminde Arnavutluk'ta yaşayan insanlar bütün bu ekonomik gelişmeleri, adaletli ve güvenli hayat tarzını, kültür, eğitim ve güzel sanat açısından ilerlemeleri görünce bir baskı altında olmadan tamamen kendi rızasıyla İslam'ı kabul etmişlerdir.

3. Bağımsızlıktan Günümüze Arnavutluk'ta İslam

XIX yüzyılın son yarısından itibaren Osmanlı imparatorluğunun gücünün zayıflamaya başlamasıyla birlikte Balkanlarda bağımsızlık savaşları da baş göstermiştir. Bu savaşlarda en büyük rolü oynayan ülke Yunanistan olmakla birlikte diğer Slav ülkeleri de etkin bir biçimde bu bağımsızlık savaşlarında yer almışlardır. Arnavutluk ise bu dönemlerde hala Osmanlı imparatorluğun hâkimiyetinin altındaydı.

Arnavutluk'un komşusu olan bu ülkeler bu isyanlar sonucunda bağımsızlığını kazandılar. Arnavutluk'tan önce bağımsızlıklarını kazanan bu ülkeler kendi toprak sınırlarını genişletme politikaları da gütmeye başladılar. Bu politikaların en çok mağdur ettiği ülke şüphesiz Arnavutluktur. Osmanlı'nın yenilgisi ile birlikte bu coğrafyada

¹⁴⁵ Komisyon, *Historia e Popullit Shqiptar*, c. I, s.377.

¹⁴⁶ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 85-86

yanlız kalan Arnavutluk diğer komşu ülkelerin, topraklarına göz diktiği bir ülke haline geldi. Ve bu komşu ülkeler Arnavutluk'un bazı topraklarını elinden almayı başardılar. Hala bu topraklar devletlerarasında sorun teşkil etmektedirler.

Yunanistan ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesinin ardından onların Arnavutluk'u işgal etme politikaları Arnavutları da harekete geçirdi. Arnavutlar, bağımsızlık ve kaybedilen bu topraklarını geri almak için ayaklandılar. Bu ayaklanmada Slav ve Yunanistan tehlikesine vurgu yapılarak, Arnavutları cesaretlendiren İngiliz hükümeti olmuştur¹⁴⁷. İngiliz hükümeti Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanmasını iki sebepten dolayı istiyordu:

Birinci sebep bu dönemde büyük bir nüfusa sahip olan Rusların daha da genişleyip kendileri için bir tehdit unsuru olmasını engellemeye çalışmaktı. Bunu başarabilmeleri Arnavutluk'un Slav'lardan koparılıp ve bağımsız bir devlet olarak var olmasıyla mümkündü.

İkincisi ise Osmanlı Devleti Balkanlar üzerinde o dönem için hala devam etmekte olan hâkimiyetini daha fazla zayıflatmak ve kendi gücünü arttırmaya çalışmaktı. Bilindiği gibi o dönemde Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devleti aşağı yukarı aynı güce sahiptiler ve birbirlerini potansiyel tehdit olarak algılıyorlardı. İngiltere bunu Arnavutluk'un bağımsızlık ideolojisi politikasıyla hem kendi konumunu güçlendirmeyi hem de tehdit olarak algıladığı bu iki devletin gücünü de zayıflatmayı hedeflemekteydi. 27 Eylül 1878 yılında Sami Frasherî Arnavutluk'un bağımsızlığı için beş maddeden oluşturulan bir program hazırlayıp Tercümanı Şark gazetesinde yayınladı¹⁴⁸. Yayımlanan bu program Arnavutluk'un bağımsızlığı için atılan ilk adımdı.

Bu bağımsızlık mücadelesi esnasında farklı dine mensup olan halkın etnik kimlik üzerinde durarak bir bütünleşme sağladığı ve ortak mücadele ettiği görülmektedir. Bu dönemlerde milletlerin kendilerini dinleri ile tanımlama durumu sözkonusu iken, Arnavutlar etnik kimliği ön planda tutuyorlardı Bunu Edith Durham adlı bir araştırmacı, "Brenge e Ballkanit" isimli kitabında şu şekilde ifade etmektedir:

¹⁴⁷ Bartl, Peter, *Arnavutluk Müslümanlar*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1998, s. 200.

¹⁴⁸ Bartl, a.g.e., s. 212.

“Rumeli’yi dolaşırken Rumeli insanlarına sen nesin diye sorduğumda biri Hıristiyanım, diğeri ise Protestanım diye cevap verdi. Bulgaristan’da aynı soruya Ortodoksum cevabını aldım. Fakat Arnavutluk’ta bu sorunun cevabı din veya mezhep üzerinden değil etnik kimlik öne çıkarılarak Arnavut’um olarak cevaplandı. Soruyu yönelttiğimiz kimselerin tamamı aynı şekilde cevap verdi ”¹⁴⁹.

Bu etnik kimlik üzerinde birleşme fikrini farklı kesimlerde olduğu gibi vatan ve millet şairleri yazan şairler de şiirlerinde işliyorlardı. Tabii o dönemde revaçta olan komünizm ideolojisinin etkisini de dikkate almak gerekmektedir. Komünizmin temel ideolojisinin dinle mücadele olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bu konuda yazı yazanlardan biri de Vaso Pasha bir şiirinde şu ifadeleri kullanmıştır: “Hocalar ve papazlar sizi ayırmışlar” ve “Arnavutların dini Arnavutluktur”¹⁵⁰.

Bağımsız Arnavutluk düşüncesi ilk olarak Sami (Şemseddin) Frasheri tarafından yazıya dökülmüş bunun ardından da birçok resmi gazetede bu anlayışta yazılan yazıların sayısı çoğalmaya başlamıştır. Burada örnek olması bakımından Ali M. Basha’nın “ *İslami ne Shqiperi gjate shekujve*” kitabından naklettiği bir yazıya yer veriyoruz. Bu yazının sahibi olan ünlü Arnavut düşünür Devish Hima resmi bir gazete’de şöyle yazmıştır: “Biz Arnavut halkı olarak Osmanlı Devletinin yardımını ve desteğini kaybetmeyecek şekilde kendi kendimizi yöneteceğimiz bağımsız bir Arnavutluk istiyoruz”¹⁵¹.

Arnavut müslümanlar Arnavutluk’un bağımsız bir devlet olması adına gösterdikleri çabalara rağmen gayri müslim akademisyenler ve yazarlar tarafından bağımsız bir Arnavut devletine karşı olmak ve bunun mücadelesini vermemekle suçlanmışlardı. ¹⁵².

Bütün bu haksız ithamlara karşında insafılı bazı Hıristiyan yazarlar bile bunun gerçeği yansıtmadığını açıkça ifade etmekten kaçınmamışlardır. Ali M. Basha, “ *İslami*

---

¹⁴⁹ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 102. bkz: Durham, Edith, *Brenga e Ballkanit*, çev. Shtylla, Vjollca, Tiran, 8 Nentori Basımevi.

¹⁵⁰ Bartl, *a.g.e.*, s. 203. Hasani, İsmail, *Vetedijs Fetare dhe Kombetare tek Shqiptaret*, Universiteti i Prishtines Yayınları, Prishtine 2001, s. 110.

¹⁵¹ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 99.

¹⁵² Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 100.

ne Shqiperi gjate shekujve” isimli kitabında Korçalı bir düşünürün şu düşüncelerine ve sorularına yer vermektedir: “Acaba dünyayı şaşkırtan eski Arnavut adetlerini günümüze kadar aktaranlar müslüman Arnavutlar değil miydiler?! Eğer vatan hainleri olarak itham edilen bu insanlar olmasaydı günümüz Arnavutluk sınırları bu kadar büyük olacak mıydı? Eğer müslümanlar olmasaydı Slav saldırısından dolayı günümüz topraklarının ancak 1/4’ü bugün bizim olacaktı. Arnavut müslümanlar Slav tehdidiyle saldırılara ve Arnavutluk’un ele geçirilmesine engel oldular. Buları göz önünde bulundurduğumuzda günümüz Arnavut topraklarının ve bağımsız bir Arnavut devleti olarak kurulmasının ancak müslümanların gösterdikleri çabalar sayesinde olduğunu söyleyebiliriz”.

1912 yılında Osmanlı’nın Balkanlar üzerinde olan hâkimiyeti ve gücü bir hayli zayıflamış hatta Arnavutluk’u ve kendine yakın olan devletleri koruyup kollayamaz hale gelmişti. Bunu iyi okuyabilen Sami Frasheri ve onun gibi aydınlar bu durumdan çıkış yolu bulmaya koyulmuşlardır. Sami Frasheri bir gazeteye yazdığı yazısında gelinen noktayı şu şekilde teşhis etmiştir: “Arnavutlar ya Türklerle beraber yıkılıp gidecekler ya da onlardan ayrılıp bağımsız olacaklardır”. Bu sebepten dolayı Arnavutların artık karar verme durumuna geldiğini söylemiştir¹⁵³.

1912 yılının Kasım ayında Bükreş’te, İsmail Qemal Bey ve Lugj Gurakuqi Arnavut Milli Kongresini hazırlamışlardır. Bu kongre’de Arnavutluk’un Osmanlı Devletinden ayrılıp bağımsızlığını ilan etme meselesi konuşulup kararlaştırılmıştır. Bu toplantılardan sonra İsmail Qemal Bey Bükreş’ten Viyana ve Trieste’ye geçerek oradaki devlet başkanlarıyla da görüşüp Arnavutluk’un bağımsızlığını onaylamalarını talep etmiştir. Trieste temaslarından sonra Arnavutluk’a dönüşte geçtikleri Durres ve Lushnja şehirlerde bugünkü Arnavut resmi bayraklarını dikerek Arnavutluğun bağımsızlığını ilan etmişlerdi.¹⁵⁴

Fakat bu ilan resmi bir ilan olarak kabul edilmemiş, resmi bağımsızlık tarihi 28 Kasım 1912 yılında Vlora şehrinde yine İsmail Qemal Bey liderliğinde Arnavutluk’un

---

¹⁵³ Bartl, *a.g.e.*, s. 313-314.

¹⁵⁴ Bartl, *a.g.e.*, s. 314.

resmi bayrağı yükseltilerek ilan edilmiştir¹⁵⁵. Bunun akabinde sırasıyla diğer şehirlerde de bayraklar göğe çekilerek bağımsızlığa iştirak edilmiştir. Konuyla bağlantılı olması sebebiyle ayrıntılı olarak Korça şehrindeki bayrak dalgalandırmaya ve bağımsızlık kutlamalarına katılan bazı şahsiyetler şunlardır: Korça şehrinde yapılan törene katılanlar arasında Hafız Ali Korça, Tiran şehrinde Hafız İbrahim Dalli, Sheh Ahmet Pazari ve Haxhi Hasan Bakalli Arnavutluk'un önde gelen âlimleridir.¹⁵⁶

Bu temaslar sonucunda kurulan yeni Arnavutluk Devleti'nin ilk hükümet kadrosu da şu şekildeydi: Başbakan ve Dışişleri Bakanı İsmail Qemal Bey, Başbakan Vekili: Dom Nikolle Koçorri, İçişleri Bakanı Müfid Libohova Bey, Maliye Bakanı Abdi Toptani Bey, Savunma Bakanı Mehmed Deralla Pahsa, Adalet Bakanı Petro Poga, Kültür Bakanı Midhat Frasheri, Tarım Bakanı Pandeli Cale ve Posta Bakanı Lef Nosi. Kabine dağılımının Arnavutlar arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkmayacak şekilde Hıristiyan ve Müslümanlar arasında eşit olarak paylaşmaya çaba gösterilmiştir.¹⁵⁷

Büyük Dünya Devletleri, bağımsız Arnavutluk Devletini ancak devletin başına yabancı bir prens getirilmesi şartıyla tanıyacıklarını ifade etmişlerdir. Bu şart kabul edilmiş ve 7 Mart 1914 yılında Alman Wied Prensi William devletin başına getirilmiştir.¹⁵⁸

Söz konusu kabine üyeleri 5 Mart 1913 tarihinde halkın din işlerini düzenlemek için toplanmışlardır. Bu toplantıda her dinin halkla muhatap olacağı kurumlarının da kurulması kararlaştırılmıştır. Biz burada sadece Müslümanlara yönelik alınan kararları zikretmekle yetineceğiz. Burada alınan karara göre her il'e halkın dinî problemleriyle uğraşacak bir müftü seçilmesi ve müftülerin de bir Baş Müftü tarafından denetlenmesi görüşü kabul edildi. İlk Baş Müftü olarak da Hafız Vehbi Dibra bu kabine toplantısında seçildi. Aynı toplantıda Arnavutluk İslam Diyaneti'nin kurulması teklifi de kabul edildi.

---

¹⁵⁵ Culaç, Lush, *Shqipëria dhe Problemi Kombëtar 1918-1928*, İnstituti Albanologjik yayınları, Prishtin 2004, s. 9; Puto, Arben, *Historia Diplomatike e Çështjes Shqiptare*, Republika e Shqipëris Akademia e Shkencave Yayınları, Tiran, 2003, s 82; Bicaj, İsa, *Marredhenjet Shqiptaro-Malazeze (1881-1914)*, İnstituti Historise Yayınevi, Prishtin 2003, s. 145; bkz Komisyon, *Historia e Popullit Shqiptar*, c II, s. 510.

¹⁵⁶ Basha, *İslami ne Shqipëri...*, s. 111.

¹⁵⁷ Bartl, *a.g.e.*, s. 315.

¹⁵⁸ Hall, Richard C., *Balkan Savaşları*, çev. Akad, Mç Tanju, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 174; Puto, *a.g.e.*, s. 206.

Bunun altyapısını oluşturmak için de Baş Müftü Hafız Vehbi Dibra görevlendirildi. Fakat bu dönemde Birinci Dünya Savaşının başlaması bu çalışmaların da aksamasına neden olmuştur¹⁵⁹. Yine de çalışmaların yavaş da olsa devam ettiğini rastlamaktayız. Bu bağlamda 1916-1917 yıllarında 43 kanunu içeren Büyük Şeriat Mahkemesi kuruldu. Bu mahkeme Baş Müftü tarafından yönetiliyordu¹⁶⁰.

1920 yılında İçişleri Bakanı olarak atanan Ahmet Zogu iki yıl sonra Başbakan oldu. Ahmet Zogu göreve geldikten sonra din ile ilgili politikalarda değişiklik yapmaya çalışmış ve devleti laik bir düzene sokmayı hedeflemiştir.¹⁶¹ Bunu fark eden Baş Müftü ve diğer müslüman âlimler Arnavutluk genelinde bir İslam kongresi düzenlemeyi ve bu konuları orada tartışmayı istediler. Bu yönde yapılan başvurular Ahmet Zogu tarafından olumlu olarak karşılanınca 12 Mart 1923 tarihinde bir İslam Kongresi düzenlendi. Bu toplantıya yurt genelinden âlimler ve ileri gelenler katılmıştır. Bu kongre Arnavutluk'ta müslümanlığın gelişimi ve yaşanması açısından büyük önem kazandı. Bu kongrede alınmış olan iki karar dinî hayatı etkileyecek büyük önem sahipti. Bunların birincisi Arnavutluk camilerinin hilafet hâkimiyeti ile olan bağlarının kesilmesi ve ayrılması, ikincisi ise Arnavutluk İslam Birliği olarak isimlendirilen bir kurumun kurulması. Bu kurum, Yüksek Şeriat Şurası başkanları tarafından yönetilecekti ki bu başkanlar da bu kongrede seçildi¹⁶².

Yukarıda sözünü ettiğimiz iki kararın yanı sıra, Arnavutça İslam dini kitap ve dergilerin yazılıp yayınlanması, medreselerin açılması, vakıfların korunması ve Kur'ân'ı Arnavutçaya tercüme etmenin caiz olduğu gibi hayatı öneme sahip kararlar da alınmıştır¹⁶³. 1923 yılında Arnavutça dilinde yayınlanan ilk İslam dergisi "Zani i Nalte"(Yüksek Ses) dergisi Arnavut İslam Birliği tarafından yayınlanmıştır¹⁶⁴.

Ahmet Zogu Arnavutluk'u 1922-1938 yılları arasında başbakan olarak yönetmiştir. Arnavutluk'un başbakanı olunca İtalyan hükümeti ile ekonomik ve politik

---

¹⁵⁹ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 115.

¹⁶⁰ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 120.

¹⁶¹ Dela Roko, Roberto Moroco, *Kombi dhe Feja ne Shqiperi 1920-1944*, çev. Omari, Luan, Elena Gjika Basımevi, Tiran, s. 125.

¹⁶² Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 121.

¹⁶³ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 111-113.

¹⁶⁴ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 125.

yardımlaşmaya dayalı ilişkiler kurmuş, bunu Yugoslavya ve Yunanistan'ın olası saldırı ve işgalinden Arnavutluk'u korumak için yapmıştır. 25 Ocak 1925 tarihinde Tiran'da bir toplantı düzenleyip Arnavutluk'un anayasasını ve rejimini değiştirip Arnavutluk Cumhuriyetini ilan etmiştir. Bunun ardından 1 Eylül 1928'de anayasada yeni bir değişiklik yaparak, kendini I. Zogu unvanıyla Arnavut Kralı ilan etmiştir. Kral Ahmet Zogu'nun devleti laikleştirme çabalarına rağmen o dönemde Arnavutluk'ta 1667 cami faaliyettedir. Bunun yanı sıra 12 medresede de eğitim-öğretim devam etmekteydi. Bu medreselerde yaklaşık 324 öğrenci mevcuttu.¹⁶⁵

1930'lu yıllarda Arnavutluk'ta komünizm hareketi boy göstermeye başlamıştır. Komünist ideolojisini savunan eserlerin Arnavutçaya tercüme edilmesi ile bu ideoloji hızlı bir şekilde yayılmaya,¹⁶⁶ bu süreçle birlikte Ahmet Zogu iktidarı da yavaş yavaş güç kaybetmeye başlamıştır. Komünist ideolojinin dine karşı olan tutumunu bilen ve dinî hayat nasıl bir tehlike oluşturacağını öngören Arnavutluk İslam Birliği Başkanı Hafız Vehbi Dibra ve diğer üyeler bu hareketin önüne geçmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda komünistler tarafından ortaya atılan birtakım iddiaları çürütmek ve onların elini zayıflatmak için, dinde reform sayılabilecek bazı fetvalara da imza atmışlardır. Kadınların sosyal hayata katılmalarını sağlamak amacıyla peçenin takılmamasının caiz olduğu yönünde verdikleri fetvayı buna örnek olarak gösterebiliriz. Bu meyanda verilmiş farklı fetvalar da mevcuttur.¹⁶⁷

Bu dönemde Komünizm hareketine ve ideolojisine karşı Arnavutluk İslam âlimleri tarafından kaleme alınan çok sayıda eser de neşredilmeye başlanmıştır. Bu eserlerden en tanınmış olanlarından bazıları şunlardır: Hafız İbrahim Dalliu, "Patriotizma ne Tiran"; Hafız Ali Korça "Bolshevizmi dhe Shkaterrimi i Njerezimit" ve Hafız Ali Kraya "A duhet feja, A e Pengon Bashkimin Kombetar".¹⁶⁸

Komünizmin yayılmaya başladığı bu dönemde İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş, bu savaş nedeniyle dünyada olduğu gibi Arnavutluk'ta da meydana gelen

---

¹⁶⁵ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 214.

¹⁶⁶ Zekaj, *Zhvillimi i Kultures Islame te Shqiptaret Gjate Shekullit XX*, A.İ.T.C Basımevi, Tiran, 2002, 2/bas, s. 40.

¹⁶⁷ Zekaj, *a.g.e.*, 2/bas, s. 41.

¹⁶⁸ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 150-151; Zekaj, *a.g.e.*, 2/bas, s. 41-42.

ekonomik ve politik kriz komünizm ideolojisinin yayılmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi komünistlerin Arnavutluk'u kurtarma vadi bu ideolojiyi daha da ön plana çıkarmıştır.¹⁶⁹ Bu gelişmeleri müteakip 8 Kasım 1941 tarihinde Arnavutluk'ta Enver Hoxha liderliğinde "Arnavutluk Emek Partisi" adında komünist ideolojiye sahip parti kurulmuştur¹⁷⁰. Enver Hoxha 1945'te iktidarı ele geçirmiş ve ölümüne kadar devam etmiştir. Enver Hoxha hükümetin başında geldiğinde Sovyetler Birliği'yle devletlerarası ilişkiler kurmuş fakat Stalin'in ölmesiyle birlikte Sovyetler Birliği'nde komünizm açısından gerçekleştirilmiş birtakım liberal reformlara kızarak ilişkileri koparıp Çin ile bağlantılar kurmaya başlamıştır. Fakat konjonktür gereği burada Çin hükümetinin de gerçekleştirmiş olduğu birtakım reformlar olmuştur. Aynı şekilde bunlara da tavır koyan Enver Hoxha Çin ile de tüm diplomatik ilişkileri kopardı. Bu şekilde hiçbir ülke ile diplomatik ilişkinin kalmaması Arnavutluğu içine kapanmış bir devlet haline getirmiştir¹⁷¹. Bu şekilde Arnavutluk komünizm rejimi en sert şekilde yaşanmıştır¹⁷². Komünizm ideolojisi Ateizm ilkelerini savunup dinlere karşı olan bir düşüncedir. Fakat komünizmin ilk dönemlerinde dine karşı olan tutumu hemen uygulanmamıştır. Yavaş ve dikkatli atılan adımlarla zekice bir metot kullanılarak dini halktan ve devletten soyutlanmaya çalışılmıştır. Arnavutluk'ta Komünizm döneminin ilk 20 yılında dinler bazı sorunlara rağmen özgür bir şekilde uygulanmıştır¹⁷³.

Komünist parti iktidara geldiği zaman Arnavutluk'ta mevcut dinlere karşı olumlu tutum sergilemiş ve 1929 yılında alınan "dinler ibadetlerini ve bayramları devletten bağımsız olarak uygular" kararı aynı şekilde bu dönemde de uygulanmıştır. Fakat bu dönemde bu kanun ateizm propagandası yapılması ve bu düşüncüyü yayılmak için de bir dayanak olarak kullanılmıştır¹⁷⁴.

---

¹⁶⁹ Zekaj, *a.g.e.*, 2/bas, s. 40-42.

¹⁷⁰ Hoxha, Enver, *Kur u Hodhen Themelet e Shqiperise se Re*, 8 Nentori Basımevi, Tirane, 1984, s. 9.

¹⁷¹ http://www.kohajone.com/html/artikull_12568.html; bkz Glenny, Misha, *Balkanlar*, Sabah Kitaplar Yayınları, İstanbul 2000, s. 448-456.

¹⁷² Musa, *Musa Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi*, Basılmayan Doktora Tezi, İstanbul 2004, s. 20.

¹⁷³ Sadikaj, Dilaver "Pozita e Fese ne Shqiperi ne Kushtet e Sistemit Komunist", *Feja Kultura Dhe Tradita Islame Nder Shqiptaret* Uluslararası Semineri, Prishtin, 15-17 Ekim 1992, s 502. Zekaj, *a.g.e.*, 2/bas, s. 45.

¹⁷⁴ Shahu, Ajet "Marredheniet e Shteti komunist me Fene Islame ne Shqiperi (1945-1967)", *Feja Kultura Dhe Tradita Islame Nder Shqiptaret* Uluslararası Semineri, Prishtin, 15-17 Ekim 1992, s 510.

26 Kasım 1949 tarihinde devleti ateistleştirmeye götürecektir ilk adım atılmış oldu, din ile ilgili kanunlarda yapılan bazı değişikliklerle, din kurumları devletin kontrolü altına alınmıştır.¹⁷⁵ Arnavutluk sınırlarını kapatılarak din adamlarının yurt dışında okuyup yetişmesine izin verilmemiş, hutbe ve vaazlarda devlet ve hükümete sevgi ve saygı duyulması şeklindeki düşünceleri aşılana çalışılmıştır. Bunun ardından daha ileri adımlar atılarak okullarda okutulan din dersleri kaldırılmış ve ateist düşünceyi öğreten kitaplar okutulmaya başlanmıştır.¹⁷⁶

Komünizm rejiminin Arnavutluk'taki dinleri yok etmeye yönelik faaliyetler yıllar geçtikçe daha da hız kazanmıştır. Bu faaliyetlerden biri de dinî kurumları ekonomik açıdan zayıflatmaya yönelik izlenen politikalarıdır. Mesela Arnavutluk İslam Birliği'nin vakfına ait olan topraklarından 3163 hektar ve 61.000 zeytin ağacı tapuları alınarak el konulmuş, tüm bunlar devlet hazinesine aktarılmıştır. Bu şekilde İslam Birliği büyük bir kriz içine girdi hatta din görevlilerinin maaşlarını ödeyemez duruma gelmiştir¹⁷⁷.

Komünist rejim ilk yıllarında gerçek amacını saklayarak Arnavutluk'u yönetmiş ve dini zayıflatma ve yok etme konusunda uygulanan metotları fark eden din adamlarının uyarılarına rağmen, halk bu tehlikeyi hissedememiştir.¹⁷⁸ Bu anlamda hükümet gerçek yüzünü 1960'lı yıllarda göstererek düşüncelerini hayata geçirmek adına dinî vakıflara ve ibadethanelere büyük zararlar vermeye başlamıştır. 1962 yılında Arnavutluk'ta bulunan tek İslam Okulu "Tiran medresesi" kapatılmış ve ardından bütün dinî kitaplar toplatılıp yakılmıştır. Her türlü dinî tebliğ ve vaaz da yasaklanmış, camilerde günde 5 defa okunan ezanın bundan sonra sadece Cuma ve Bayram günlerinde okunmasına izin verilmiştir. Arnavutluk İslam Birliği'ne devlet tarafından verilen yıllık bütçe 1965 yılında en asgari düzeye çekilerek her türlü faaliyet kısıtlanmaya başlanmıştır.¹⁷⁹

---

¹⁷⁵ Shahu, *a.g.e.*, s. 510-511.

¹⁷⁶ Sadikaj, *a.g.e.*, s. 502.

¹⁷⁷ Sadikaj, *a.g.e.*, s. 501-502.

¹⁷⁸ Sadikaj, *a.g.e.*, s. 501; Shahu, *a.g.e.*, s. 509.

¹⁷⁹ Sadikaj, *a.g.e.*, s. 503; Shahu, *a.g.e.*, s. 513.

11 Nisan 1967 tarihinde millet meclisinde alınan 4262 sayılı kararnameyle dinî kurumlarını bütün mal ve mülkleri tamamını devlete aktarılmıştır. Yani kendi bünyesine aldığı tüm dinî kurumların bütün faaliyetlerine son vermiştir¹⁸⁰. Hatta millet meclisinde dinlerin gerici olduğu, halka hiçbir faydasının olmadığı ve ilerleme açısından engel teşkil ettiği, ayrıca devlete bağımsızlık konusunda her zaman zarar getirdiği halka anlatılmaya çalışılmıştır. Camileri, kiliseleri, türbeleri ve vakıfları yıkmak için devlet tarafından organize edilen gençlerden ve işçilerden oluşturulan bir grup geceleyin gidip sözkonusu kurumlara her türlü zararı vermeye başlamıştır. Dinî kurumlar gerçek fonksiyonları dışında sosyal, kültürel alanlar veya depolara dönüştürülerek kullanılmaya başlanmıştır. Mesela Tiran’da bulunan Ethem Bey Camisi müze olarak kullanılmıştır.¹⁸¹ Bu dönemde Enver Hoxha tarafından Arnavutluk Ateist bir devlet olarak ilan edilmiş, böylece dünyada tanınan ilk ve tek resmi ateist devlet Arnavutluk olmuştur¹⁸². Komünizm rejimi sadece camileri, vakıfları yıkmakla yetinmeyip bu rejime karşı çıkan İslam Âlimleri ve hocaları da hiç tereddüt etmeden hapishanelerde çürütüp ölüme terk etmiştir. Bunu yanı sıra ailelerine de ikinci sınıf muamelesi yapıp onları fakir ve yalnız bırakarak ızdırap çektirmiştir¹⁸³. Bu dönemde dinî kurumlara ve âlimlere yapılan tüm bu acımasız baskı ve yıldırma faaliyetlerine rağmen din hiçbir zaman halkın kalbinde tamamen silinmemiştir. Bazı âlimlerin göstermiş olduğu büyük gayretler sayesinde İslam dini gizli gizli de olsa yine de uygulanmıştır. Camiler kapatıldıktan sonra âlimler “namaz sadece camide değil evde de kılınabilir ve İslam dini evde de uygulanabilir” diye fetva vererek bu uygulamaları devam ettirme gayretlerini sürdürmüşlerdir.¹⁸⁴

Bu sistemin madur ettiği bazı âlimler şunlardır: Hafız Ali Korça, Hafız İbrahim Dalliu, Durres müftüsü olan Mustafa Varoshi* ve Tropoja müftüsü olan Selim Gashi vs.¹⁸⁵

---

¹⁸⁰ Shahu, *a.g.e.*, s. 513-514.

¹⁸¹ Sadikaj, *a.g.e.*, s. 504.

¹⁸² <http://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavutluk>.

¹⁸³ Ciroka, Blerim, *İngiltere’de Yaşayan Arnavut Gençlerin Dini Kimlikleri, İnanışları Yönelişleri*, Basılmayan Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 30.

¹⁸⁴ Sadikaj, *a.g.e.*, s. 506.

* Durres şehrini müftü olan Mustafa Varoshi hocamız hapishanede gördükleri acı ve büyük işkencelerden dolayı hapishanede ölmüştü.

¹⁸⁵ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 194.

Bu dönemde zulümler sadece İslam âlimlerine değil her dinin temsilcilerine yönelikti. Hatta bazen imamlar ve papazlar aynı hücreye sokulmuştur¹⁸⁶.

Arnavutluk'ta komünist rejimin başbakanın Enver Hoxha'nın 11 Nisan 1985 tarihinde ölmesiyle biraz da olsa bu rejimin işkenceleri ve baskıları hafiflemeye başlamıştır. Enver Hoxha öldükten sonra hükümetin başına Enver Hoxha'nın sağ kolu olan Ramiz Ali gelmiş ve 1992 yılına kadar devletin başında durmuştur. 1990 yılında dünyada komünizme karşı bir ayaklanma ve propaganda başlamıştır. Almanya'yı ikiye bölen Berlin duvarının çökmesi ve Romanya'da komünist lider Nikolaie Çausheşku ölmesi ve buna benzer olaylar, Arnavut halkı tarafından gizli olarak televizyondan izleyerek ya da radyodan dinleyerek yabancı kanallardan öğrenilmiştir¹⁸⁷. Arnavutluk'ta hükümette olan komünizm partisi yine de gazetelerde bunlarla ilgili bir şey yazılmasına izin vermemişti. Fakat Arnavutluk'un başkent'inde üniversite öğrencileri komünizm rejimine karşı protestolara düzenlemişlerdir. Bu protestolara halk da katılmış ve komünizme ait olan çoğu bina ve mal-mülk çalıp yok etmeye başlamışlardır. Bunu gören Arnavutluk'un Cumhurbaşkanı Ramiz Alia komünizm döneminin sonunun geldiğini hissettiği için başka bir parti kurulmasına da izin vermiştir¹⁸⁸.

1990 yılında üniversiteli öğrencilerden bir grup oluşturularak Demokratik Parti kurulmuştur. Parti Başkanı olarak da Sali Berisha seçilmiştir. 1991 yılında yapılan Meclis seçimlerde Demokratik Parti yeterince oy alamadığı için hükümetin başına gelememiştir. Fakat 1992 yılının Nisan ayında Arnavutluk'ta erken seçimler yapılmış ve burada Demokratik Parti büyük bir galibiyetle hükümetin başına geçmiştir.¹⁸⁹ Bu yeni dönemde Arnavutluk sınırları açılarak dış dünya ile irtibat sağlanmaya başlanmıştır. Sınır kapılarının açılması ile birlikte İtalya, Yunanistan, Almanya ve Amerika gibi ülkelere büyük çapta göçler de başlamıştır. Demokratik Partinin hükümete gelmesiyle Arnavutluk yeniden Laik bir devlet olarak tanımlanmış ve dinî özgürlükler geri verilmiştir. Aynı şekilde ibadethaneler de yeniden işler vaziyete getirilmiştir. Şubat 1991'de Tiran'da uzun bir aradan sonra İslam Meclisi toplantısı düzenlenmiş ve Hafız

---

¹⁸⁶ Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s. 197.

¹⁸⁷ <http://www.radiovaticana.org/alb/Articolo.asp?c=340265>.

¹⁸⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavtuluk>.

¹⁸⁹ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavtuluk>.

Sabri Koçi'nin başkan seçilerek Arnavutluk İslam Birliği kurulmuştur. Camilerde halka yönelik dinî kurslar açılmıştır. 1991 yılından Arnavutluk'un nüfusu 3.5 milyon civarındaydı ve %70 müslümandı¹⁹⁰. 1994 yılında Arabistan'da düzenlenen Dünya Müslüman Örgütü toplantısına Arnavutluk Başbakanı olan Sali Berisha da katılmış ve Arnavutluk'un da bu ülkelerden biri olduğuna dair imza atmıştır¹⁹¹. Demokratik partinin iktidara gelmesiyle birlikte ülkeye Arap tebliğciler ve Hristiyan misyonerler de buralara yönelmiş halkı kendi dinlerine çekmeye çalışmışlardır. Müslümanlara maddi ve manevi açılarından yardımcı olabilmek için Arap ülkelerinden gelen bazı hayır kuruluşları olmuş, bunlar Arnavutluk'un farklı şehirlerinde cami inşaatı yaparak dinî kurslar, medreseler, dinî merkezleri açmışlardır¹⁹². Bu kuruluşlar Arnavutluk ekonomisine de büyük katkıda bulunmuşlardır. Çünkü açılan bu kurumlara Arnavut halktan eleman alarak onlara iş imkânı da sağlamışlardır.

Fakat 1997 yılından sonra Demokrati partinin hükümetten düşmesi ve yerini Sosyalist Partisinin almasıyla bu Arap hayır kuruluşları Arnavutluk devlet politikası olarak ülkeden çıkarılmaya başlanmıştır. Fakat Amerika'da 11 Eylül 2001 yılında ikiz kulelerin yıkılmasıyla Arnavutluk'ta az sayıda kalan bu hayırlı kuruluşların kalması daha da zorlaştı hatta bunlara gelen hesaplar devlet tarafından dondurularak kuruluşların üyelerinin çoğu da terörist olma ihtimaliyle sorgulanıyorlardı ve peşlerini takip eden her zaman gizli adamlar takılmıştı¹⁹³. Hatta günümüzde Arabistan ülkelerinde ve Türkiye'de ilahiyatı eğitimi görenler istihbarat ya da antiterör kurumları tarafından terörist gözüyle bakılıp takip edilmekte ara sıra da sorguya alınmaktadırlar¹⁹⁴. Arnavutluk günümüzde Avrupa kültüründen etkilenmesine rağmen yine de İslam kültürü görünmekte, müslümanlar normal bir hayat yaşamakta ve medreselerin sayısını günden güne çoğaltmaktadırlar. Umarız yakında devlet tarafından izin verilerek İlahiyat Fakültesi de açılır.

---

¹⁹⁰ Basha, *İslami ne Shqiperi*, s. 214.

¹⁹¹ Musa, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁹² Basha, *İslami ne Shqiperi...*, s 217-218.

¹⁹³ <http://article.gmane.org/gmane.politics.region.albania.shqiperia/10075/match=1998+shish>.

¹⁹⁴ www.alb-muslimstudents.com.

<http://article.gmane.org/gmane.politics.region.albania.shqiperia/7442/match=shik>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XX YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI VE TANINMIŞ MÜFESSİRLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XX YÜZYILDA ARNAVUTLUK'TA TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI VE TANINMIŞ MÜFESSİRLER

A. TANINMIŞ MÜFESSİRLER

1. Feti Mehdiu'nun Hayatı ve Eserleri

a. Hayatı

Feti L. Mehdiu Makedonya'nın Korçov şehrinin Zayaz (Zajaz) kasabasında 20 Ocak 1944'te dünyaya geldi. Dört yıllık ilk tahsilini doğduğu yerde gördü. Birkaç sene ara verdikten sonra 1959 senesinde Priştin'deki bugünkü ortaokula denk gelen Rüşdiye medresesinde devam etti. Bunun ardından "Alauddin" Medresesine kaydoldu ve 1967'de de buradan mezun oldu.

1967/68 eğitim-öğretim yılında Belgrat'taki Filoloji Fakültesinin Oryantal Filolojisi Bölümü (Arap ve Türk Dili)'ne kaydolup 1971'de mezun oldu. Aynı Fakültede dil sahasında mastıra başlar ve 1977'de *Srpskohrvatski Prevodi Kur'ana* başlıklı teziyle mastır savunmasını yapmıştı.

1975/76 eğitim-öğretim yılında Kahire Üniversitesinde Arap dili üzerine yaptığı yüksek lisansını bittirdi. Doktorasını ise Priştin'deki Filoloji Fakültesinde "*Arnavut Dilindeki Arap edebiyatının tercümeleleri*" başlıklı teziyle 1990 senesinde savunmuştur. Bu çalışmasının bir kısmını *Gjurmime Albanologjike, Filologjike* (Albanolojik* ve Filolojik araştırmalar) ve *Studime Orientale* (Oryantal Araştırmalar) bilimsel dergilerde yayınlanmıştır¹⁹⁵.

Bunların yanında Feti L. Mehdiu pek çok sosyal ve kültürel etkinliğe de katılmış faal bir kişi olarak çeşitli görevlerde yer almıştır¹⁹⁶.

---

* Arnavut dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü ile ilgili ilim dalıdır.

¹⁹⁵ Mehdiu, Feti, *Maturantët e parë të Medreses Alauddin - Gjenerata 1967* Timegate Yayınevi, prishtina 2007, s. 72. (bu eser ileride şu şekilde: "Mehdiu, *Maturantët*" gösterilecektir).

¹⁹⁶ Katıldığı bu etkinlikler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mehdiu, *Maturantët...*, s. 73-74.

b. Eserleri

- *Poezi Arabe* (Arap şiirleri), Shkup 1983.
- *Sami Frashëri* [Sami Fraşëri (Şemseddin Sami)'nin Kamusu'l-Alam eserinden seçilip tercüme edilmiş bölümler], Prishtinë 1984.
- *Kur'an*, Kryesia e Bashkësisë islame, Prishtinë (Priştina'nın İslam Birliği Başkanlığı), Priştinë 1985
- Ahmet Dadat, *Kur'ani Mrekullia më e Përsosur* (Kur'an en Mükemmel Mu'cize), Shkup 1986
- *Flasim Arabisht* (Arapça Konuşuyoruz), Prishtinë 1987
- *Gjuhë Arabe I, II, Fonetikë-Morfoloji* (Arap Dili I, II, Fonetik-Morfoloji), Prishtinë 1991
- Rexhep Vokë Tetova, *Mendime* (Düşünceler), Tetovë 1991
- Salih Gjukë Dukagjini, *Shkrolaria e Shqypes*, Prishtinë 1991
- Hafiz Ali Korça, *Mevludi* (Mevlud), Prishtinë 1992
- *Jasin-i me 20 sure tjera shqip me transkriptim*,¹⁹⁷ (Yasin ile Diğer 20 sûrenin transkriple birlikte Arnavutça tercümesi), Prishtinë 1992 (1994, 2002)
- *Kur'ani Kryevepër*, (Kur'an Şah Eser), Prishtinë 1992
- *Nga Tematika e Kur'anit* (Kur'an'ın Konularından), Shkup 1993
- *Sahihu'l-Buhari në gjuhën Shqipe, Libri 3* (Arnavutça dilinde Sahihu'l-Buhari, 3. Kitap), Prishtinë 1994

---

¹⁹⁷ Mehdiu, *Maturantët...*, s. 86-88.

- *Sahihu'l-Buhari në gjuhën Shqipe, Libri 4* (Arnavutça dilinde Sahihu'l-Buhari, 4. Kitap), Prishtinë 1994
- *Nga Kërçova për Kërçovën* (Korçova'dan Korçova için), Kërçovë 1995
- *Përkthimet e Kur'ânit në gjuhën Shqipe* (Arnavutça Dilinde Kur'an Tercümeleleri), Shkup 1996
- *Kur'ani dhe Hija e Tij Shqip - Xhuzi Amme (30¹⁹⁸)* (Kur'an ve onun Arnavutça gölgesi - Cüzü Amme (30)), Prishtinë 1996
- *Nedimu'l-Xhisr, Besimi në Allahun në dritën e Kur'anit, shkencës dhe filozofisë* (Nedimu'l-Cisr, Kur'an, Bilim ve Felsefe ışığında Allah'ın İnancı), Prishtinë 1997
- *Kur'ani dhe Hija e Tij Shqip* (Kur'an ve onun Arnavutça gölgesi), Shkup-İstanbul 1999
- *Sahihu'l-Buhari në gjuhën Shqipe, Libri 6* (Arnavutça dilinde Sahihu'l-Buhari, 6. Kitap), Prishtinë 2000
- *Ahmet Dadat, Kur'ani Mrekullia më e Përsosur* (Kur'an en Mükemmel Mucize - Birkaç düzeltmelerle 2. Baskı), Prishtinë 2001
- *Hafiz Ali Korça, Bolshevizma është shkatërrim i njerëzimit* (Bolşevizm İnsanlığı Çökertir), Prishtinë 2001
- *Hyrje në filologjinë orientale* (Oryantal Filolojisine Giriş), Prishtinë 2004
- *Për Letëtërsinë Arabe* (Arap Edebiyatı), Prishtinë 2005
- *Maturantët e parë të Medreses Alauddin* (Alauddin Medresesinin İlk Mezunları), Prishtinë 2007¹⁹⁹

---

¹⁹⁸ Bkz: Mehdiu, *Maturantët...*, s. 89-90.

¹⁹⁹ Bkz. Mehdiu, *Maturantët...*, s. 77-78.

Feti Mehdiu'nun zikrettiğimiz bu eserlerin yanında gazete ve dergi gibi süreli yayınlarda yayınlanan pek çok yazı ve makalesi de vardır²⁰⁰.

Bunların dışında, hem kendi memleketinde hem de yurtdışında olsun uluslar arası çapta sempozyuma katılmıştır²⁰¹.

2. Hasan Efendi Nahi'nin Hayatı ve Eserleri

a. Hayatı

Hasan Efendi Nahi (1905-1991), Arnavutların entelektüel ve seçkin müslüman ailelerinden birinin mensubu olarak 12 Mart 1905'te Jakova (Gjakova) şehrinde dünyaya geldi. İlk tahsilini doğduğu bu şehirdeki bir medresede aldıktan sonra 1930'da "El-Ezher" üniversitesinde okumak üzere Mısır'a gitti. Mezun olduktan sonra kendi memleketi olan Kosova'ya dönen Hasan Efendi Nahî burada bir yandan aslî vazifesi olarak gezici vaizlik yaparken diğer yandan da Ferizay (Ferizaj) medresesinde ders vermeye başladı. Hasan Efendi Nahî, görevini ifa ederken gösterdiği azim sebebiyle 1943'te aynı zamanda baş müftülük de yapmak üzere Prizren şehrindeki "Mehmet Paşa" medresesi müdürlüğü görevine tayin edilir. Medresenin kapatıldığı 1948 tarihinden 1958'e kadar Jakova (Gjakovë) şehrinde imamlık yapar. Hamiyetperver ve saygın bir âlim olan Hasan I. Hani, başta Prizren, Ferizay (Ferizaj), Jakov (Gjakovë), Priştin (Prishtinë) olmak üzere Kosova'nın her tarafında meşhur oldu.

Ana dilde Arnavutça eğitim ve medreselerin Sırp saldırılarından korunması için açık bir şekilde mücadele eden Hasan Efendi Nahi 1956'da Sırp tarafından alınan, Jakov (Gjakovë) şehrindeki medresenin kapatılması kararına "Gjakova'yı yıkmanızdan medreseyi kapatmaktan daha iyidir" diyerek açık ve net bir şekilde tepkisini ve Arnavut kültüründe medresenin önemini ortaya koydu. Eylül 1958'de Priştin'deki "Alauddin" medresesine profesör olarak tayin edildi. Burada görevi süresince iki kuşak öğrencinin mezun olmasına ve yeni kadroların yetiştirilmesine büyük katkıları oldu. Hasan Nahî

---

²⁰⁰ Bu tür yazı ve makale ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Mehdiu, *Maturantët...*, s. 79-98.

²⁰¹ Katıldığı uluslararası sempozyumlar ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Mehdiu, *Maturantët...*, s. 76-77.

sonraki nesillere titizlik ve özveriyle hazırladığı seçkin bir Arnavutça Kur’ân Meâli bırakmıştır. Bu hizmetleri sebebiyle Arnavutların İslam âlimlerinden biridir.

1978’de Emekli olan Hasan Nahi, dini ve milleti için çalışmaktan vazgeçmeyerek araştırmalara yöneldi, özellikle Kur’an-ı Kerimi tercümesine ki 10 senelik büyük bir çabanın sonunda Arnavut okuyucusuna takdim eder.

b. Eserleri

Hasan I. Nahi’nin “*Kur’ani i Madhëruar*” isimli Kur’an tercümesi dışında başka bir eserine çalışmamız esnasında rastlamadık.

- *Kur’ani i Madhëruar*, “Ognjen Pica” Zagreb, Prishtinë 1988.

3. Hafız. Sherif Ahmeti’nin Hayatı ve Eserleri

a. Hayatı

Hafız. Şerif (Şerif) Ahmeti, Arnavutların hamiyetperver entelektüel ve seçkin bir müslüman ailesinin mensubu olarak 1920’de Kosova vilayetinin Lipyan kasabasının Kumnasel (Gumnasellë) köyünde dünyaya geldi. Hafız. Şerif Ahmeti, *Dituria Islame* dergisinde yaptığı bir röportajda, ailesinin Lipyan kasabasına 1878 senesinde Sırp rejiminin baskısıyla Toplica’nın Prekopucë köyünden kovularak geldiğini ifade etmiştir. İlk tahsilini Banullë’da tamamladıktan sonra eğitimine devam etmek üzere Prizren’in Ferizaj medresesine kayıt oldu.

Burada İstanbul müderrisi Azem Gremja Efendi’den Arapça eğitiminin temelini oluşturan sarf ve nahiv dersleri aldı. Daha sonra Prizren medresesine giderek Hafız Abdullah Efendi’den avamil dersi aldı. 1934-1944 yılları arasında ise “Pirinaz” Medresesinde o dönemin tanınmış müderrisi Ahmet Mardoqi Efendi’den aldığı derslerle Mayıs 1944 senesinde icazetnamesini alarak mezun oldu.

1944 İkinci Dünya Savaşından sonra, ilk olarak Banullë, Gadime ve Sllovije köylerinde öğretmenlik yaptı. 1950 senesinde Pejë’deki Pedagojik Kursunu bitirdi.

1956'da Lipjan'ın İslam Birliği Komisyonunda başkanlık görevini sürdürürken bir yandan da Lipjan'ın Gllogovc köyü camisinde imamlık yaptı.

1965'de Prishtina'nın "Alauddin" Medresesinde okutmanlık görevini üstlendi. Hafız. Sherif Ahmeti bu medresede çalıştığı süre zarfında (1965-1985) akaid (Kelam), İslam felekesesi ve bazen de usulu fıkıh dersleri verdi. Bu görevi yerine getirirken, sahip olduğu kabiliyetten dolayı, sevilen hocalardan biri ve sonraki 26 kuşakların da tanıdığı bir sima haline geldi. Medresede ders vermenin (Okutman Görevinin) yanısıra 14 sene (1970-1984) müdür görevini de sürdürdü.

Bir zamanlar "Buletini İnformativ" dergisinin baş redaktörü idi. Ancak "Edukata İslame" dergisinin yayınlanmaya başlamasıyla, 1970-1990 yıllarında bu derginin baş redaktörlük görevini ifa etti. 1985'te Hafız. Sherif Ahmeti Priştina Müftülüğüne atandı. Bu görevi 1990'a kadar yani emekli oluncaya kadar sürdürdü. 1992'de Priştine'de İlahiyat Fakültesinin açılmasıyla iki sene de akaid (Kelam) hocası olarak ders verdi. 14 Mayıs 1998'de Priştina'da 78 yaşında vefat eder²⁰².

b. Eserleri

- Feyzullah Haxhibajriq, *İlmihal-Themelet e fese islame* - Perkthim nga Boshnjakishtja (İlmihal-İslam Dininin Temelleri - Boşnakçadan Tercüme), Prishtinë 1974.
- H. Sulejman Kemura, *Rregulla dhe Lutje* - Per ibadete trupore ((Kurallar ve Dualar - İbadetler için) *Jasini* - Në tekst dhe në Përkthim (Yasin - Orijinal metinle birlikte Arnavutça tercümesi): Prishtinë
- *Akaid*. [Medresenin I. sınıflar için Akaid Kitabı]
- *Akaid*. [Medresenin II. sınıflar için Akaid Kitabı]

---

²⁰² Hayatıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Halimi, Ilire, *Tefsiri ne Revisten Edukaten İslame*, Edukata İslame Basımevi, Prishtine 2006, s. 72-73; Bardhi, İsmail *1918-1988 yılları arasında Bosna-Hersek ve Kosova'da Tefsir Sahasında Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992, s. 113-115 (bu eser ileride şu şekilde: "Bardhi, *Bosna Hersek ve Kosova'da Tefsir*" gösterilecektir); Zekaj, Ramiz, *Zhvillimi i kultures Islame te Shqiptaret gjate shekullit XX*, A.İ.T.C Basımevi, Tiran 2002, 2/bas. s. 376.

- *Ilmu'l-Kelam*. [Medresenin III. sınıflar için Kelam Kitabı]
- Tahir Efendi Popova, *Mevludi* - transkriptoj dhe e adaptoj ne gjuhen e njesuar shqipe (Tahir Efendi Popova'nın Mevlüdünü Transkripsyon ve Arnavutçaya tercümesi), Prishtine 1984 [Birkaç baskısı yapılmıştır]
- *Komente dhe mendime islame* (İslami Fikir ve Düşünceler), Prishtine 1995²⁰³.

4. İlo Mitko Qafëzezi'nin Hayatı ve Eserleri

a. Hayatı

İlo Mitkë Qafëzezi Arnavut kamuoyu için kültür-bilimsel sahasında tanınmış bir şahsiyettir. Pek çok gazetede yazı yazmış, tercüme ve şiir ile de uğraşmıştır.

İlo Mitkë Qafëzezi ismini ilk olarak 1903 senesinde Londra'daki "*Albania*", daha sonra da Bükreş'teki "*Veselia*" gibi gazetelerde duyurmaya başladı. 1919'da Bükreş'teki "*Shqipëria e Re*" gazetesinin yayınlanma konusunda öncülük yapan en önemli kişilerdendi²⁰⁴. 1924'te vatana döndüğünde öğretmenlik görevini başladı. Bu zaman zarfında pek çok tarihi, edebi ve folklorik eseri halk diline tercüme edip yazdı. Bunların yanında rağbet gören pek çok bilimsel çalışmalar da ortaya koydu. "*Historia e Ali Pashë Tepelenës*" (Ali Paş Tepelena'nın Tarihi) isimli çalışmasını buna örnek olarak gösterebiliriz. XVIII. Yüzyılın Arnavut tarihi ve kültürünün simaları konusunda belge ve yazma eserler ortaya koyabilmek için özellikle Voskopojë (Voskopoy), Berat, Vithkuq, Korçë (Görice) gibi merkezler konusunda sistematik bir araştırma sürdürdü.

Aynı zamanda Th. Kavallolli'nin yazma eserlerinin kopyalarını da keşfetmiştir. Bunun yanında "*Dhaskal Gjoka*" komedisiyle birlikte 1926'da neşredilen "*Kontribut në historinë e Arsimit dhe të Kulturës në Shqipëri në shekujt XVII-XIX*" (XVII-XIX yüz yıllarında Arnavutluktaki eğitim ve kültür tarihinde katkıları) araştırmasını ortaya koydu. Yazma eser olarak kalan "*Protopapë Theodor Nastas Kavalioti, Skoliarku i Akademisë*

²⁰³ Halimi, *a.g.e.*, s. 72; Bardhi, *Bosna Hersek ve Kosova'da Tefsir...*, s. 115.

²⁰⁴ Mehdiu, Feti, *Përkhimet e Kur'anit në gjuhën shqipe*, Logos-A, Shkup 1996, s.50, 61 No'lu Dipnotu. (bu eser ileride şu şekilde: "Mehdiu, *Perkhimet*", gösterilecektir).

së Voskopojës 1748-1789” (Voskopoj Akademisinin Skolâstik olan Protopap Theodhor Nastas Kavalioti (1748-1789)) geniş bir monografi de yazmıştır²⁰⁵.

b. Eserleri

- *Historia e Ali Pashë Tepelenës*
- *Kurâni*, “Konkurenca”, Ploeshti-Rumani 1921
- *Dhaskal Gjoka*, 1926
- *Kontribut në historinë e Arsimit dhe të Kulturës në Shqipëri në shekujt XVII-XIX*, 1926
- *Protopapë Theodhor Nastas Kavalioti, Skoliarku i Akademisë së Voskopojës 1748-1789* (Yazma Eser)

5. Hafız İbrahim Dalliu’nun Hayatı ve Eserleri

a. Hayatı

Hafız İbrahim Dalliu Arnavutların hamiyetperver entelektüel ve seçkin bir müslüman ailelerinden birinin mensubu olarak 1878’de Tiran’da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Tiran’da tamamladı. Bu arada Osmanlıca ve Arapça öğrendi. Ardından tahsilini tamamlamak için İstanbul’a gittiyse de iki yıl sonra maddi sıkıntı yüzünden memleketine döndü. Arnavut isyanı döneminde yetişip kendi bölgesinin önde gelenlerinden biri olmasına rağmen kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi yoktur.

Tiran’da ilk olarak Arnavutça tedrisat yapan okula tayin edilen Hafız İbrahim Dalliu, bilhassa kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi hususunda faaliyet gösterdi. 1909 yılının sonlarına doğru Arnavutluk halkı için kurulmuş olan Elbasan’daki öğretmen okulunda görev yaptı. 1908’de Manastır (Bitola-Makedonya), 1909’da Elbasan ve 1920’de Luşnya (Lushnje-Arnavutluk) kongrelerine katıldı. 1912’de Arnavutluk’un

---

²⁰⁵ Komisyon, *Fjalor Enciklopedik Shqiptar*, Akademia e Shkencave e RPSSH, Tiranë 1985, s. 885-886.

bağımsızlığının ilânında da etkili olan Hafız İbrâhim'in, 1924-1926 yılları arasında Tiran'da çıkan haftalık *Dajti* adlı derginin sorumlu başyazarlığı görevini yürüttü.

1910'dan itibaren döneminin fikrî cereyanlarına karşı çıktığı için değişik zamanlarda hapsedildi. Arnavut kralı Ahmet Zogu devrindeki İtalya istilâsı esnasında ve özellikle Enver Hoxha (Enver Hoca) döneminde kaleme aldığı yazılar sebebiyle tutuklanarak, yazılarını neşreden yayınevleri kapatıldı. Enver Hoca'nın komünist iktidarı zamanında mahkûmiyeti bittikten sonra Tiran'da vefat etti.

Hâfız İbrâhim, Arnavut aydınlarının önde gelenlerinden biri sayılmaktadır. Eğitim, din, siyaset ve kültür alanlarında etkili faaliyetlerde bulunmuş, bir yandan okullarda görev yaparken öte yandan Kur'an tercüme ve tefsir çalışmalarını sürdürmüştür. *Dajti* dergisinin kurucularında biri olan Hafız İbrâhim dönemindeki aydınları bu dergi etrafında toplamaya çalışmıştır. Arnavut halkına ait etnik bölgelerin birleştirilmesi için mücadele etmiş ve bu sebeple geniş bir çevre edinmiştir. Bu arada Osmanlı parlamentosunda milletvekili olan Hasan Priştina (Hasan Prishtina) ve kültür çevrelerinin meşhurlarından sayılan Mûsâ Maçi, Hafız Ali Korça, İsmail Ndroçi, Hasan Vogli, Müslim Lagami, Norbert Yoki gibi kişilerle münasebet kurmuştur. Arapça, Türkçe ve muhtemelen Fransızcaya da vâkıf olan Hafız İbrâhim Dalliu eserlerini, toplumu yaşadığı dönemin kültürel değerlerine bağlı kalarak ilerletmeye amaçlamıştır. İsmâil Bardhi tarafından Hâfız İbrâhim'in hayatı eserleri ve ilmi kişiliği konusunda bir doktora tezi de hazırlanmaktadır²⁰⁶.

b. Eserleri

- *Ajka e kuptimevet të Kur'ani Qerimit* (Kur'an-ı Kerimin Anlamlarının Özü)

²⁰⁶ Bardhi İsmail, *Hafız İbrahim Dalliu dhe Ekzgejeza e tij Kur'anore*, Logos-A, Shkup 1998, s. 92.(bu eser ileride şu şekilde: "Bardhi, *Hafız İbrahim Dalliu*" gösterilecektir); Bardhi, İsmail, *İbrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.(bu eser ileride şu şekilde: "Bardhi, *İbrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*", gösterilecektir); Bu aydın hakkında daha fazla bilgi için bkz: Hasnaj, İbrahim "H. İbrahim Dalliu - Jeta dhe Vepra, Flamuri Kombëtar pas Pesë Shekujsh", *Dituria Islame Dergisi*, Viti X, Nr. 67-68, Prishtinë 1995, s. 19-20; Hasnaj, İbrahim, "H. İbrahim Dalliu - Jeta dhe Vepra, Veprimtar i Zellshëm e Guximtar", *Dituria Islame Dergisi*, Viti X, Nr. 69, Prishtinë 1995, s. 18-19; Hasnaj, İbrahim, "H. İbrahim Dalliu - Jeta dhe Vepra, Kaloj Një Jetë me Halle", *Dituria Islame*, Viti X, Nr. 70, Prishtinë 1995, s. 16-17; Shpuza, Gazmend, "Hafız İbrahim Dalliu - Atdhetar dhe Demokrat i Shquar" *Dituria Islame Dergisi*, Viti, XVIII, Nr. 162, Prishtinë 2004, s. 40-43.

- *Texhvidi i Kur'anit*²⁰⁷, “Sanxhakçian”, Tirane 1921 (Kur'an Tecvidi)
- *Besimet e Muslimanvet*²⁰⁸, “Tirana”, Tirane 1942 (Müslümanların İnançları)
- *E lemja e të madhit Profit dhe jeta e tij*²⁰⁹, “Shkodra”, Tirane 1934 (Büyük Peygamberin Doğuşu ve Hayatı)
- *Hadithi Erbain*²¹⁰, “Tirana”, Tirane 1940 (Hadisi Erbain)
- *Dhantie Ramazani*²¹¹, “Tirana”, Tiranë 1935 (Ramazan Armağanı)
- *Mësime teorike dhe praktike te moralit ilam*²¹², Tiranë 1935 (İslam Ahlakından Teorik ve Pratik Bilgiler)
- *Ç'është islamizma*²¹³, (İslam Nedir?)
- *Një broshure mbi degat e imanit*²¹⁴, “Tirana”, Tiranë 1939 (İman Esaslar Hakkında bir Broşür)
- *Libri i së falmes*²¹⁵, “Tirana”, Tiranë 1937 (Namaz Kitabı)
- *Udha Muhammedane*²¹⁶, “Tirana”, Tiranë 1936 (Muhammedan Yolu, Tarikatı Muhammediyye)

²⁰⁷ Bardhi, *Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*, s. 53, 139 No'lu Dipnot; Bardhi, *Ibrahim Dalliu...*, s. 94, 173 No'lu Dipnot.

²⁰⁸ Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*”, s. 54, 140 No'lu Dipnot; Bardhi, *Hafiz Ibrahim Dalliu...*, s. 94-95, 174 No'lu Dipnot.

²⁰⁹ Daha fazla bilgi için bk. Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*”, s. 54-55, 141 No'lu Dipnot; Bardhi, *Hafiz Ibrahim Dalliu...*, s. 95-96, 175 No'lu Dipnot.

²¹⁰ Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*”, s. 55, 142 No'lu Dipnot

²¹¹ Daha fazla bilgi için bk. Bardhi, *Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu...*, s. 55, 143 No'lu Dipnot; Bardhi, *Hafiz Ibrahim Dalliu...*, s. 96, 176 No'lu Dipnot.

²¹² Daha fazla bilgi için bk. Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*” s. 56, 144 No'lu Dipnot; Bardhi, “*Hafiz Ibrahim Dalliu*” s. 96-97, 177 No'lu Dipnot.

²¹³ Daha fazla bilgi için bk. Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*” s. 56, 145 No'lu Dipnot; Bardhi, “*Hafiz Ibrahim Dalliu*” s. 97, 178 No'lu Dipnot.

²¹⁴ Daha fazla bilgi için bk. Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*” s. 57, 146 No'lu Dipnot; Bardhi, “*Hafiz Ibrahim Dalliu*” s. 97-98, 179 No'lu Dipnot.

²¹⁵ Daha fazla bilgi için bk. Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*” s. 57-58, 147 No'lu Dipnot; Bardhi, “*Hafiz Ibrahim Dalliu*” s. 98-99, 180 No'lu Dipnot.

- *Grenzat e kuqe të Tiranës* (Tiran'ın Kızıl Arıları)
- *Kreshniku i atdheut* (Vatan Kahramanı)
- *Dokrrat e hinit*²¹⁷, “Tirana”, Tiranë 1922 (Kül Budalalıkları)
- *Patriotizma në Tiranë*²¹⁸, 1930 (Tiran Vatanperverliği)

6. Hafız. Ali Korça'nın Hayatı ve Eserleri

a. Hayatı

Arnavutluk'un Korca kasabasında doğdu. Küçük yaşta hafız oldu. İlk ve orta öğrenimini Korça'da (Görice) tamamladıktan sonra İstanbul'a gidip dinî ilimlerin yanı sıra. Arapça, Farsça ve Fransızcasını geliştirdi. Ardından Korça'ya (Görice) dönerek kurucusu sayıldığı ilkokullarda matematik, coğrafya ve Türkçe öğretmenliği yaptı. Ağustos 1909'da düzenlenen Debre Kongresi'nde eğitim ve öğretimin Arnavutça yapılması için karar alınmasında etkili oldu. Aynı yıl yapılan İlbasan (Elbasan) Kongresi'ne de katılarak Balkanlar'da yaşayan müslümanlara daha iyi hayat şartlarının sağlanmasını amaç edinen Terakki Örgütü'nün başkanlığına seçildi. Bu örgüt, otuz dört ilkokulun yanı sıra büyükler için de yirmi dört okul açmıştır. 1914 yılında Eğitim Bakanlığı müsteşarlığına tayin edilen Hafız Ali Korça iki yıl sonra İşkodra (Shkodra) baş müftülüğüne getirildi. 1918'de çalışmalarını sürdürmek için Tiran'a gitti. Burada İslâmî ilimlerin okutulduğu orta dereceli bir medrese açarak Arnavutluk'taki medreselerde eğitim öğretim programlarının çağdaş hale getirilmesi, seviyesinin yükseltilmesi, buralardan mezun olan öğrencilerin diğer İslâm ülkelerinde yüksek öğrenim yapabilmeleri için çaba gösterdi. Diğer bazı araştırmacılarla birlikte Arnavut dili üzerinde de çalışmalar yapan Hafız Ali ortaokullar İçin Arapça dilbilgisi kitapları hazırladı. Bir süre Draç (Durës), Tiran (Tiranë), Debre (Dibër) ve Pogradets (Pogradec) yörelerinde eğitim-öğretim müdürlüğü görevini yürüttü. İslâmî kimliği ve tavrı

²¹⁶ Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*” s. 58, 148 No'lu Dipnot.

²¹⁷ Daha fazla bilgi için bk. Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*” s. 58, 149 No'lu Dipnot; Bardhi, “*Hafız Ibrahim Dalliu*” s. 99, 181 No'lu Dipnot.

²¹⁸ Bardhi, “*Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*” s. 59, 150 No'lu Dipnot; Bardhi, “*Hafız Ibrahim Dalliu...*” s. 99-100, 182 No'lu Dipnot.

sebebiyle komünistlerin etkili olduğu dönemde baskılara mâruz kalan Hafız Ali Korça 1947 yılında Tiran'dan Kavaya'ya sürüldü. Burada münzevi bir hayat yaşadı ve 31 Aralık 1956'da vefat etti.

b. Eserleri

H. Ali Korça, çok geniş, zengin ve çeşitli alanları ihata eden bir külliyyata sahiptir. Toplam eser sayısı 25 civarındadır. Fakat bunların ancak yarısı basılmıştır. 2006 yılında Logos-A yayınevi tarafından basılan külliyyatında bütün eserleri değil müellifin hayattayken bastırıldığı eserleri yer almıştır. Basılmayan eserleri ise şu anda bulunmuyor. Komünizm zamanında H. Ali Korça'nın yanında ailesi ve torunları da rejim tarafından sürgüne gönderilmiştir. Arnavutluk'taki istihbaratın kontrole geleceğini öğrenen ailesi başlarına kötü bir şey gelmesinden çekinerek geri kalan evrakların ve basılmamış kitapların bir kısmını yakıp, bir kısmını toprağa gömdüklerinden dolayı. ailesi bugün artık bu eserlere sahip değildir. Bu eserlerin başka birilerinde olması gibi bir ihtimal varsa da şimdiye kadar hiç kimseden herhangi bir haber çıkmamıştır.

Dediğimiz gibi, bu külliyyatın dışında kalan eserler o hayattayken de basılmamıştır. H. Ali Korça bunları ekonomik nedenlerden bastıramadığını söylemiştir. Basılan yeni külliyyatında ise 12 kitap bulunmaktadır. Birincisi İsmail Ahmeti'nin H. Ali Korça hayatı ve eserleri üzerinde yapılan bir çalışmayı ve incelemeyi içerir. Geri kalan 11 eser ise H. Ali Korça'ya aittir. Yalnız 12. eser kendisi hayattayken bir kitap şeklinde basılmış değildir. Bu kitap H. Ali Korça'nın çeşitli dergilerde yazdığı eserlerinden derlenmiştir.

Biz H. Ali Korça'nın eserlerini basılan ve basılmayan eserler şeklinde tasnif ettik. Bu eserler çeşitli konular ve alanlar üzerindedir. Bunlarda şiir, tarih, dil çalışmaları, mantık, otobiyografi, tefsir vs. gibi konular yer alır. Kısaca bir göz atalım:

ba. Basılan Eserleri

- *Historia e Shenjte edhe të Katër Halifetë* (1900)²¹⁹ (Mukaddes Tarih ve Dört Halife)
- *Treqind e Tri Fjalet e İmami Aliut* (1910) (Hz. Ali'nin Üç yüz üç Sözü "yukardaki eserin içinde yer almaktadır")
- *Abetare* (1910) (Arnavut Lisani Alfabeti)
- *Alfabeti Arebisht* (1914) (Arapça Elifbası)
- *Çelësi i Librit Shqip-Arebisht* (1916) (Arapça-Arnavutça Kitabın Anahtarı)
- *Gjylistani A Trendafilishta e Sadi-ut* (1918)²²⁰ [Sadi'nin Gülistanı] Logos-A, Shkup-2006.
- *Jusufi me Zelihane* (1923) (Yusuf ve Züleyha) Logos-A, Shkup-2006
- *Shtat Endrrat e Shqiperise* (1924) (Arnavutluk'un Yedi Rüyası)
- *Myslimanija* (Tarihsiz) (İslamiyet)
- *Bolshevizma A Çkaterrimi i Njerezimit* (1925) (Bolşevizm veya İnsanlığın Yıkılışı) Logos-A, Shkup-2006
- *Kur'ani i Madhenueshem e Thelbi i Tij* (1926) (Kur'an'ı Kerim ve onun Tefsiri) Logos-A, Shkup-2006
- *Rubaijati A Katroret e Umer Khajjamit* (1930) (Ömer Hayyam'ın Rubailer ve dörtlükleri) Logos-A, Shkup-2006

bb. Basılmayan Eserler²²¹

²¹⁹ Korça, H. Ali, *Historia e Shenjte edhe të Katër Halifetë*, Logos-A, Shkup-2006.

²²⁰ Korça, H. Ali, *Gjylistani A Trendafilishta (Sadi)*, Logos-A, Shkup-2006.

²²¹ Ahmeti, Ismail "Hafiz Ali Korça Jeta dhe Vepra" Logos-A Yayınları, Shkup 1999, s. 363.

- *Besimet Islame dhe Filozofitë e fevet te ndryshme edhe Partite ne Fene Islame*, s. 400, Nesir, 1900. [İslam İnançları, Çeşitli Dinlerin Felsefeleri ve İslam Mezhepleri]
- *Dameneja dhe Kalileja prej Sankrites*, s. 500 Nesir, 1900. [Sanskritçeden Kelile ve Dimne]
- *Fjalë t'arta prej mendjesh te larta e prej gjuhesh te zjarrta*, s. 200, Nesir, 1910. [Yüce beyinlerden ve ateşli dillerden altın sözler]
- *Perhapje e Fese Islame*, s. 600, Nesir, 1914. [İntişar-ı Din-i İslam]
- *Ferëfenjësi, Morali*, s. 100, Nesir, 1914. [Din Rehberi, Ahlak]
- *İlmi Bejan (Retorika)*, s. 100, Nesir, 1917. [Beyan İlmi]
- *Tefsiri i Kur'anit*, s. 2000, Nesir, 1920. [Kur'an Tefsiri]
- *Vjersherimi*, s. 50, Nesir, 1920. [Şiir]
- *Logjika*, s. 54, Nesir, 1924. [Mantık]
- *Proverbet Shqip*, s. 1000, Nesir, 1924. [Arnavutça Atasözleri]
- *Vuajtjet dhe Dënimet e Mija me Vdekje*, s. 300, Nesir ve Şiir, 1889-1938. [Çektiklerim ve bana verilen idamlık cezalar]
- *Muhammed Hanefiu me Gjylnarin*, s. 100, Nesir ve Şiir, 1939. [Muhammed Hanefi ve Gülnar'ı]

B. TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI

1. Tamamlanmış Tefsir ile Meâl Çalışmaları

a. Kur'an-i *

Tercüme eden (Përktheu): *Feti Mehdiu*.

Tetkik eden (Recenzentë): *Bahri Aliu, Idriz Murati, Tefik Gashi*.

Lektör (Lektore): *Jusuf Gashi, Elez Ismaili, Mehmet Halimi*.

Tashih eden (Korrektor): *Hasan Emerllahu*.

Teknik Redaktörü (Redaktor Teknik): *Ali Gavori*.

Basılma yayınevi ve yeri(U shtyp ne shtypshkronjen OPGBG) “Rilindja” – Prishtinë 1985.

Tirazhi (Adet): 10.000 copë

Bu eserde ilk olarak, o zamanki Kosova İslam Birliği Başkanı olan Jetish Bajrami (Yetiş Bayrami) tarafından yazılmış olan önsöz (Fazlu Rahman'ın “*Duh Islama*” (İslam Ruhu) adlı eserden tercüme²²²) yer almaktadır²²³ ve “*Kur'an-i*” başlığı altında uzun bir çalışması takip etmektedir²²⁴.

Bunun ardında bu çalışmanın asıl kısmı olan Arnavut dilinde Kur'ân'ın tercümesi yer almaktadır. Burada Fatiha, İhlâs, Felek ve Nass sûreleri hariç orijinal metni olmaksızın sadece tercümesine yer verilmiştir. Mütercim sûrelerin rakamları roma rakamlarıyla, ayetlerin rakamlarını ise arap rakamlarıyla vermektedir. O her sûrenin başında ilk olarak, sûrenin rakamını, ismini, isminin Arnavutçaya tercümesini, nazil olduğu yeri ve ayetlerin sayısını vermektedir. Örn: *Sureja I, Sûretu Al-Fatiha-*

---

* Kur'ân

²²² Bardhi, *Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*, s. 92, 211 No'lu Dipnot.

²²³ Mehdiu, Feti, *Kur'an-i, Shtypshkronjen OPGBG basımevi, Prishtine 1985*, s. 3-8.(bu eser ileride şu şekilde: “Mehdiu, *Kur'an-i*”, gösterilecektir).

²²⁴ Mehdiu, *Kur'an-i*, s. 9-27

*Hyrje, Mekke – 7 Ajete*²²⁵. (I. Süresi, El-Fatiha sûresi-Giriş, Mekkiyye – 7 Ayet) veya *Sureja IX, Sûretu At-Tavba-Pendimi, Medinase – 129 Ajete*²²⁶. (IX. Süresi, Et-Tövbe Süresi-Tövbe, Mediniyye – 129 Ayet) Fatiha sûresinin Tercümesi:

Sureja I

Suretu Al-Fatiha- Hyrje

Mekke – 7 Ajete

Në emër të All-llahut, te Gjithmeshirshmit, Meshireplotit!

2 Lavderimi eshte per All-llahun, Zot i boterave,

3 te Gjithmeshirshmin, Meshireplotin

4 Sunduesin e dites se gjykimit,

5 Vetem Ty te adhurojme, dhe vetem nga Ti ndihme kerkojme,

6 Drejtona ne rrugen e drejte,

*7 Ne ruugen e atyre, te cilet i bekove, jo te atyre qe kane merituar hidherimin, e as te atyre qe e kane humbur*²²⁷.

Bu çalışma Kur'ân tefsiri içermeyip, yalnızca tercümenin hemen ardından dipnot şeklinde verilen bazı notlar yer almaktadır.

Bu notlar, “Birinci Baskının Münasebetiyle” (*Me Rastin e Botimit te Pare*) adı altında müellifin yazısının sonlarına doğru yer alan “*Me qellim qe ky perkthim te jete me i kuptueshem, vendosa ti bashkangjes shenimet e shkurtera nga Besim Korkuti, sipas botimit te vitit 1977*”²²⁸ (Bu tercümenin daha anlaşılır olması niyetiyle, Besim Korkuti'nin 1977'de yayınlamış olduğu eserden bazı kısa notları birleştirmeye karar

---

²²⁵ Mehdiu, *Kur'an-i*, s. 29.

²²⁶ Mehdiu, *Kur'an-i*, s. 244.

²²⁷ Mehdiu, *Kur'an-i*, s. 29.

²²⁸ Mehdiu, *Kur'an-i*, s. 866.

verdim), şeklindeki ifadesinden de anlaşıldığı üzere Besim Korkuti'den²²⁹ alınmıştır. Misal olarak burada bu notlardan ilk ikisine bir göz atalım:

1. Notu: “*Alif Lâm Mîm. Njezetenente kaptina ne Kur'an fillojne me nje ose me disa shkronja arabe. Keto shkronja ne fillim te disa kaptinave jave verseti i pare ose pjese e versetit te pare. Me ane te ketyre shkronjave u terhiqet vemendja atyre qe lexojne ose e degjojne Kur'anin per permbajtjen qe pason. Gjithashtu, keto shkronja, perkatesisht shenjat e tyre, kane edhe kuptim te veçanti, por kane edhe vlera simbolike.*” (Alif Lam Mim. Kur'ân'ın 29 Suresi, bir veya birkaç Arapça harflerle başlar. Bu harfler, bazı sûrelerin başında, ya birinci ayetini ya da birinci ayetin bir kısmını teşkil etmektedir. Bu harfler vasıtasıyla Kur'an'ı okuyan veya dinleyenlerin, Kur'ân'ın daha sonra gelecek olan ayetlerine, dikkatleri çekilir. Aynı zamanda bu harflerin, özellikle onların işaretleri, özel manaları vardır, ama bunun yanında sembolik değerleri de var.) Bu not Bakara sûresinin birinci ayetinde yer alan “الم” harflerinin açıklamasıdır.

2. Notu: “*Prej ketij deri me versetin e njezet te kesaj kaptine flitet per hipokritet, te cilet haptazi shfaqin simpatine ndaj Islamit, kurse ne vete ushqenin urrejtjen me te flakte.*” (sûrenin bu ayetinden 20 ayetine kadar açıkça İslama karşı sempati duyan, ama içinde en büyük nefreti besleyen münafıklardan bahsedilmektedir.) Bu not Bakara sûresinin 8. ayetine düşülmüştür, yani 8-20. ayetler kast edilmektedir.

Bunun yanı sıra “*Ku duhet te behet Sexhde*” (Nerelerde Secde Yapılması Gerekir) başlığı adı altında Kur'ân'da, okunduğunda secde yapılması gereken 14 ayetin olduğunu ifade edip bu ayetlerin geçtiği sûreleri sıralamış, yanında da ayetlerin numarasını vermiştir²³⁰.

Bundan sonra “*Shpjegimi i disa termave spacifike ne Kur'an*” (Kur'an'da geçen bazı özel Terimlerin Açıklanması) başlığı adı altında Kur'ân'da geçen bazı özel terimleri verip yanında da her birinin açıklamasını yapmaktadır²³¹.

²²⁹ Shkodra, Ramadan, “Perkthimet e Kur'anit ne Gjuhen Shqipe”, *Takvim-Kalendar 2007*, s. 115, 10 No'lu Dipnotu.

²³⁰ Mehdiu, *Kur'an-i*, s. 849.

²³¹ Mehdiu, *Kur'an-i*, s. 851-852.

Devamında ise “*Ndihmese për ta kuptuar Kur’anin*” (Kur’ân-ı Anlamaya Yardımcısı) başlığı adı altında, Kur’ân’ı az da olsa anlamak için Muhammed (a.s.)’in hayatından bir şeyler öğrenilmesi gerektiğini ve bu yüzden de kronolojik bir şekilde onun hayatının kısa bir özetini vereceğini ifade ettikten sonra kronolojik bir şekilde Peygamberimizin hayatı hakkında bilgi vermektedir²³². Bundan Sonra “*Grate e Profetit Muhamed*” (Muhammed’in Eşleri) başlığı adı altında da Peygamberimizin eşleri hakkında bilgi vermektedir. Müellif bu başlık altında yer alan bu yazının sonlara doğru, Peygamberimizin kronolojik hayatını ve Onun eşleri hakkında bilgileri, 4. baskısı olan ve 1975 senesi Zagreb’de basılan, Boşnakça Kur’ân tercümesinden aldığını ifade ettikten sonra Arnavut Kur’ân okuyucularına, mümkün olduğunca, başka Kur’ân tercüme okumaları tavsiye eder ve birkaç çalışma sıralar:

- *Uvod u Kur’an*, Zagreb, 1975
- *Provodi Objave Kur’ana*, Sarajevo, 1984
- *Muhammed a.s. I, II*, Zagreb, 1977
- *Kur’an Najsvršenije Čudo*, Sarajevo, 1981
- *Biblija, Kur’an i Nauka*, Sarajevo, 1978
- *Al-Muntahab fi Tefsîri’l-Kur’ani’l-Kerîm*, Al-Kahira, 1975 (V. Bsk.)
- *Tuhfatu al-arjab bima fi al-Kur’an min al-garîb*, Bağdad, 197

Ayrıca okuyucunun, bu Arnavutça Kur’ân tercümesini, ancak bu şekilde daha iyi anlayabileceğini, zikrettiği eserlerden son ikisi de bu tercümenin hatalarını en aza indirgemesi ve orijinaline daha sadık kalması açısından kendisine önemli bir dayanak olduğunu ifade etmektedir²³³. Bunun akabine ise “*Me rastin e botimit te pare*” (Birinci baskının münasebetiyle) başlığı adı altında müellif Kur’ân’ın Arnavutça tercümesi şimdi elimizde iken bir iki söz söylemek münasip gördüğünü ifade ettikten sonra, Arnavutlarda Kur’ân’ın tercüme etmesi fikrinin daha erken dönemlerde uzandığını

²³² Mehdiu, *Kur’an-i*, s. 853-860.

²³³ Mehdiu, *Kur’an-i*, s. 861-864.

söyler. O'nun bu fikri 1922, 1929, 1940'larda Qafzezi, Korça, Dalli v.b. gibi aydınların, gerek müstakil çalışmalarında gerekse farklı yerlerde yayınlanmış oldukları Kur'an'dan bazı kısımları tercüme etmeleri konusundaki gayretlerini destekler niteliktedir.

Müellif, Kur'an'ı Tercüme etme fikrini 68-70li senelerin başından itibaren güttüğünü, ancak somut bir adımı 1978 senesinde attığını ve kendisine bütün Kur'an'ı tercüme edeceğine dair bir sorumluluk yüklediğini ve bu sorumluluğu yerine getirmek için sistematik bir şekilde çalışmaya devam ettiğini ifade eder.

Bundan sonra "İsimlerin Fihristi", başlığı altında Kur'an'da geçen bazı isimleri alfabetik sırasına göre sıralar. Bu isimlerin yanında da roma rakamı ile sûre numarasını, Arap rakamı ile de ayet numarasını belirtmektedir²³⁴. Eserin en sonunda ise Fihrist yer almaktadır²³⁵.

b. Kur'an-i dhe Hija e Tij Shqip*

Tercüme eden (Përktheu): *Dr. Feti Mehdiu*.

Tetkik eden (Recenzentë): *Bahri Aliu, Idriz Murati, Tefik Gashi*.

Lektör (Lektorë): *Jusuf Gashi, Mr. Elez Ismaili*.

Tashih eden (Korrektor): *Hasan Emerllahu, Hyrije Hoti*.

Teknik Redaktörü (Redaktor Teknik): *Nysret S. Simnica*.

Bu eser tanıttığımız bir önceki eserin ikinci baskısıdır. Bu eserin, birinci baskısından farkı, Kur'an'ın orijinal kısmı olan Arapça metnini de içinde barındırmasıdır. Orijinal Arapça metni sol tarafında yer almakta, onun karşısında, sağ tarafında da Arnavutça tercümesi yer almaktadır. İlk olarak, "Me rastin e botimit të dytë" (ikinci baskının münasebetiyle) başlığı adı altında müellifin ikinci baskının münasebetiyle birinci bir önsözü yer almaktadır. Müellif burada, birinci baskının

²³⁴ Mehdiu, *Kur'an-i*, s. 867-874.

²³⁵ Mehdiu, *Kur'an-i*, s. 875-878.

* Kur'an ve onun Arnavutça gölgesi.

orijinal kısmı olmayıp, sadece tercümesi olmasına rağmen büyük bir ilgi gördüğünü ifade ettikten sonra 1985 senesinde yayınlanmış birinci baskısından sonra değerli okuyuculardan aldığı tenkit ve önerileri ikinci baskıda dikkate aldığını belirtir ve bu konuda katkısı olan herkese teşekkür eder. Belirttiği bir başka husus da birinci baskıda yer alan bazı gerekli ilave konulara ikinci baskıda yer verilmemiş olmasıdır.

İkinci baskısını “*Kur’ani dhe Hija e Tij Shqip*” (Kur’an ve onun Arnavutça Gölgesi) şeklinde isimlendirilmiş ve bu isimlendirmeyi de sadece orijinal metnin Kur’ân sayılabileceğini ve her tercümenin, tercüme edildiği dilde Kur’ân’ın gölgesini yansıttığını ifade etmek için kullanmıştır. Bu da her türlü meyve veren bir ağaca benzer ve biz ancak, bütün meyveleri tanımadığımız bu ağacının, sadece gölgesinden faydalanabiliriz. Bunun hemen ardında “*Me Rastin e Botimit të Parë*” (Birinci Baskının Münasebetiyle) başlığı altında birinci baskının önsözü yer almaktadır.

Önsözden sonra sırasıyla Fatihâ sûresinin Arapça metni ve Arnavutça Tercümesi Kur’ân’ın birinci sayfası olarak Bakara sûresi yer almaktadır. Fatihâ sûresi ve Bakara sûresinin ilk ayetlerinde ve diğer sûrelerin de sol tarafında Kur’ân’ın Arapça metni ve onun hemen karşısında Arnavutça tercümesi yer almaktadır²³⁶.

Nas sûresinin bitmesinin hemen ardında da Arapça bir hatim duası²³⁷ ve onun ardında da müellifin dipnot şeklinde Besim Korkuti’nin *Kur’an (Orientalni Institut), Sarajevo 1977* Boşnakça Kur’ân tercümesinden aldığı bazı açıklamalar yer almaktadır²³⁸.

Devamında ise “*Ku duhet te behet Sexhde*” (Nerelerde Secde Yapılması Gerekir) başlığı altında Kur’an’da, okunduğunda secde yapılması gerektiği, 14 ayetin olduğunu ifade edip bu ayetlerin geçtiği sûreleri sıralayıp yanında da ayetlerin numarasını da vermiştir²³⁹.

²³⁶ Mehdiu, *Kur’an-i dhe Hija e Tij Shqip*, Shkup 1999, s. 1-603.

²³⁷ Mehdiu, *Kur’an-i dhe Hija e Tij Shqip*, s. 604.

²³⁸ Mehdiu, *Kur’an-i dhe Hija e Tij Shqip*, s. 1-25.

²³⁹ Mehdiu, *Kur’an-i dhe Hija e Tij Shqip*, s. 2/ 27.

Bunun ardında “*Shpjegimi i disa termave spacifike ne Kur’an*” (Kur’ân’da geçen bazı özel Terimlerin Açıklanması) başlığı adı altında Kur’ân’da geçen bazı özel terimleri verip yanında da her birinin açıklamasını yapmaktadır²⁴⁰.

Bunun hemen ardında da “*İsimlerin Fihristi*”, yani Kur’ân’da geçen bazı isimleri alfabetik sırasına göre sıralar. Bu isimlerin altında kalın rakamı ile sûre numarasını, arap numarası ile de ayet numarasını belirtmektedir²⁴¹. Ve son olarak sûrelerin alfabetik fihristi ve sûrelerin fihristi yer almaktadır.

c. Kur’an-i i Madheruar *

Tercüme eden (Përktheu): *Hsan I. Nahu*.

Tetkik eden (Recenzentë): *Adem Hoxha & Nuhi Hajrullahu*

Redaktör (Redaktor: *Nexhat H. Nahi*.

Lektör (Lektorë): *Mehmet Halimi & Nexhat H. Nahi*.

Tashih eden (Korrektor): *Jusuf Humolli*.

Bu Kur’ân Tercümesi, Hasan I. Nahi tarafından tercüme edilmiştir. Tercüme, Sadri Prestreshi tarafından yazılan, önsözü ile başlamaktadır. Önsözün altında Ekim 1986 tarihi yazılıdır ve bu da tercümenin ta 1986 yılından beri hazır olduğunu göstermektedir, ancak bu eser 1988’de basılmıştır. Bundan sonra müellifin “*Përkhimi i Kur’anit*” (Kur’ân’ın Tercümesi) başlığı adı altında kısa bir yazısı yer almaktadır.

Burada müellif genel itibariyle kısaca, her bir âlimin Kur’ân-ı Kerim’i kendi dilene çevirmeye sorumlu olduğunu söyler. 1932 yılında Mısır’da Kur’ân’ın tercüme edilip edilmeyeceği, tercüme edilecek ise nasıl tercüme edileceği (sözlü mü açıklamalı mı?) konusunda büyük bir tartışma olduğunu ve bu yüzden birçok âlimin bu işi zor bir iş olarak gördüğünü ve tercüme işini olması gerektiği gibi yerine getirememesi endişesiyle Kur’ân’ı tercüme etmekten çekinmişler. Ancak bazıları, Talak sûresinin 7

²⁴⁰ Mehdiu, *Kur’an-i dhe Hija e Tij Shqip*, s. 29-30.

²⁴¹ Mehdiu, *Kur’an-i dhe Hija e Tij Shqip*, s. 31-40.

* Kur’an-ı Kerim.

ayetinė²⁴² dayanarak Kur’ân-ı Kerimi tercüme etmişlerdir. “*Përkhthimi i Kur’anit*” (Kur’ân’ın Tercümesi) bölümünün sonunda da Avrupa dillerinde yapılan bazı Kur’an tercümelerinden bahsetmektedir²⁴³.

Bundan sonra “*Jeta e Hazreti Muhammedit*” (Hazreti Muhammed (a.s.)’ın Hayatı) başlığı adı altında Peygamberimizin hayatıyla ilgili malumat vermektedir. Ardından da fihrist yer almaktadır²⁴⁴. Bundan sonra da “*Përmbajtja e temave sipas sureve*” (sûrelere göre konuların içeriği) başlığı adı altında Bakara sûresinden başlayıp Naziat sûresine kadar her sûrenin içerdiği konuları sıralamıştır. Bu konunun örnek olması açısından burada Bakara sûresinin içerdiği konuları aktaracağız:

Sureja 2. - El-Bekare (2. Sûre - El-Bakara)

	Konular	Ayetleri
1	Bazat e Islamit (İslamın Temelleri)	1-8
2	Ata që besojnë me fjalë dhe që shtiren (Sadece sözle inananlar ve inanıyorlarmış gibi yapanlar)	9-20
3	Uniteti (Vetëmsia) i Perëndisë (Allahın Birliği)	21-29
4	Aftësitë e mëdha të njeriut (İnsanın büyük Kabiliyetleri)	30-39
5	Zotimi i İzraelitëve (İsrailoğulların verdiği zözü)	40-46
6	Dhuntitë që u janë dhuruar Izraelitëve (İsrailoğullarına verilen nimetler)	47-59
7	Kryeneçësia e Israelitëve (İsrailoğullarının baş kaldırmaları)	60-61
8	Rënia e Israelitëve (İsrail oğullarının yıkılışı)	62-71
9	Ashpërsia e bijve të Izraelit (İsrailoğulların katılığı)	72-82
10	Thyerja e fjalës së dhënë (Besës) (Verdikleri sözden dönmeleri)	83-86
11	Hebrenjtë dhe Hazreti Muhammed (Yahudiler ve Hz. Muhammed)	87-96
12	Armiqësia e Hebrenjve ndaj Profetit të Perëndisë (Allah’ın Resulüne karşı Yahudilerin düşmanlığı)	97-103
13	Ngritja dhe ndryshimi i librave të vjetra (Eski Kitapların Hükümü kaldırılması ve değiştirilmesi)	104-112
14	Udhërrëfimet e përsosura të besimit Islamik. (İslam inancının mükemmel prensipleri)	113-121
15	Zotimi i Ibrahimit (İbrahimin Ahdi)	122-129
16	Besimi i Ibrahimit (İbrahim’in İnancı)	130-141

²⁴² Talak 65/7.

²⁴³ Nahi, Hasan I, *Kur’ani i Madhërishëm*, İnstituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë 2006 s. VII.

²⁴⁴ Nahi, Hasan I., *a.g.e*, s. VIII-XV.

17	Qëndra e re shpirtërore (Yeni Manevi Merkezi)	142-147
18	Qabeja si qendër shpirtërore (Manevi Merkezi olarak Kabe)	148-151
19	Mundimet që duhen duruar (Sabr edilmesi gereken Musibetler)	152-163
20	Triumfi i Unitetit (Vetëmsisë) të Perëndisë (Allah Birliğinin Üstün Gelişi)	164-167
21	Ushqimet e ndaluara (Yasaklanan Yiyecekler)	168-176
22	Mbi hakmarrjen dhe (shpagimin) testamentin (İntikam ve Miras üzerine)	177-182
23	Agjërimi (Oruç)	183-188
24	Lufta Mbrojtëse (Savunma Savaşı)	189-195
25	Haxhxi (Hacc)	196-210
26	Vështirësitë në të cilat hasin besimtarët (Müminlerin Karşılaştıkları sıkıntılar)	211-216
27	Çështje të ndryshme (Farklı Konular)	217-221
28	Divorci (Shkurorezimi) (Talak-Boşama)	222-228
29	Divorci (Shkurorezimi) (Talak-Boşama)	229-231
30	Vejushat dhe të lëshuarat (Evlennememiş kızlar ve Boşanmış kadınlar)	232-235
31	Furnizimi i grave (Kadınların bakılması)	236-242
32	Mbi Luftën (Savaş Hakkında)	243-248
33	Nevoja për luftë (Savaşmanın gerekliliği)	249-253
34	Madhëria dhe fuqia e Perëndisë (Allah'ın Yüceliği ve Gücü)	254-257
35	Të vdekurit, ringjallen (Ölülerin Diriltilmesi)	258-260
36	Sakrifikimi i pasurisë në rrugën e së Vërtetës (Malların Allah yolunda harcanması)	261-266
37	Dobitë nga bamirësitë e bëra (Yapılan iyiliklerin fayda ve karşılıkları)	267-273
38	Ndalimi i kamatës dhe i fajdës (Faizin Yasaklanması)	274-281
39	Obligimet dhe kontratat (Yükümlülükler ve anlaşmalar)	282-283
40	Triumfi i Islamizmit (İslamın Üstün Gelişi)	284-286

Bundan sonra da “*Shpjegimi i disa termave arabe dhe shkurticave*” (Bazı Arapça terimlerin ve kısaltmaların açıklanması) başlığı adı altında, başlıktan da anlaşılacağı üzere, bazı Arapça terimlerin ve kısaltmaların açıklamalarını vermektedir. Bunun sonunda da “*Kur dhe në cilat sure dhe ajete duhet bërë sexhde lexuesi i Kur’anit të Madhëruar*” (Kur’ân-ı Kerim’in okuyucusunun ne zaman, hangi sûre ve ayetlerde secde yapılması gerekir) başlığı adı altında, okuyucunun belirtilen ayetleri Arapça olarak okunduğunda hemen ardında ya da müsait olduğu bir zamanda secde yapılması gerektiğini söylemektedir. Sadece tercümesini okuyan kimsenin ise secde yapılmasının müstehab olduğunu ifade ettikten sonra secde yapılması gereken ayetlerin bulunduğu

sûreleri ve numaraları sıralamaktadır. Kur'ân tercümesi ise, Arap usulü ile yani sağdan-soğla doğru 2. sayfadan başlayıp 610 sayfaya kadar yer almaktadır. Birinci sayfada ise şu ayetler yer almaktadır:

إِنَّهُ لَفُرْقَانٌ كَرِيمٌ {77} فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ {78} لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا
الْمُطَهَّرُونَ {79} تَنْزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ²⁴⁵

Bunun ardında da Fatiha sûresi ve Bakara sûresinin ilk 5 ayetin orijinal metni ve Arnavutça tercümesi yer almaktadır.

Örnek teşkil etmesi açısından, Fatiha sûresinin Arnavutça tercümesini aktaralım:
Sureja I - El-Fatiha Mekkase - 7 Ajete Bismil-Lahir-Rahmanir-Rahim!

1. *Me emër të Allahut, Mëshirues e Përdëllimtar i Madh.*
2. *Çdo lavdërim i përket All-llahut (Perëndisë), Zotit të Gjithësisë*
3. *Mëshirues e Përdëllimtar i Madh.*
4. *Sunduesit të Ditës së gjykimit*
5. *Vetëm Ty të adhurojmë dhe vetëm prej Teje ndihmë kërkojmë!*
6. *Udhëzoni në rrugë të drejtë.*
7. *Në rrugën e atyre që u ke dhuruar mirësi.*
8. *E jo në (rrugën) e atyre që kanë shkaktuar pezmin (Tënd), e as në rrugën e atyre që janë të hunbur!*

Yukarıdaki verdiğimiz tercümede görüldüğü gibi, müellif, meâle başlamadan önce ilgili sûrenin numarasını, ismini, nazil olduğu yeri, ayetlerin sayısını ve “Besmele” nin transkripsiyonunu vermektedir. Örneğin: “*Sureja 1, El-Fatiha, Mekkase, 7 ayete, Bismil-Lahir-Rahmanir-Rahim*” (1. Sûre, El-Fatiha, Mekki, 7 ayettir, Bismi'l-Lahi'r-Rahmani'r-Rahîm); “*Sureja 2, El-Bekare, Medinase, 286 Ajete, Bismil-Lahir-*

---

²⁴⁵ Vakia 56/77-80.

Rahmanir-Rahim” (2. Sûre, El-Bakara, Medinî, 286 ayettir, Bismi’l-Lahi’r-Rahmani’r-Rahîm)²⁴⁶.

Ve son olarak da kısa bir hatim duasına yer verilmiştir²⁴⁷.

Bu Kur’ân tercümesi birkaç kere basılmıştır. İkinci baskısı Prizren şehrinde, bu ikinci baskının önsözünü yazan Reshat Mexhidi (Reşat Mecidi) denetiminde “Gazi Mehmet Pasha Bajrakli” camiî meclisinin tarafından hazırlanmıştır²⁴⁸.

Bunun dışında 2006 senesinde de “*Ënstituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimet Islam*” (İslam Düşünce ve Medeniyetinin Arnavut Enstitüsü) tarafından 3. ve 4. baskısı yapılmıştır²⁴⁹.

d. Kur’an-i Perkhim me Komentim *

Tercüme eden (Përktheu): *Sherif Ahmeti*.

Tetkik eden (Recenzentë): *H. Hfz. Muhamed Gashi-Muderis dhe Prof. Miftar Ajdini*

Lektör (Lektorë): *Mehmet Halimi, Shefkije Islamaj, dhe Ragip Mulaku*.

Tashih eden (Korrektor): *Avni Aliu dhe Rexhep Luma*.

Teknik Redaktörü (Redaktura Teknike): *Ali Govori*.

Basılma Yayınevi ve yeri (Shtypi): (Bastı) OPGBG-“Rilindja”- Prishtinë 1988

1988 yılında Priştina’da, Kryesia e Bashkësisë Islame e Kosovës (Kosova’nın İslam Biriliği Başkanlığı) yayınlarından, İkinci Dünya Savaşından sonra Arnavut Dilinde İslam Yayıncılığının kurucusu, “Alauddin” Medresesi ve Kosova’nın tanınan

---

²⁴⁶ Nahi, Hasan I., *a.g.e.*, s. 2-3

²⁴⁷ Nahi, Hasan I., *a.g.e.*, s. 612

²⁴⁸ Shkodra, *a.g.e.*, s. 120

²⁴⁹ Nahi, *a.g.e.*, s. 2.

* Kur’an. Açıklamalarıyla birlikte Tercümesi

Müdürrisi olan Hafız. Sherif Ahmeti'nin "*Kur'ani - Përktim me Komentim*" (Kur'ân Tercüme ile Açıklaması) adı altında Kur'ân'ın tercümesi yayınlanmıştır.

Eser içindekiler²⁵⁰ bölümüyle başlamaktadır. Bunun ardından Jetish Bajrami (Yetiş Bayrami) tarafından yazılan "*Parathënie*"²⁵¹ (Önsöz) başlığı adı altında önsöz yer almaktadır. Bundan sonra da "*Vështrim rreth Kur'anit*" (Kur'ân'a bir Bakış) başlığı adı altında, alt başlıklara bölünerek Kur'ân'ın bir tanıtımı ve tarihçesi verilmiştir. Bu tanıtımda Kur'ân'ın özellikleri (*Veçoritë e Kur'anit*), vahiy ve onun alınış şekli (*Vahji dhe Mënyra e Pranimi*), Kur'ân'ın Muhtevası (*Përmbajtja e Kur'anit*), Dil, Anlam bütünlüğü ve ruhî açıdan Kur'ân'ın mu'cizeliği (*Mrekullia e Kur'anit - Nga ana e Çështjes Gjuhësore, Kuptimore e Shpirtërore*), Kur'ân'ın isimleri (*Emrat e Kur'anit*), Kur'ân'ın Kısımlandırılması (*Ndarja e Kur'anit*), Kur'ân'ın Korunması ve Toplanması (*Tubimi dhe Ruajtja e Kur'anit*), Göğüslerde korunması (*Tubimi në Gjoksa*), Yazıya geçirilmesi (*Tubimi me Shkrim*), Yazılış şekli (*Mënyra e Shkrimit*), Hz. Ebu Bekir zamanında toplanması (*Tubimi i Kur'anit në Kohën e Ebu Bekrit*), Hz. Osman zamanında çoğaltılması (*Tubimi i Kur'anit në Kohën e Othmanit*), Kur'ân'ın Tefsiri ve Tercümesi (*Komentimi dhe Përktimi i Kur'anit*), gibi konulardan bahsedilmektedir²⁵².

Bundan sonraki bölümde Eûzu Bismelenin Arapçası, Arnavutça transkripsiyonu ve tercümesi şu şekilde yer almaktadır:

Eudhu bil-lahi minesh shejtanir rrahimë! - me ndihmën e Allahut mbrohem prej dëmit të djallit të mallkuar, Bismil-lahir Rrahmanir Rrahim! - me emrin e Allahut, Mëshiruesit, Mëshirëbërësit! - Po e filloj këtë punim duke u mbështet në ndihmën e Tij!"²⁵³ (Lanetlenmiş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım, Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla - Onun yardımına sığınarak bu çalışmayı başlıyorum.)

Meâli takip eden 26. ve 893. sayfaları arasında ise Kur'ân'ın Arnavutça tercümesi yer almaktadır. Bu Kur'ân tercümesi Kur'ân'ın orijinal kısmını da

²⁵⁰ Ahmeti, H. Sherif, *Kur'ani përktim me Komentim*, Prishtinë 1988, s. 3-6.

²⁵¹ Ahmeti, a.g.e., s. 7-10.

²⁵² Ahmeti, a.g.e., s. 11-23.

²⁵³ Ahmeti, a.g.e., s. 25.

barındırmaktadır ve genelde tercümenin karşısında yer alması için çalışılmıştır²⁵⁴. Kitabın 17x23.50 ebatındaki sayfalarının 8x10 bir kısmında yani 1/4'lik bölümünde Kur'ân'ın orijinal metni yer almaktadır. Müellif, Kur'ân'ın orijinal metni ve Arnavutçaya tercümesinin dışında uygun gördüğü bazı yerlere yıldız (*) işareti koyup konuyla ilgili açıklamalar yapmıştır.

Müellif, meâle başlamadan önce ilgili sûrenin ismini, numarasını, nazil olduğu yeri, ondan önce nazil olan sûrenin adını ve sonunda ayetlerin sayısını vermektedir. Örneğin: “*Suretu El-Fatiha, Kaptina 1, e zbritur në Meke pas sures el-Mudhethir, ajete: 7*”²⁵⁵ (Fatiha sûresi, 1. Sûre, Muddesir sûresinden sonra Mekke'de inmiştir, 7 Ayettir); “*Suretu El-Bekaretu, Kaptina 2, e para sure e zbritur në Medine, ajete: 286*”²⁵⁶ (Bakara sûresi, 2. Sûre, Medine'de ilk inen sûre, 286 Ayettir); “*Suretu El-Ihlas, Kaptina 112, E zbritur në Mekke, pas sure En-Nas, Ajete: 4*”²⁵⁷ (İhlâs sûresi, 112. Suresi, Nas sûresinden sonra Mekke'de inmiştir, 4 Ayettir). Bunun ardında da her bir sûrenin, muhtevâsından, isimlendirmesinden bahsetmektedir. sûrenin başka isimi veya hakkında herhangi bir hadis varsa onlara da temas edip kısa bir bilgi vermektedir.

Konuya örnek olarak açısından Fatiha sûresinin tercümesini aktaralım:

Me emrin e All-llahut, Mëshiruesit, Mëshirëbërësit!

1. Falënderimi i takon vetëm All-llahut,

Zotit të botëve!

2. Bamirësit të përgjithshëm,

Mëshirëbërësit!

3. Sunduesit në ditën e Gjykimit

²⁵⁴ Mesela Bakara suresinin 6-13 ayetlerinin tercümesi 33. sayfada yer alırken orijinal metni olan Arapça ayetleri 34 sayfada yer almaktadır. Bkz. Ahmeti, *a.g.e.*, s. 33-34.

²⁵⁵ Ahmeti, *a.g.e.*, s. 26.

²⁵⁶ Ahmeti, *a.g.e.*, s. 30.

²⁵⁷ Ahmeti, *a.g.e.*, Prishtinë 1988, s. 890.

(përgjegjësisë-shpërblimit)!

4. Vetëm Ty të adhurojmë dhe vetëm te Ti

kërkojmë ndihmë!

5. Udhëzoni (përforconi) për në rrugën

e drejtë!

6. Në rrugën e atyre, të cilët i begatove

me të mira,

7. jo në të atyre që kundër veti tërhoqën

hidhërimin, e as në të atyre që e humbën

veten!

Nas sûresinin bitiminde Arapça olarak hatim duası yer almaktadır²⁵⁸.

Bunun ardında da “*Shënime Historike*” (Tarihi Notlar) başlığı adı altında, Erken Dönem (*Periudha e Hershme*), Kureyşliler dönemi (*Periudha e Kurejshitëve*), Mekke’de peygamber olarak Hz. Muhammed’in devri (*Periudha e Muhamedit si Pejgamber në Mekket*), Muhammed Medine’de peygamber (*Muhamedi Pejgamber në Medine*), Peygamber devrinde hayat düzeni (*Organizimi i jetës gjatëkohës së Pejgamberit*) ve Hulefai Raşidin (*Hulefai Rashidinët*) gibi alt başlıklarla Peygamberimiz ve o günkü şartlarının kısa bir tarihçesini vermektedir²⁵⁹.

Son olarak ta “*Fjala e Përkthyesit*” (Mütercimnin Sözü) başlığı altında müellifin bir sözü yer almaktadır²⁶⁰. Bu çalışma pek çok kez ve çeşitli yerlerde yeniden basılmıştır. Mesela 1992’de Mısır’ın Kahire şehrinde ve Suudi Arabistan’ın Medine şehrinde Suudi Arabistan Krallığının Arnavutlara bir hediyesi olarak yeniden basılmış.

²⁵⁸ Ahmeti, a.g.e., s. 894.

²⁵⁹ Ahmeti, a.g.e., s. 895-899

²⁶⁰ Ahmeti, a.g.e., s. 901-903

Bunların dışında 1994'te İngiliz bir derneği olan İslami Relief tarafından Kahire'de ve 1996 WAMY tarafından Priştine'de basılmıştır.

e. Kur'an-i i Shenjte Perkhim e Komentim *

Bu Kur'ân tercümesi Pakistanlı ve Kadiyaniliğin bir mensubu olan Mohammad Zakaria Khan tarafından tercüme edilip 1990'da Islamabad'ta neşredilmiştir.

Bu Kur'ân tercümesi, iç kapağında da belirtildiği gibi, Mesihin Dördüncü Halifesi unvanıyla İslam'daki Kâdiyân Ahmediy hareketinin yöneticisi olan Mirza Tahir Ahmad'ın denetimi altında basılmıştır.

İlk olarak “*Parathënie*” (Önsöz) başlığı altında Mirza Tahir Ahmad'ın kısa bir önsözü yer almaktadır. Bu kısım sayfalandırmamıştır ve Kur'ân'ın ihtiyacı, Kur'ân nasıl indi, Kur'ân'ın Korunması gibi alt başlıklar altında ele alınmıştır²⁶¹

Bunun ardında “*Fjalë e Përkhyesit*” (Mütercimın Sözü) başlığı altında müellifin bir önsözü yer almaktadır²⁶². Bunun yanında sûrelerin fihristi yer almaktadır.

Birinci sayfada da Kur'ân tercümesi başlamakta, *Besmele*'nin orijinal metni ve Arnavutça tercümesi ve bununla ilgili uzun bir açıklaması yer almaktadır. Kur'ân tercümesi 1 ile 893 sayfalar arasında yer almaktadır. Her bir sayfanın sağında Kur'ân ayetlerinin orijinal metni yer alırken onun hemen karşısında, sayfanın sol tarafında, verilmiş ayetlerin Arnavutça tercümesi bulunmaktadır. Bunun yanında dipnot şeklinde de bazı açıklamalara yer verilmiştir. Bazen bu açıklamalar bir sayfayı kaplayacak kadar uzun iken²⁶³, bazı sayfalarda hiçbir açıklamaya yer verilmemiştir²⁶⁴. Her bir sûrenin başında sûre isminin transkripsiyonu ve Arapça olarak ismi ve Mekki mi yoksa Medini mi olduğu belirtilmiştir.

---

* Kur'an-ı Kerim. Açıklamalarıyla Tercümesi

²⁶¹ Zakaria Khan, *Kur'ani i Shenjtë Përkhim e Komentim*, Parathënie.

²⁶² Zakaria Khan, *a.g.e.*, “*Fjalë e Përkhyesit*”

²⁶³ Zakaria Khan, *a.g.e.*, s. 1, 3.

²⁶⁴ Zakaria Khan, *a.g.e.*, s. 28, 120, 125, 127-128, 130-132, 157-159 vb

Kur'ân tercümesinin bitiminden hemen ardında da “*Lutja e Përfundimit të Kur'anit*” başlığı altında Arnavutça tercümesiyle birlikte Arapça olarak kısa bir hatim duasına yer verilmiştir.

Son olarak ta “*Pasqyra e Lëndës*” (Eserin Fihristi) başlığı altında Kur'ân'da geçen isimler ve konular alfabetik sırasına göre sıralanmış yanında geçtiği sûrenin ismi ve ayeti belirtilmiştir.

f. Perzgjedhje ne Komentimin e Kur'ani Kerimit*

Bu tefsir, Kayro'da bir grup âlim tarafından yazılmış olan “Al-Munhatab fi tafisi'l-Kur'âni'l-Kerim” isimli eserin 13.ncü baskısının Arnavutluk'un başkentinin eski başmüftüsü Selim Stafa tarafından “Përzgjedhje në Komentimin e Kur'ani Kerimit” ismiyle Arnavutçaya tercümesidir.

Bu tefsir 10 ciltten oluşturmaktadır ve Arnavutluk İslam Birliği ve Dünya İslam Birliği tarafından 1996-1998 yılları arasında yayınlanmıştır.

Birinci ciltte giriş, Fatiha ve Bakara sûresinin, ikinci ciltte Âli İmrân ve Nisâ sûresinin tefsirleri ile üçüncü ciltte Mâide sûresinden A'râf sûresine kadar, dördüncü ciltte Enfâl sûresinden Yusûf sûresine kadar, beşinci ciltte R'ad sûresinden Tâhâ sûresine kadar, altıncı ciltte Enbiya sûresinden Neml sûresine kadar, yedinci ciltte Kassas sûresinden Sâd sûresine kadar, sekizinci ciltte Zûmer sûresinden Necm sûresine kadar, dokuzuncu ciltte Kamer sûresinden Kiyâme sûresine kadar ve onuncu ciltte ise İnsân sûresinden Nass sûresine kadar tefsirler yer almaktadır.

Yazar, girişte okuyuculara Kur'ân ve Kur'ân tefsiri hakkında kısa bilgiler vermekte, girişin sonunda bu eserin yayınlamasında emeği geçenlere teşekkür etmektedir. Her cildin ilk sayfasında bir giriş ya da yazarın sözü mevcuttur.

Müellif bir sûreyi tefsir etmeden önce sûrenin ismi, nerede nüzul ettiği ve önemi konusunda bilgi vermektedir. Bazı anlaşılmayan kelimeleri de dipnot vererek

---

* Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri

açıklamaktadır. Şu örnekte olduğu gibi: “İsrail kelimesi, İsrâ = geceleyin yolda yürümek ve il kelimesi = Tanrı, İsrail = geceleyin Allah yoluna yürümektir.”²⁶⁵.

Müellif bu eserde ayetlerin tefsirinin yanında ayetin orijinal Arapça metnine de yer vermektedir. Yazar her sayfada dörder beşer ayeti ele almakta, ayetlerin sonunda bu ayetleri teker teker ele alıp öncelikle onların tefsirini yazmakta sonra ayetin meâlîni vermektedir.

Yazar bu eseri kısa bir sürede yazdığından bazı hatalar da yapmıştır. Mesela Ehl-i kitap kelimesini tercüme ederken sadece Yahudileri ifade etmektedir ya da Allah ve Muhammed yerine Allah, Muhammed yazmaktadır. Bunun gibi ince hatalar bulunmaktadır. Yine de yaptığı işte büyük emek ve fayda vardır. Bu eser 1996-1998 yıllarda bir kere yayınlanmıştır. Başka baskısı yoktur.

g. SHpjegimi i Kuptimve te Kur’anit Te Larte Ne Gjuhen Shqipe *

Bu Kur’ân tercümesi, Dr. Muhammed Taki-ud- Din Al-Hilal ve Muhammad Muhsin Khan’ın “*Translation of the Meanings of the Noble Qur’an in the English language*” isimli ingilizce Kur’ân tercümesinin anonim bir gurup tarafından Arnavutça tercümesidir.

Bu çalışmanın ilk baskısı 1999 senesinde Suudi Arabistan’ın Riyad şehrinde 8x11.5 cm. ebadı ile cep formatında basılmıştır, orijinal metni olmaksızın, sadece Arnavutça tercümesini barındırmaktadır. İkinci baskısı ise, birinci baskısından farklı olarak, Kur’ân’ın orijinal kısmını da barındırmasının yanında A/5 15x22 cm. ebatında büyük formatta basılmıştır. Kur’ân’ın orijinal metni dışında, aralarında içerik bakımından fazla bir farklılık olmadığından, burada birinci baskısını tanıtırken yer yer aralarındaki farklılıklara değineceğiz. Bu çalışmanın iç kapağında böyle bir isimlendirme yapılmıştır: “*Shpjegimi i Kuptimeve të Kur’anit të Lartë në gjuhën Shqipe. Versioni i përmbledhur i At-Tabari, Al-Kurtubi, dhe İbn-Kethir me komente nga Sahih*

²⁶⁵ Stafa, Selim, *Perzgjedhje ne Komentimin e kur’ani Kerimit*, Toena Basimevi, Tiran 1996, c.I, s. 3.

* Kur’an-ı Kerimin Anlamlarının Arnavutça diline Açıklanması.

El-Bukhari. Përmbledhur në një vëllim.” (Kur’ân-ı Kerim’in manalarının Arnavut dilinde açıklanması. Sahihu’l-Buhari’den açıklamalarıyla birlikte et-Taberi, el-Kurtubi ve İbni Kesir tefsirlerinin özetidir. Tek bir ciltte özetlenmiştir.) iç kapağının bir sonraki sayfasında, baskıyla ilgili birkaç bilgiye yer verdikten sonra, sonlara doğru şöyle denilmektedir: “*Ky është botim i korigjuar nga një ekip i kualifikuar pranë Shtëpisë Botuese dhe Shpërndarëse Darusselam nën vëzhgimin e drejtpërdrejtë të Dr. Muhammed Muhsin Khan. Janë bërë të gjitha përpjekjet për të shmangur çdo gabim të botimet e mëparshme. Gjithashtu, janë përfshirë sugjerimet që na janë bërë nga të gjitha anët e botës. Megjithatë, për çdo gabim që mund të ndeshë lexuesi, ju lutem të na vini në dijeni, në mënyrë që ta ndreqim në botimet e ardhshme.* (Bu eser, yayıncılık ve dağıtım yapan Darusselam yayınevinde Dr. Muhammed Mhsin Khan denetimi altında eğitilmiş bir gurup tarafından tashih edilmiştir. Daha önce yapılan tercümelerin hataları tekrarlanmaması için gayret gösterilmiştir. Aynı zamanda dünyanın her tarafından gelen teklif ve önerileri de göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca okuyucunun karşılaştığı her bir hatanın daha sonraki baskılarda düzeltmeleri için kendilerine bildirmesini istenmiştir). Bu bilgilerin ardından fihriste verdikten sonra yayıncılık ve dağıtım yapan Darusselam yayınevinin genel müdürü olan Abdul Melik Mucahid’in “*Dy Fjalë nga Botuesi*” (Yayıncı tarafından iki söz) başlığı altında kısa bir önsözü yer almaktadır.

Kur’ân tercümesine yer vermeden önce “*Kur’ani i Lartë, një Mrekulli nga Allahu*” (Allah tarafından bir mucize olarak Kur’ân-ı Kerim) başlığı altında kısa bir sözü yer almaktadır²⁶⁶. Kur’ân tercümesi de Fatiha sûresiyle başlayıp Nas sûresiyle bitmektedir²⁶⁷.

Hemen hemen her çalışmada olduğu gibi burada da sûrenin tercümesine başlamadan önce sûrenin numarası, isminin Arnavutça transkripsiyonu ve tercümesi verilmektedir. Örneğin: “*Sure 1. Al-Fatihah. Hapja*”²⁶⁸ (1. Sûre. el-Fatiha. Açılış);

²⁶⁶ Takıu’-d-Dın El-Hılal, Muhammed, Muhsin Khan, Muhammed, *Shpjegimi i Kuptimeve të Kur’anit të Lartë në Gjuhën Shqipe*, “Darusselam”, Riad Arabia Saudite 1999, s. 6-7.

²⁶⁷ Takıu’-d-Dın El-Hılal, *a.g.e.*, s. 8-907;

²⁶⁸ Takıu’-d-Dın El-Hılal, *a.g.e.*, s. 8.

“*Sure 114. En-Nas. Njerëzit*”²⁶⁹ (114. Sûre. en-Nas. insanlar). Tercümenin yanında pek çok yerde açıklamalara da yer verilmiştir.

Bu Kur’ân tercümesinin ardında da iki ek yer almaktadır. Birinci ekte Muhammed Takiu’d-Din El-Hilal ve Muhammed Muhsin Khan tarafından, Allah’ın resuller ve nebiler göndermesinin sebebi, Tevhit, incil ve Kur’ân’da H. İsa (a.s) ve H. Muhammed (a.s) gibi konular işlenmektedir. İkinci ekte ise Suudi Arabistan’ın başhâkimi olan Şeyh Abdullah bin Muhammed bin Humejd tarafından yazılmış Cihad konusu işlenmektedir²⁷⁰.

Bu eklerin hemen ardında da sûrelerin fihristi bulunmakta ve sonrasında “*Njoftim*” (İlan) başlığı altında kısa bir yazı yer almaktadır. Bu yazı, büyük bir ihtimalle, “*Bu Kur’an tercümesi Vahabiliğin görüşlerini yaymak için hazırlanmış olduğunu*” şeklinde ortaya atılan görüşlere bir reddiye mahiyetindedir. Bunu da, “Bu Kur’ân tercümesi H. 265 vefat eden el-Buhari’nin sahih hadislerle ve H. 310’de vefat eden et-Taberi, H. 671’de vefat eden el-Kurtubi ve H. 774’de vefat eden ibn Kesir tefsirlerinden alınarak Ehli Sünnet ve’l-Cemaat’in temeller üzerine hazırlanmıştır. Nasıl olur da H. 1206’da vefat eden Muhammed bin Abdu’l-Vehab’tan alınmış olduğu iddia edilir. Bilindiği üzere Muhammed bin Abdu’l-Vehab’ın da “*Tefsiru’l-Kur’an*” diye bir eseri de yoktur” şeklinde ifadeler ıspatlamaktadır ki bu yazı yanlış anlamaları önlemek için yazılmıştır²⁷¹.

---

²⁶⁹ Takiu’d-Din El-Hilal, *a.g.e.*, s. 906.

²⁷⁰ Takiu’d-Din El-Hilal, *a.g.e.*, s. 908-957; Takiu’d-Din El-Hilal, *Shpjegimi i Kuptimeve të Kur’anit të Lartë në Gjuhën Shqipe*, “Darusselam”, Riad Arabia Saudite 2000, s. 905-953.

²⁷¹ Takiu’d-Din El-Hilal, *a.g.e.*, s. 954, 960.

2. Tamamlanmamış Tefsir ile Meâl Çalışmaları

a. Kur'an-i *

Kur'ânı (Fashıkulla I) [I. Fasikül]

Kur'ani (Kendimi) Perkthyer Shqip prej (Tercüme eden): Ilo Mitko Qafzezi

Me Dy Piktura Shtypet nde Kater Fashıkulla (İki resimle beraber dört ciltten oluşturulmaktadır).

Kjo eshte e I-ra Edicje e I're (Birinci cilt)

Shtypur nde Rumani (Romanya'da basıldı)

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu çalışmayı pek çok kişi kendi eserlerinde Arnavutçaya ilk Kur'ân Tercümesi olarak zikretmektedir²⁷². Ancak en azından şimdiye kadar bilinen Arnavutça ilk Kur'ân Tercümesi, Naim Frasheri'nin Bükreş'te 1894 senesinde yayınlanmış olduğu “*Mesime*” isimli kitabında “*Thelb'i Kur'anit*” başlığı altında yer alan çalışmasıdır²⁷³. Yukarıda adı geçen Kur'ân Tercümesi Ilo Mitko Qafëzezi adlı bir Hıristiyan Arnavut tarafından yapılmıştır. Bu tercüme 1921 yılında Romanya'nın Ploësti şehrinde “Konkurenca” basımevinde neşredilmiştir.

Aslında Mütercim, yaptığı bu tercümeyi, Amerika'daki yaşayan hemşerilerine adamıştır (Bashkatdhetarevet Kombetare te Shtetevet te Bashkuara t'Amerikes u dedikohet.)²⁷⁴.

Bunun ardında mütercim “*Shqiptarevet*” (Arnavutlara) başlığı altında, önsöz mahiyetinde, Arnavutlara çalışmada takip ettiği yöntemlerden ve tercümenin amacından kısaca bahsetmektedir. Mütercim takip ettiği yöntemlerden bahsederken, bu Kur'ân

---

* Kur'an.

²⁷² Bkz: Mehdiu, *Perkthimet...*, s. 13-20.

²⁷³ Bkz: *Alamiada Shqiptare II*, Logos-A, Shkup 2000, s. 39-79.

²⁷⁴ Qafëzezi, *Kur'ani*, s. 2

tercümesini, Arapçadan değil, İngilizceden* yaptığını ifade etmektedir. Bunun yanında da, İngilizceden başka, M. Savary'nin Fransızca** Kur'an Tercümesinden de faydalandığını belirtir.

Bunun yanı sıra Arapçayı bilmediğini kabul ederek, bu yüzden de tercümesinde aksaklıkların olacağını ifade eder. Ancak “*Dinî Fanatizm ile Doldurulmuş Kimseler*” olarak adlandırdığı Arnavut Müslüman dindarlar dışında kalanların, hatalarını affedeceklerini söylemektedir. Bunun devamında mütercim, tercümenin, bundan sonra Arapçadan tam olarak yapılacak tercümesinde bu tercüme yapma fırsatına nail olacak olan teolog için kendi tercümesinin bir başlangıç ve yardımcı olacağını ümit etmektedir²⁷⁵.

Mütercim, pek çok kişinin sahip olduğu “*Kur’ân’ı başka bir dile tercüme etmek günah olduğu*” şeklindeki düşüncesine kulak asmayıp böyle bir işe giriştiğini ifade etmektedir. Bu görüşünü de o zamana kadar Kur’ân’ın pek çok dile tercüme edilmiş olmasını örnek göstererek ve Kutsal Kitabın da Arnavutçaya 50 sene önce tercüme edildiğini belirterek desteklemektedir²⁷⁶. Mütercim sözünü Müslümanlara ve Hıristiyanlara hitaben şöyle devam eder:

“Muhammedanlar ve Hıristiyanlar! Dini kitaplardan saf bir milli dava oluşturalım. Ruhani duygularımızı zayıflatmaya gerek yok. Çünkü Arnavutluk’un, bugün fanatizmden gördüğünden daha büyük bir zararı yoktur. Özgür Arnavutluğu uygar ülkeler arasında görmek isteyen Arnavutların kalbinden fanatizmi söküp atıncaya kadar mücadeleyi yürütmek gerekir. Aksi halde hepimiz kaybolmuş olacağız²⁷⁷ .

---

* Ilo Mitko Qafzezi kendi tercümesi için özgün kaynak olarak George Sales’in İngilizceye Kur’an Tercümesini almış olduğunu, George Sales de bu Tercüme yapma fırsatını Arapçadan yaptığını belirtmektedir. Bunun yanında George Sales’i “İlahi Kitabın” tecrübeli bir tercüman olarak tanımlamaktadır. Bk. Qafzezi, *a.g.e*, s. 3.

** Fransızca’dan M. Savary’nün Kur’an Tercümesini kullandığını ifade eder. Bu eser de daha çok ayetleri numara sırasına göre dizmek konusunda yardımcı olduğunu ifade ettikten sonra, Z. George Sales bu yöntemi kullanmamış ve böylece, kısmen de olsa bu, Kutsal Kitabının özgü şiireselliğini kaybettirdiğini belirtmektedir. Bk. Qafzezi, *a.g.e*, s. 3 .

²⁷⁵ Qafzezi, *a.g.e*, s. 3.

²⁷⁶ Qafzezi, *a.g.e*, s. 3-4.

²⁷⁷ Qafzezi, *a.g.e*, s. 4.

Bunun ardından da, böyle bir çalışmada ve özellikle bunun gibi bir dini kitapta, bu tür sözlerin söylenmesi hoş olmadığını ifade ettikten sonra, çalışmayla ilgili her türlü tepkiyi ve eleştiriyi de en samimi duygularla ve memnuniyetle karşılayacağını belirtmektedir²⁷⁸.

Mütercim sözün en sonunda da, o günkü şartların ağır almasından dolayı, bu çalışmanın 4 fasikül (cilt) şeklinde yayınlanacağını ifade ettikten sonra, bu çalışmayı eline geçiren kişilere dikkatle korumalarını ve daha sonraki çıkacak olan diğer çalışmalarıyla birleştirmeleri konusunda tembih etmektedir²⁷⁹. Bundan sonra da, Fatiha sûresiyle başlayıp En'am sûresinin sonuna kadar olan kısmın, yani Kur'ân'ın ilk 6 sûresi, Arnavutça'ya Tercümesi yer almaktadır. Burada tercüme edilmiş olan bütün sûrelerin ortak bir özelliği de her birinin başlıklarının tercüme edilmiş şekilde sunulmasıdır. Ancak Fatiha sûresi bunun dışında kalmıştır. Bu olduğu gibi verilip "Nderhyrje" olarak tercüme edilmiştir.

Müellifin her bir sûrede takip ettiği metot, sûrelerin rakamlarını roma rakamı, ayetlerin rakamlarını ise arap rakamlarıyla vermektedir ve her sûrenin başında ilk olarak, sûrenin rakamını, ismini (Fatiha sûresi müstesna, Sadece Arnavutçaya tercümesini), iniş yerini ve besmeleyi vermektedir. Örn: *Kaptine I. (Sûra), Nderhyrje (Fâtihat), Shperfaqur ne Meqe, Ndë Emer të fort Mëshirëplotit Perëndi* - (I. Sûresi, Giriş (Fatiha), Mekke'de inmiştir, çokça merhamet eden Tanrının adıyla); *Kaptinë III., Shhtëpi e Imranit, Shpërfaqur në Medine, Ndë Emër të fort Mëshirëplotit Perëndi* - (III. Süresi, İmran Ailesi, Medine'de inmiştir, çokça merhamet eden Tanrının adıyla). Ancak burada göze çarpan bir husus da Besmelede yer alan Allah'ın iki sıfatından birinin tercüme edilmemesidir, yani bu iki sıfatlardan sadece biri tercüme edilmiş olmasıdır.

Bu çalışmanın bir başka özelliği sadece tercümeyle yer verilmesidir, yani Kur'ân'ın orijinal kısmına yer verilmemiştir. Tercümenin sonunda da bu I. Kur'ân Tercümenin kısmında yer alan sûrelerin fihristi verilmiş ve hemen ardından da, son

---

²⁷⁸ Bk. Qafzezi, a.g.e, s. 4

²⁷⁹ Bk. Qafzezi, a.g.e, s. 4

olarak, tablo şeklinde baskıda oluşan bazı yanlış kelimeleri listelenmiş ve bu kelimelerin yanına kelimenin doğru versiyonu ve geçtiği sayfa numarasını vermektedir.

Şimdi de bu konuya örnek olarak Fatiha süresinin tercümesini aktaralım:

Kaptinë I. (Sûra)

Ndërhyrje (Fâtihat)

Shpërfáqur ndë Meqé (Mekke'de indi)

Ndë Emër Të Fort Mëshirëplotit Përendi

1. *Lavdi i kjojë Perëndisë; Zoti i gjithë Krijatyravet.*

2. *Fort Mëshirëploti;*

3. *Mbreti i ditës së gjyqit.*

4. *Ty të adhurjomë, edhe prej teje lypim ndihmë.*

5. *Udhë-hiqna ndë rrugën e drejtë.*

6. *Ndë rrugën e atyre mbë të cilët ke qenë hirëplot;*

7. *Jo ndë (rrugën) të atyre kundër të cilëvet ke marrë mëri, as ndë të atyre që écëjn jashtë-udhës.*

KURÂNÏ (FASHIKULLA II) [II. FASÏKÛL] Mütercimim I. Cildinde bu Kur'ân tercümesinin 4 fasikül olarak neşredileceğini ifade etmiştir ve bu yüzden de 1927 senesinde Korça şehrinde bu Kur'ân tercümesinin II. Kısımını yayınlamıştır. Bu çalışmada ilk olarak “*Shqiptarëvet*” (Arnavutlara) başlığı adı altında Arnavutlara hitaben, önsöz yerine, Ilo Mitko Qafzezi tarafından, İngilizceden Arnavutçaya yapılan bu Kur'ân tercümesinin basıma hazırlık sürecinden ve bu kitabın Arapçaya ve başka dillere sürecinden bahsedilmektedir.

Bunun ardında A'raf sûresinin Kur'an tercümesine yer verilmektedir. Bu otuz küsur sayfalık çalışma birinci çalışmasının bir devamı ve sadece A'raf sûresinden oluşmaktadır. A'râf sûresi bu çalışmanın 128-156 sayfaları arasında yer almaktadır. 156 sayfadan sonra da, kapağın iç kısmında, bu eser ile ilgili bilgiler yer almaktadır*.

b. Ajka e Kuptimeve te Kur'ani Qerimit**

Konumuz itibariyle Hafız Ibrahim Dalli'u'nun "*Ajka e Kuptimevet të Kur'ani Qerimit*" adlı çalışması Arnavut dilinde Kur'an'ın üçüncü tercümesi olarak yerini almaktadır. Eser fasiküller ve bölümler halindeyken, daha sonra bir araya toplanıp ciltlenerek kitap haline getirilmiştir. Asıl çalışması 3 fasikülden oluşmaktadır. Birinci Fasikül 1. Sayfadan Fatiha sûresiyle başlarken 699. Sayfada Ali İmran sûresinin son ayetiyle noktalanmaktadır. İkinci fasikül 701. Sayfadan Nisa sûresinin 1. Ayetiyle başlarken 1316. Sayfada Ena'm sûresinin son ayetiyle sona ermektedir. Üçüncü fasikül 1317. Sayfadan A'râf sûresinin birinci ayetiyle başlarken 1572. Sayfa Tevbe sûresinin 16. Ayetiyle son bulmaktadır.

Bu çalışmanın kapağındaki "*Botimet e Këshillit të Naltë të Sheriatit*" ile "*U Lexue, u Shqyrtue e u Pëlqye prej Këshillit të Naltë të Sheriatit*" ifadeleri dikat çekicidir. ("Yüksek Şeriat Şurasının Yayınları" ile "Yüksek Şeriat Şurası tarafından okunmuş, incelenmiş ve kabul görmüş") söz konusu ifadeler elbetteki esere büyük bir önem kazandırmaktadır. Böylece tercüme Arnavut Müslüman Birliğinin en yüksek merkezi olan, dini konular ile ilgili ve yetkili olan tek kurumdan onay almıştır. Bu eser ilk tefsir çalışması olup 1929 yılında İşkodra'da "*Ora e Shkodrës*" yayınevinde neşredilmiştir. Mütercim, çalışma yönteminin anlayabilmemize yardımcı olacak önsöze yer vermemiştir. Ancak 449. Sayfada el-Bakara sûresinin bitiminde "*Deklaratë*" (Beyanname) başlığı altında ileride kullanılacak olan yeni bir yöntemden bahsetmektedir.

---

* Bu ikinci çalışmayı tanıtırken kendisine ulaşmış değilim ancak bunun tanıtmasında "Gjinaj, Maksim-Bezhan, Petrit, *Libra në Gjuhën Shqipe për Islamin*, İstanbul 2002, s. 27" çalışmasından faydalandım.

** Kur'an-ı Kerimin Anlamalarının Özü.

Tercüme edilen her sûrenin başında orijinal şekliyle “Besmele” yer almaktadır. Hemen akabinde sûrenin nazil olduğu yer ve bazı yerlerde de sûrenin nüzul sebepleri hakkında bilgiler verilmektedir. Mütercim bazı durumlarda sûrenin bir veya daha fazla ayetini tercüme etmekte ve bunları hem Arapça hem de Arnavutça tercümesiyle birlikte vermektedir. Bu yöntem 451. sayfaya kadar böyle sürmektedir. Ardından Ali İmran sûresi başlamaktadır daha sonra da yukarıda da belirttiğimiz gibi “Beyanname” yer almaktadır. Bundan sonra metnin Arapça orijinal şeklinin ardında, Arnavut alfabesiyle de yazıldığını (Transkripsiyon) görülmektedir. Bunların beraberinde ayet tercüme yer almakta ve gereken bazı açıklamalar (Shpjegime) yapılmaktadır. Bunun yanında başka bazı açıklamalara (Shkoqitje) da yer vermektedir. Bazı yerlerde de ayetin tercümesi ve akabinde *Thalbi i Kuptimit* (Anlamın Özü) alt başlığı konmaktadır. Mütercimin ayetleri sıra numarası ile de belirlemediğini vurgulamak gerekir.

Bu eser ve Müelifi ile ilgi 1997 senesi Ankara Üniversitesinde Ismail Bardhi tarafında bir doktora tezi yapılmıştır²⁸⁰.

c. Kur’an-i i Madhenueshem e Thelbi i Tij *

Kur’ani i Madhënushim E Thelbi i Tij

H. Ali Korça H. 10 Muharrem 1345, 21 *Korrik* 1926 Shkoder

Shtypshkronja (basımevi)“Ora e Shkodres”

Hafız. Ali Korça 1926’da “Kur’ani i Madhënushim e Thelbi i Tij” eseriyle kısmi Kur’ân’ın yayınlanmasına başladı. O bu büyük ve önemli eseri 1920 senesinde bitirmiştir ancak maddi yetersizlikten dolayı onu yayınlamaya başlayamamıştı. Bu da bu eserin önsözünde kendi ifadesinden çıkıyor ki şöyle ifade eder: “...*perpara pata shkruar gjërë e gjate mjaft tefsirë, por për qitjen e tij në dritë më duheshin më tepër se dy mijë naplona; pra shtypjen e këti e lashe për një kohë më vonë dhe tani e pash me convenient (munasip) shtypjen e thelbit të H. Kur’ani*” (...daha önce uzun ve geniş bir

²⁸⁰ Bkz: Bardhi, *Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*; Ayrıca bkz.: Bardhi, *Hafiz Ibrahim Dalliu...*,

* Kur’an-ı Kerim ve Onun Özü.

şekilde pek çok tefsir* yazmıştım, ancak onu gün ışığına çıkarmak için 2000 Naplon'dan** fazla gerekirdi; yani bunun yayınlanmasını daha sonra bir zamana bırakıp şimdilik “Kur’ân’ın Özü” yayınlamaya münasip gördüm)²⁸¹

Bu kitapçık toplam 15 sayfadan oluşmaktadır. İlk olarak “Nj’ a dy fjale” başlığı altında mütercimın kısa bir önsözü yer almaktadır. Önsözünde, yukarıda zikrettiğimiz yanıda, mütercim metinden uzaklaşmadığını, ancak manasının daha anlaşılır olabilmesi için italik şeklinde bazı kelimeler de eklediğini, birçok yerde de dipnot düşüp açıklamalarda bulunduğunu ifade etmektedir. Bunun yanıda da çalışmasında takip ettiği yöntemden bahsederken okuyucuların eserin sağ sayfasında Kur’ân’ın asıl metnini okuyabileceklerini, sıkılmamaları için de, onun karşısında, yani eserin sol sayfasında onu tercümesini, ya da bir başka deyişle Kur’ân’ın Özünü okuyabileceklerini belirtmektedir²⁸².

Bundan sonra da Fatiha sûresinden Bakara sûresinin 37. ayetinin sonuna kadar Kur’ân’ın tercümesi yer almaktadır. Sayfa numaraları Arapça rakamları ile verilmiştir. Müellifin bu kitapçıkta takip ettiği metot, sûrenin tercümesinin bulunduğu sol sayfada sûrenin başında ilk olarak, onun ismini, iniş yerini ve ayet sayısını, bundan sonra da bismelenin Arnavutçaya tercümesini vermektedir. Örn: “*Sure e Fatihase, eshte Meqqore edhe permban shtat’ ajete, Me emrin e All-llahut mëshirë-math dhimsë-shumër*” Bkz. Korça, Hafız Ali, *a.g.e.*, s. 5. - (Fatiha Süresi, Mekkidir ve 7 ayet vardır, Çok merhametli ve çok sevecen olan Allah’ın adıyla); “*Sure e Bekarese (Lope), Medinore, ka 286 a 287 Ayete, Me emrin e All-llahut mëshirë-math dhimës-shumët*”²⁸³ - (Bakara sûresi, Medenîdir, 286 ya da 287 ayet vardır, Çok merhametli ve çok sevecen olan Allah’ın adıyla). Sürenin asıl metni (Arapça) bulunduğu sağ sayfasında sûreninin başında ilk olarak (Arapça olarak), onun ismini, iniş yerini ve ayet sayısını, bundan sonra da besmeleyi vermektedir. Örn:

---

* Kur’an-ı Kerim ve Onun Özü.

** O dönemde kullanılan para ismidir.

²⁸¹ Ahmedi İsmail, *Hafız Ali Korça Jeta dhe Vepra*, s. 103-104.

²⁸² Bkz. Korça, Hafız Ali, *Kur’ani i Madhenueshim e thelbi i tij*, “Ora e shkodres”, Shkoder 1926, Nj’a dy fjale S. 3.

²⁸³ Korça, Hafız Ali, *a.g.e.*, s. 7.

بسم الله الرحمن الرحيم سورة الفاتحة مكية وهي تسع آيات: بسم الله الرحمن الرحيم. سورة
البقرة مدنية وهي مائتان وست أو سبع وثمانون آية²⁸⁴،

Bundan sonra da söz konusu sûre gelmektedir. Mütercim açıklanması gerektiğini düşündüğü bazı yerlerde dipnot düşüp gereken açıklamayı yapmıştır. Daha somut ve açıklayıcı mahiyette olabilmesi için burada bu dipnotların bir kaçına yer verelim:

Fatiha sûresinin tercümesindeki Birinci Dipnot: bu “Sure” kelimesinin yanına düşülmüştür ve sûre kelimesinin bir açıklamasıdır. “*Sure, quhet e ndameja e nji ndertese pale-pale. Ne Kuron Sure quhet nji pjese Kur’an q’ e pakta te kete tre ajete. Ajet asht nji pjese Kur’ani qi fare pak si ne kendimin ashtu edhe ne shkrimin te kete gjashte harfe. Ne Kur’an ka 114 Sure 6666 Ajete.*”²⁸⁵ (sûre, bir binanın kısım-kısım ayrılması demektir. Kur’an’daki sûre ise, en azından 3 ayetten oluşan kısımdır. Ayet de okuyuşta olduğu gibi yazılışta da en az 6 harfin olmasıdır. Kur’an’da 114 sûre 6666 ayet vardır).

Bakara sûresinin tercümesindeki 25. Ayetinin sonunda düşmüş olduğu 1 No’lu dipnot ise şöyledir: “*Na besojme qe ka xhennet e xhehnm, po nuk jemi te detyrushim te flasim qysh e si jane. Dime qe zjarri do t’i djekje te keqinjte, bluashkat edhe lenda djeksore e xhehennemit jane vete njerzija edhe putet e gurët q’u faleshin; po si jane e di Zoti vete. Besojme qe besimtaret punemiret ne xhennet kan shtepi me kopshte qe kan gjith lojesh peme, do te kene edhe grua te pastra per sherbime dhe keto miresi do t’i kene te perherçme, posi jane nuk mundim te flasim. Jemi t’shterngum vetem t’i besojm. Se punt e ahiretit as m’ nje mnyre nuk i shembellejne punve te kesaje bote*”²⁸⁶ (Cennetin ve cehennemnin varlığına inanırız, ancak nasıl oldukları konusunda konuşmak zorunda değiliz. Biliyoruz ki Cehennem kötü olanları yakacak ve Cehennemnin yakıtı da insanların kendileri ve onların taptıkları put ve taşlardır; ancak onların nasıl olacakları konusunda Allah kendisi bilir. Biliyoruz ki iyilik yapan müminleri cennette her türlü meyveleri olan bahçeli evler vardır, bunun yanında da hizmet için tertemiz eşleri de vardır ve bütün bu nimetler ebediyen olacak, ancak nasıl oldukları konusunda

²⁸⁴ Korça, a.g.e., s. 6.

²⁸⁵ Korça, a.g.e., s.5, 1 No’lu Dipnotu.

²⁸⁶ Korça, a.g.e., s.13, 1 No’lu Dipnotu.

konuşamayız. Sadece inanmak zorundayız. Çünkü ahiretteki işler hiçbir şekilde bu dünyadaki işlerine benzemez). Belirtilmesi gereken bir husus da Arapça metninde de Arnavutça tercümesinde de ayet numaralarının yer almayıp bunların yerine nokta işaretinin kullanıldığıdır. Şimdi de bu konuya örnek olarak Fatiha süresinin tercümesini aktaralım: *Me emrin e All-llahut mëshirë-math dhimsë-shumët Lëvdimi a çdo lëvdim asht vetëm i All-llahut, i Zotit të botve, i mëshirmadhut i dhimsë-shumëtit i të vetmit Zot të ditës të pasosme. A i të vetmit mbretit të ditës të çpëblimit. Vetëm ty të falemë edhe vetëm prej teje kërkohmë ndihmë. Qëndrona nd udhën e drejtë, nd udhën e atyre q u ke plotësuar mirësitë, jo nd udhën e të mallkushmve t atyre q u ke zënë mëri edhe as nd udhën e të humbëve t' atyre qi kanë mbetur nd' errsirë. Pranoni Lutjen!*²⁸⁷ Hamd, yâda bütün hamdler, Âlemlerin Rabbi, Rahman ve Rahim ve Kıyamet gününün sahibi olan Allah'a mahsustur. Ya da karşılık gününün tek Sahibine. Sadece Sana kulluk eder ve sadece Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiği kimselerin yoluna eriştir, lanetine mazhar kalmış kimselerin yoluna, hışma uğrayanların ve sapmışların yoluna, karanlıkta kaybolanların yoluna değil. Duayı Kabul Edin! Amîn.

d. Ajete te Zgjedhura te Kur'anit te Shenjte *

Bu çalışmada yer alan ayetler Mirza Tahir Ahmed tarafından seçilmiş ayetler olup Mohammad Zakaria Khar tarafından Arnavutçaya çevrilmiştir. Bu çalışmanın ilk sayfasında eserin Ahmediy Hareketinin Kuruluşunun 100. Yıl dönemi münasebetiyle, bu zamanda bile Allah'ı sevdikleri ve O'nun tek olduğunu öne sürdükleri yüzünden öldürülen ve sürgün edilen Ahmedî ekolünün mensuplarından bir hediye olduğu bildirilmektedir. Bunun ardında fihrist yer almaktadır. Akabında da müellifin kısa bir sözüne yer verilmiştir. Bu çalışma "Konulu bir Kur'ân tercümesi" diyebileceğimiz türden bir çalışmadır. Belirli konular ele alınmış ve her bir konunun altında konuyla ilgili, giriş mahiyetinde, kısaca bahsedildikten sonra ayetler orijinal metnin yanında Arnavutça tercümesiyle birlikte verilmiştir.

²⁸⁷ Korça, a.g.e., s. 5.

* Kur'an-ı Kerimden Seçilmiş Ayetler.

Bu çalışmada yer alan konuları ve her bir konunun altında yer alan ayet numaralarının sıralanış şeklini bir tabloda vermeye uygun gösterebiliriz.

	Konular	Ayetler
1	Allah (Zoti) – Allah (Tanrı)	1/1-7; 2/ 256; 6/ 96-101; 57/ 2-8; 59/ 23-25; 64/2-5;
2	Engjujt – Melekler	2/ 98-99; 2/ 178; 2/ 286; 4/ 137; 22/ 76; 35/ 2.
3	Kur’ani i Shenjtë - Kur’an-ı Kerim	2/ 1-2; 56/ 78-79; 98/ 3; 39/ 23; 43/ 1-4; 33/ 72-73; 17/ 88-89; 11/ 17; 6/ 92; 5/ 3; 6/ 155; 17/ 82.
4	Profetët – Peygamberler	22/ 75; 16/ 36; 2/ 30; 4/ 163-164; 2/ 124; 2/ 87; 10/ 90-92; 19/ 16-29; 19/ 31-34; 3/81; 33/ 7
5	Profeti i Shenjtë i Islamit - Islamın yüce Peygamberi	33/ 45-47; 7/ 158; 34/ 28; 68/ 3-4; 33/40; 33/ 21; 33/ 56; 48/ 29; 3/31-32; 5/ 67
6	Adhurimi – İbadet	98/ 5; 51/ 56; 17/ 78-79; 2/ 238;
7	Agjerimi – Oruç	2/ 183-184
8	Të zhpenzuarit në rrugën e Allahut - Allah yolunda infak etmek	2/ 43; 30/ 38; 51/ 19; 70/ 24-25; 9/ 60; 2/ 254; 2/ 261-262; 2/ 265; 2/ 274; 47/ 38.
9	Haxhillëku – Hac	22/ 25-29; 3/ 97; 2/ 197
10	Etika, sjelljet dhe njerëzia - Ahlak, davranışlar ve insanlık	49/ 10-12; 4/ 36-38; 16/ 90-92; 4/ 135; 4/148-149; 5/ 8-10; 17/ 31-38.
11	Xhihadi Suprem-Përpkjet në rrugën e Allahut - Cihat-Allah yolunda çırpınmak	22/ 39-40; 60/ 8-9; 61/ 10-11; 29/ 69; 9/ 20; 9/ 111; 4/ 95.
12	Përcjellja e mesazhit të shenjtë te tërë njerëzimi - Yüce mesajı bütün insanlığa ulaştırılması	41/ 33-35; 16/ 125-128; 9/ 6; 39/ 17-18
13	Principet bazore e sistemit ekonomik - Ekonomik sistemin temel prensipleri	20/ 116-118; 2/ 188; 4/ 29
14	Kualiteri dhe karakteri i besimtarëve - Müminlerin değeri ve karakteri	25/ 63-77; 23/ 1-11
15	Të Drejtat e barabarta për meshkujt e për femrat - Erkek ile Kadınların eşit hakları	16/ 97; 4/ 124; 33/ 35; 40/ 40; 2/ 228-229.
16	Ndalimi i përdorimit të kamatës - Faiz Kulanımının yasağı	2/ 275-281
17	Profecitë – Mucizeler	55/ 19-20; 55/ 33-35; 84/ 1-5; 81/ 4; 81/ 7; 81/ 10-11; 99/ 1-8; 20/ 105-107; 27/ 82; 75/

		7-9
18	Observimi lidhur me natyrën - Doğa bir bakış	42/ 29; 6/ 98; 4/ 1; 3/ 6; 14/ 19; 27/ 88; 22/ 5; 16/ 8; 67/ 1-3.
19	Disa lutje që na mëson Kur'anî me mirësinë e Allahut - Allah'ın lütfu ile Kur'an'ın bize öğrettiği bazı dualar	2/ 186; 2/ 201-202; 2/ 286; 3/ 190-195
20	Disa kaptina të vogla të Kur'anit - Kur'an'ın Bazı kısa sûreleri	103/ 1-3; 109/ 1-6; 110/ 1-3; 112/ 1-4; 113/ 1-5; 114/ 1-6.

e. Jasin *

Yasin sûresi, Kur'ân sûrelerinden en çok okunan ve üzerinde en çok durulan sûrelerdendir. Gerek Türkçede gerekse Arnavutçada Yâsin sûresinin üzerinde pek çok çalışmalar yapılmıştır **. Arnavutça yapılan bütün bu çalışmalara da ulaşabilmiş değiliz, bu yüzden de burada tanıtacağımız çalışma Necat İbrahimi (Nexhat İbrahimi) tarafından yapılmış olan Yâsin sûresi'nin Arnavutça tercümesidir. Bu çalışmanın ilk baskısı 1991 senesinde yapılmıştır. Ancak elimizde olan baskı 1992 senenin baskısıdır ve bu yüzden de biz burada bu baskının tanıtımını yapmaya çalışacağız. Bu kitapçık 16 x 11,5 ebatında olup 59 sayfadan oluşmaktadır. Bunun yanında bu çalışmayı iki kısma ayırmak mümkündür. İlk yarısını oluşturan ilk kısım soldan sağa başlayan kısımdır. İkinci yarısını oluşturan da sağdan sola başlayan kısımdır.

Birinci kısım İlk olarak “Ne Horizontin e Jasini Sherifit” (Yâsin sûresinin Ufuğunda) başlığı altında, bir giriş mahiyetinde, Mr. Nijaz Shukriq'in 5 sayfalık bir yazısı yer almaktadır²⁸⁸. Bunun yanı sıra Nexhat İbrahimi'nin “Me rastin e botimit te Jasini Sherifit ne gjuhen shqipe” Yâsin-î Şerif sûresi'nin Arnavutça'ya Yayınlanması

* Yâsin

** Arnavutça dilinde Yasin suresinin üzerinde pek çok kişi tarafından çalışmalar yapılmıştır. Hafız Bayram Agani ile Mehmet Gjevori tarafından tercüme edilen Yasin suresi bu konunun ilk örneğini teşkil etmektedir. Bu tercüme H. Sulejman Kamura İlmihalinde “*Mësimi i shkurtë mbi namazin dhe Jasini Sherif*” [Namaz ve Yasini gerif hakkında kısa bir Ders] başlığıyla 1959'da kitap halinde yayımlanmıştır. Bunun yanında H. Sherif Ahmeti (gerif Ahmeti) tarafından yapılan ve H. Suleyman Kamura (Sulejman Kamura)'nın kitabında “*Regulla dhe Lutje*” [Kurallar ve Dualar] başlığıyla 1972'de yayınlanan Yasin suresinin bir diğer tercümesidir. Bir başka tercüme bizim de burada tanıtacağımız Fetih Mehdiu tarafından yapılmıştır ve “*Jasini dhe 20 sure të tjera*” [Yasin ve diğer 20 Sure] başlığı adı altında neşretmiştir; Daha fazla bilgi için bkz.: Mehdiu Feti, *Përkthimet e Kur'anit në gjuhën Shqipe*, Logos-A, Shkup 1996, s. 30-32

²⁸⁸ İbrahimi, “*Jasin*” s. 5-10

Münasebetiyle başlığı altında, kısa bir sözü yer almaktadır²⁸⁹. Bunun hemen ardında da “Literatura e Konsultuar” başlığı altında bu çalışmayı hazırlama esnasında bazı Arnavutça ve Boşnakça çalışmalar ve bazı tefsirlerden faydalandığını ifade ettikten sonra faydalandığı eserleri sıralamaktadır²⁹⁰.

Bunun ardında Yâsin sûresi'nin Mekki bir sûre olduğunu ve 83 ayetten oluştuğunu ifade etmekte ve besmele ile başlayıp Yâsin sûresi'nin Arnavutça harflerle transkripsiyonunu sol sayfasında vermektedir. Onun hemen karşısında, sağ sayfada, Arnavutça tercümesine yer vermektedir. Yâsin sûresinin Arnavutça harfleriyle transkripsiyonu ve Arnavutça tercümesini²⁹¹ verdikten sonra Arnavutça transkripsiyonuyla birlikte kısa bir duasının Arnavutça tercümesi verilmektedir²⁹².

Bu çalışmanın ikinci yarısı olarak değerlendirdiğimiz kısım Yâsin sûresinin bütün orijinal metnini vererek başlamaktadır²⁹³. Bunun ardında da sağ sayfasında sûrenin ayetlerinin orijinal metni yer alırken, onun hemen karşısında, sol sayfasında, ayetlerin Arnavutça tercümesi yer almaktadır. Yâsin sûresinin orijinal metnini ve Arnavutça tercümesini²⁹⁴ verdikten sonra Arapça metniyle birlikte duasının Arnavutça tercümesine yer vermiştir²⁹⁵.

f. Jasini Dhe 20 Sure Tjera Shqip Me Transmetim *

Feti Mehdiu'nun bu çalışması ilk olarak 1992'de basılmıştır. Bu çalışmanın ikinci baskısı 1994, üçüncü bir baskısı ise 2002 senesinde yapılmıştır. Elimizde sadece ilk iki baskısı vardır, bu yüzden burada sadece 1992'de basılan ilk baskısını tanıtırken yer yer ikisi arasındaki farklılıklardan da bahsedeceğim.

---

²⁸⁹ Ibrahimi, *Jasin*, s. 11.

²⁹⁰ Ibrahimi, *Jasin*, s. 12-13.

²⁹¹ Ibrahimi, *Jasin*, s. 14-31.

²⁹² Ibrahimi, *Jasin*, s. 32-33.

²⁹³ Ibrahimi, *Jasin*, s. 59-54. (Burada sayfaların numaraları tersten verilmesi, sayfaların kitabın sonuna kadar soldan sağa doğru aralıksız devam etmesinden kaynaklanıyor.)

²⁹⁴ Ibrahimi, *Jasin*, s. 53-36.

²⁹⁵ Ibrahimi, *Jasin*, s. 35-34.

* Yasin ve Diğer 20 surenin transkriple birlikte Arnavutça tercümesi.

Bu çalışmada ilk olarak “*Hyrje*” (Giriş) başlığı adı altında muhtemelen Nijaz Shukriq (Niyaz iukrik)’in bir yazının tercümesi* yer alırken yazının sonlara doğru Fetih Mehdiu birkaç kendi sözleri de eklemiştir.

Bu giriş kısmının ardında da kitabın sol sayfasında Yâsin sûresi’nin Arnavutça tercümesi onun hemen karşısında, sağ sayfasında, Yâsin sûresi’nin ayetlerinin orijinal metni yer almaktadır. Yâsin sûresi’nin Arnavutça tercümesi ve orijinal metni²⁹⁶ verdikten sonra Arapça metniyle birlikte duasının Arnavutça tercümesine yer verilmiştir²⁹⁷. Bunun akabinde de Yâsin sûresinin Arnavutça transkripsiyonu yer almaktadır²⁹⁸.

İkinci bölümde, ilk olarak Fatiha sûresi’nin Arnavutça transkripsiyonu ve tercümesi yer alırken, Duha sûresi’nden başlayıp Nas sûresine kadar sûrelerin Arnavutça transkripsiyonu ve tercümesi verilmektedir²⁹⁹. Eserin sol tarafında, sol sayfasında, sûrenin Arnavutça transkripsiyonu yer alırken, onun hemen karşısında, sağ sayfasında sûrenin Arnavutça tercümesi yer almaktadır.

C. SÜRELİ YAYIN ORGANLARINDA TEFSİR İLE MEÂL ÇALIŞMALARI

1. Zani i Naltë

“Zanin i Naltë” (Yüksek Ses) dergisi aylık bir dergi olup Arnavutluk İslam Komitesi tarafından yayınlanan ve Felsefe, Dini, Ahlak ve Milli konuları işleyen bir dergidir. 1. sayı Ekim 1923’de çıkmıştı ve Mayıs 1939’a kadar on altıncı senesine kadar çıkmaya devam etti.

---

* Bu giriş kısmı kimin tarafından yazıldığını belirtilmemiştir, ancak Nexhat İbrahimi tarafından 1992’de basılmış bir Yâsin Suresinin tercümesinde aynı yazı yer alır ve Mr. Niyaz Shukriq tarafından yazıldığını da belirtilmiştir.

²⁹⁶ Mehdiu, *Jasin-i Shqip dhe 20 sure tjera Shqip me transkriptim*, s. 12-29.

²⁹⁷ Mehdiu, *Jasin-i Shqip*, s. 30-31.

²⁹⁸ Mehdiu, *Jasin-i Shqip*, s. 32-37.

²⁹⁹ Mehdiu, *Jasin-i Shqip*, s. 40-59.

Bu derginin ilk müdürü İsmail Mai'dir. İsmail Mai bu dergiyi Ekim 1926'ya kadar idare etmiştir. Kasım 1926'da bu derginin müdürü Shyqyri Miftiu. Aralık 1926'dan Ekim-Kasım 1930'a kadar derginin müdürü Hafiz Isa Domi. Eylül 1931'den Mayıs 1939'a kadar derginin müdürü Haki Sharofi'dir.

Bu dergin tamamına ulaşmış değiliz bundan dolayı burada verdiğiz bilgiler Faik Kasollja'nın hazırlamış olduğu "Zani i Nalt Kultura Islame dhe Njeriu" dergilerin bibliyografyasından faydalanarak vermeye uygun gördük.³⁰⁰ Bu dergide geçen tefsir çalışmaları tablo şeklinde verdik. Adı, Konu ya da tefsir edilen srenin Adı, derginin yayımlandığı Yıl ve Sayı ve tefsir çalışmaların geçtiği sayfaları verilmiştir.

---

³⁰⁰ Daha fazla bilgi için bkz.: Kasollja, *Bibliografit e Revistave "Zani i Nalt Kultura Islame dhe Njeriu"*, s. 2-138.

	Autori/Yazar	Titulli i Shkrimit/Yazının başlığı	Viti/Yıl	Numri/Sayı	Muaji & Viti Ay & Yıl	Faqe/Sayfa
1	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Asrit (Asr Suresinin Tefsiri)	I	2	Kasım 1923	35-39
2	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Ihlasi (İhlas Suresinin Tefsiri)	I	3	Aralık 1923	67-74
3	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Qeutherit (Kevther Suresinin Tefsiri)	I	4	Ocak 1924	99-104
4	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Maunit (Mâûn Suresinin Tefsiri)	I	5	Şubat 1924	131-136
5	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i “Nasrit” (Nasr Suresinin Tefsiri)	I	6	Mart 1924	163-169
6	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Kadrit (Kadr Suresinin Tefsiri)	I	7	Nisan 1924	195-202
7	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Fatihase (Fatiha Suresinin Tefsiri)	I	8	Mayıs 1924	228-238
8	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Teqathyr (Tekâsür Suresinin Tefsiri)	I	9	Haziran 1924	261-266

9	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Humeze (Hümeze Suresinin Tefsiri)	I	10	Temmuz 1924	291-296
10	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Filit (Fîl Suresinin Tefsiri)	I	11	Ağustos 1924	323-328
11	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Alakut (Poezi) (Vijon) (Alak Suresinin Tefsiri) (Şiir) (Devam)	I	12	Eylül 1924	353-360
12	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri permbi kulturen muslimane dhe kulturen Qeveritare (İslam Kültürü ve Devlet Kültürü üzerine Tefsir)	II	1	Mart 1925	390-400
13	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Alakut a kultura kuranore (Muhammd Mensur Abdul Mumin) (Alak Suresinin Tefsiri yada Kur'an-i Kültür (Muhammd Mensur Abdul Mumin))	II	2	Nisan 1925	421-429
14	Dajiu, Sh	Permbi nje ajet te sure-i Jusufit qe tregon naltesine e gjthesise (Kâinatın büyüklüğünü gösteren Yusuf Suresinin bir ayetin üzerine)	II	3	Mayıs 1925	466-469
15	Kraja, Hafiz Ali	Nevoja e Besimit (İnancın Gerekliliği)	II	8	Ekim 1925	636-640
16	Vokopola, Ferid	Gruaja ne muslimanizem - II (Müslümanlıkta Kadın- II)	II	9	Kasım 1925	660-667
17	Vokopola,	Gruaja ne muslimanizem- III (Müslümanlıkta Kadın- III)	II	10	Aralık 1925	680-683

	Ferid					
18	Starova, Banush	Gruaja ne muslimanizem- IV (Müslümanlıkta Kadın- IV)	II	10	Aralık 1925	700-704
19	Korça, Hafız Ali	Tefsiri i sure-i Zilzalit (e termetit, zbritur ne Medine) (Zilzal (Deprem) Suresinin Tefsiri (Medine' de indirilmiştir)	III	5	Aralık 1926	131-138
20	Korça, Hafız Ali	Tefsiri i sures se Termetit (Deprem Suresinin Tefsiri)	IV	6	Ocak 1927	163-167
21	Dibra, H. İsmet	Shpjegimi mbi tregimin e qilles e te tokes ne pikpamje fetare (Dînî açıdan Gök ve Yeryüzün açıklanması)	IV	7	Şubat 1927	220-224
22	Korça, Hafız Ali	Tefsiri i sure-i Duhase (Duha Suresinin Tefsiri)	IV	8	Mart 1927	228-236
23	Korça, Hafız Ali	Tefsiri permbe ajetin qe tregon profetesine e pergjithshme (Hz. Muhammed'in Umumî Peygamberliğini Gösteren Ayeti üzerine Tefsir)	IV	10	Mayıs 1927	291-298
24	Korça, Hafız Ali	Tefsiri permbe ajetin qe kallzon profetesine e pergjithshme te H. Muhammedit (H. Muhammed (a.s)'in Umumî Peygamberliğini Gösteren Ayeti üzerine Tefsir)	IV	11	Haziran 1927	324-326
25	Korça, Hafız Ali	Tefsiri permbe ajetin qe kallzon profetesine e pergjithshme te H. Muhammedit (H. Muhammed (a.s)'in	IV	12	Temmuz 1927	355-363

		Umumî Peygamberliğini Gösteren Ayeti üzerine Tefsir)				
26	Korça, Hafiz Ali	Ajeti qe kallzon profetesine e pergjithshme te Muhammedit a.s (I) (H. Muhammed (a.s)'in Umumî Peygamberliğini Gösteren Ayet) (I)	IV	1	Kasım 1927	383-388
27	Dibrani	Ç'asht mbulesa e grave ne pikpamje fetare- I (Dînî açıdan Kadınların Tesettürü nedir- I)	IV	1	Kasım 1927	389-392
28	Korça, Hafiz Ali	Ajeti qe kallzon profetesine e pergjithshme te Muhammedit a.s (II) (H. Muhammed (a.s)'in Umumî Peygamberliğini Gösteren Ayet) (II)	IV	2	Aralık 1927	416-419
29	Korça, Hafiz Ali	Ajeti qe verteton profetesine e pergjithshme duke u mbeshtetur te nje shumice dijetaresh europiane (Vazhdon) (Hz. Peygamberin Umumî Peygamberliğinin delilini gösteren ayeti müsteşriklerin görüşüyle Tefsir etmiştir) (Devam)	V	3	Ocak 1928	447-456
30	Korça, Hafiz Ali	Ajeti qe kallzon profetesine e pergjithshme duke u mbeshtetur ne dokumente dijetaresh europiane (Müsteşriklerin belgelerine dayanarak Umumî Peygamberliğini Gösteren Ayet)	V	4	Şubat 1928	479-488
31	Dibrani	Ç'asht mbulesa? (Tesettür nedir?)	V	4	Şubat 1928	494-500
32	Korça, Hafiz Ali	Ajeti qe kallzon profetesine e pergjithshme te H. Muhammedit (a.s) sipas dokumente te dijetaresh europiane (Müsteşriklerin belgelerine göre H.	V	6	Nisan 1928	543-550

		Muhammed (a.s)'in Umumî Peygamberliğini Gösteren Ayet)				
33	Korça, Hafiz Ali	Ajeti qe verteton profetesine e pergjithshme... sipas dokumenteve te ulemase europiane (Müsteşriklerin belgelerine göre H. Muhammed (a.s)'in Umumî Peygamberliğini Gösteren Ayet)	V	7	Mayıs 1928	569-575
34	Dibrani	Ç'asht mbulesa. (Vijon nga numri 4) (Tesettür nedir? (4 No'dan Devamı))	V	7	Mayıs 1928	576-586
35	Korça, Hafiz Ali	Permbi profetesine e pergjithshme te H. Muhammedit (a.s) (H. Muhammed (a.s)'in Umumî Peygamberliği üzerine)	V	9	Temmuz 1928	635-640
36	Korça, Hafiz Ali	Profesia e pergjithshme e H. Muhammedit (a.s) (Fundî) (H. Muhammed (a.s)'in Umumî Peygamberliği) (Sonu))	V	10-11	Ağustos-Eylül 1928	656-659
37	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Felekut (Felek Suresinin Tefsiri)	VI	2	Şubat 1929	774-780
38	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Nasit (Nas Suresinin Tefsiri)	VI	3	Mart 1929	794-800
39	Korça, Hafiz Ali	Tefsiri i sure-i Tinit (Tin Suresinin Tefsiri)	VI	4	Nisan 1929	825-833
40	(J. B)	Ç'asht Kur'ani? (Kur'an nedir?)	VI	1	Aralık 1929	871-873

	(Perkth.)					
41	J. B.	Bota islame ne driten e Kur'anit (Kur'an Işığında İslam Alemi)	VI	11-12	Ekim-Kasım 1930	1209-1211
42	Drejtorija	Ç'urdhnon Kur'ani? (Kur'an ne buyuruyor?)	VI	2	Ekim 1931	42-47
43	Sharofi, H	Ç'urdhnon Kur'ani? (Kur'an ne buyuruyor?)	VI	3	Kasım 1931	80-85
44	Pepa, S. H.	Ç'urdhnon Kur'ani? (Kur'an ne buyuruyor?)	VI	5	Ocak 1931	108-110
45	Demiraj, Vexhi	Ç'urdhnon Kur'ani? (Kur'an ne buyuruyor?)	VI	6	Şubat 1932	142-146
46	Oruçi, Hf. Shaqir	Ç'urdhnon Kur'ani? (Kur'an ne buyuruyor?)	VI	9-10	Mayıs-Haziran 1932	239-256
47	Dalliu, H. Dalliu	Ç'urdhnon Kur'ani? Si e kane perfytyruar evropianet & autoret e shek. XX (Kur'an ne buyuruyor? Avrupalılar ve XX. Yüzyılın yazarları nasıl bakıyorlardı?)	VI	11	Temmuz 1932	306-322
48	Selimi, Hasan	Ç'urdhnon Perendia ne Kur'an? (Kur'anda Tanrı ne buyuruyor)	VI	12	Ağustos 1932	350-357
49	El Hazim, Xhabir	Ç'urdhnon Kur'ani? (Kur'an ne buyuruyor?)	VIII	1	Eylül 1932	381-394
50	Dibra, H.	Ç'urdhnon Kur'ani? (Kur'an ne buyuruyor?)	VIII	2	Ekim 1932	413-431

	İsmet					
51	Dibra, H. İsmet	Ç'eshte Miraxhi? (Miraç nedir?)	VIII	3-4	Kasım- Aralık 1932	446-448
52	Putra, Sherif	Disa ajete Kur'anore nga suret: 40: (1, 2, 2); 52; 57 (9); 59 (21); 61 (6, 9); 71; 72; 85 (21, 22); 2 (185) (Kur'andan şu Surelerden birkaç Ayet: 40: (1, 2, 2); 52; 57 (9); 59 (21); 61 (6, 9); 71; 72; 85 (21, 22); 2 (185	VIII	4-5	Ocak-Şubat 1933	495
53	Dibra, Vehbi	Ç'asht Kur'ani? (Kur'an nedir?)	VIII	4-5	Ocak-Şubat 1933	498-508
54	Vuçiterni, Saih	Ç'asht Kur'ani? (Kur'an nedir?)	VIII	4-5	Ocak-Şubat 1933	509-512
55	Dibra, H. İsmet	Ç'asht Kur'ani? (Kur'an nedir?)	VIII	4-5	Ocak-Şubat 1933	513-519
56	Hoxha Myderis Qazim	Ç'asht Kur'ani? (Kur'an nedir?)	VIII	4-5	Ocak-Şubat 1933	520-523
57	Dibra, Vehbi	Ç'urdhnon Kur'ani? (I) (Kur'an ne buyuruyor?) (I)	VIII	7	Mart 1933	565-573
58	Dibra, Vehbi	Ç'urdhnon Kur'ani? (II) (Vijon) (Kur'an ne buyuruyor?) (II) (Devam)	VIII	8	Nisan 1933	598-603
59	Dibra, Vehbi	Ç'urdhnon Kur'ani? (III) (Kur'an ne buyuruyor?) (III)	VIII	9	Mayıs 1933	629-635

60	Dibra, Vehbi	Ç'urdhnon Kur'ani? (IV) (Kur'an ne buyuruyor?) (IV)	VIII	12	Ağustos 1933	733-741
61	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhnon Kur'ani? (V) (Kur'an ne buyuruyor?) (V)	IX	1	Ekim 1933	3-15
62	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhnon Kur'ani? (VI) (Kur'an ne buyuruyor?) (VI)	IX	2-3	Ekim- Kasım 1933	35-41
63	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhnon Kur'ani? (VII) (Kur'an ne buyuruyor?) (VII)	IX	4-5	Aralık 1933- Kasım 1934	105-114
64	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhnon Kur'ani? (VIII) (Kur'an ne buyuruyor?) (VIII)	IX	6-7	Şubat-Mart 1934	169-176
65	Dibra, Vehbi	Ç'urdhnon Kur'ani? (IX) (Kur'an ne buyuruyor?) (IX)	IX	8-9	Nisan- Mayıs 1934	338-345
66	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (I) (Allah'ın Varlığında şüphe var mı?) (I)	IX	8-9	Nisan- Mayıs 1934	347-361
67	Korça, Hafiz Ali	Thelbi i Kur'anit (Kaptina e Fatihes) (Vijon) (Kur'anın Özü) (Fatihes suresi) (Devam)	IX	8-9	Nisan- Mayıs 1934	375-378
68	Dibra, Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (X) (Nota mbajtur nga Haki Sharofi) (Kur'an ne buyuruyor?) (Haki Sharofi tarafından notlarla)	IX	10-11	Haziran- Ağustos 1934	297-304

69	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (II) Me shenime prej Sharofi H. (Vijon) (Allah'ın Varlığında şüphe var mı?) Haki Sharofi tarafından notlarla (Devam)	IX	10-11	Haziran-Ağustos 1934	305-312
70	Korça, Hafız Ali	Thelbi i Kur'anit. (IV), Kaptina "Muzemmil" (vijon) (Kur'anın Özü. (IV), "Muzemmil Suresi" (Devam)	IX	10-11	Haziran-Ağustos 1934	346-347
71	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XI) (Kur'an ne buyuruyor?) (XI)	IX	12	Ağustos 1934	363-367
72	Dibra, H. İsmet	Aka dyshim ne qenien e Zotit? (III) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (III)	IX	12	Ağustos 1934	368-376
73	Korça, Hafız Ali	Thelbi i Kur'anit, V, Kaptina "El Mud-dethir" (vijon)	IX	12	Ağustos 1934	387-389
74	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XII) (Kur'an ne buyuruyor?) (XII)	IX	13-14	Eylül-Ekim 1934	395-402
75	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (IV) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (IV)	IX	13-14	Eylül-Ekim 1934	403-405
76	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XIII) (Kur'an ne buyuruyor?) (XIII)	IX	15	Kasım 1934	463-470
77	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (V) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (V)	IX	15	Kasım 1934	471-476

78	Korça, Hafiz Ali	Thelbi i Kur'anit, VI, Kaptina Mesed e Tekvir. (Kur'anın Özü, VI, Mesed ve Tekvir suresi)	IX	15	Kasım 1934	477-478
79	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XIV) (Kur'an ne buyuruyor?) (XIV)	IX	16	Aralık 1934	489-495
80	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (VI) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (VI)	IX	16	Aralık 1934	496-505
81	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XV) (Kur'an ne buyuruyor?) (XV)	X	1	Ocak 1935	1-6
82	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (VII) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (VII)	X	1	Ocak 1935	7-11
83	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XVI) (Kur'an ne buyuruyor?)	X	2	Şubat 1935	33-36
84	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (VIII) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (VIII)	X	2	Şubat 1935	37-42
85	Tahsin, Hasan	Krishti ne Kur'an (Kur'anda Hz. İsa)	X	2	Şubat 1935	44-48
86	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XVII) (Kur'an ne buyuruyor?) (XVIII)	X	3	Mart 1935	67-72
87	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (IX) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (IX)	X	3	Maet 1935	73-80

88	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XVIII) (Kur'an ne buyuruyor?) (XVIII)	X	4	Nisan 1935	97-102
89	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (X) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (X)	X	4	Nisan 1935	103-109
90	Korça, Hafiz Ali	Thelbi i Kur'anit (VII), Kaptina e teqvirit (Kur'anın Özü (VII), Tekvir Suresi)	X	5	Mayıs 1935	139-140
91	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XIX) (Kur'an ne buyuruyor?) (XIX)	X	7	Temmuz 1935	193-197
92	Dibra, H. Vehbi	Ç'urdhenon Kur'ani? (XX) (Fundi) (Kur'an ne buyuruyor?) (XX)	X	8	Ağustos 1935	225-228
93	Kraja, Ejub. F.	Mrekulite e Kur'anit. Kaptina e Rumit. Sureja e XXX e Kur'anit (Kur'anın Mucizeleri. Kur'anın XXX. Sure Rum Suresi)	X	9-10	Eylül-Ekim 1935	262-269
94	Kraja, Ejub	Kur'ani 75 (Sureja e Kijametit) (Kur'an-ı 75. Kiyamet Suresi)	X	11	Kasım 1935	324-333
95	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (XI) (Vijon nga nr. 4, Prill 1935) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (XI) (1935 Nisan Ayının No: 4' den devamı)	X	11	Kasım 1935	334-344
96	Dibra, H. İsmet	A ka dyshim ne qenien e Zotit? (XII) (Allah Varlığında şüphe var mı?) (XII)	X	1	Ocak 1936	3-7

97	Buliqi, Jonuz	Ç'urdhenon Kur'ani per Kamaten? Ç'urdhenon Kur'ani per Fajdexhinjte? (Kur'an faiz için ne buyuruyor? (Kur'an faizciler için ne buyuruyor?))	XI	2	Şubat 1936	38-39
98	Kraja, Ejjub	Ç'urdhenon Kur'ani? (Kur'an ne buyuruyor?)	XI	3	Mart 1936	69-76
99	Mushaku, Abdullah	Ç'urdhenon Kur'ani? (Kur'an ne buyuruyor?)	XII	1	Ocak 1937	1-8
100	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (Vazi ne Ramazanin e vitit te kaluar) (Kur'an ne buyuruyor?) (Geçen Senenin Ramazan Vazından)	XII	12	Aralık 1937	369-372
101	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? II (Kur'an ne buyuruyor? (II))	XII	1-2	Ocak-Şubat 1938	4-7
102	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (III) (Kur'an ne buyuruyor?) (III)	XIII	3	Mart 1938	66-71
103	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (IV) (Kur'an ne buyuruyor?) (IV)	XIII	4	Nisan 1938	99-105
104	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (V) (Kur'an ne buyuruyor?) (V)	XIII	5	Mayıs 1938	132-136
105	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (VI) (Kur'an ne buyuruyor?) (VI)	XIII	6	Haziran 1938	161-167
106	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (VII) (Kur'an ne buyuruyor?) (VII)	XIII	7	Temmuz 1938	193-198
107	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (VIII) (Kur'an ne buyuruyor?)	XIII	8	Ağustos	226-230

		(VIII)			1938	
108	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (IX) (Kur'an ne buyuruyor?) (IX)	XIII	9	Eylül 1938	260-262
109	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (X) (Kur'an ne buyuruyor?) (X)	XIII	10-11	Ekim- Kasım 1938	290-300
110	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (I) (Vazi i mbajtur , Ramazanin e vitit 1357) (Kur'an ne buyuruyor? (1357 senenin Ramazan Vaazından verilmiş Vaazı)	XIII	12	Aralık 1938	353-361
111	Putra, Sh.	Drita Hyjnore, Kur'ani, Kerkimi i diturise (İlahi Nur, Kur'ân, İlmin talep edilmesi)	XIII	12	Aralık 1938	366-368
112	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (Nga vazi i Qazim Hoxhes) (Kur'ân ne buyuruyor? (Qazim Hoxha'nın Vaazından)	XIII	1	Ocak 1939	2-11
113	Hoxha, Hysni	Qytetnimi Islam sipas Kur'anit (Vijon): (Marre nga libri "Jeta e Muhammedit) (Kur'ân'a göre İslam Medeniyeti. (Devam): ("Muhammedin Hayatı kitabından alıntı)	XIV	1	Ocak 1939	18-22
114	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (III) (Kur'an ne buyuruyor? (III)	XIV	2-3	Şubat-Mart 1939	33-46
115	Vokopola, Ferid	Perkthime Hyjnore: Surja e Kijametit: (Poezi) (İlahi tercümeler)	XIV	2-3	Şubat-Mart 1939	47-48
116	Hoxha, Hysni	Qyteterimi Islam sipas pershkrimit te Kur'anit. Bazat e qyteterimt Islam (II) (Kur'an tarifine göre İslam	XIV	2-3	Şubat-Mart 1939	63-67

		Medeniyeti. İslam Medeniyetin Temelleri (II)				
117	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (Kur'ân ne buyuruyor?)	XIV	4	Nisan 1939	105-116
118	Hoxha, Qazim	Ç'urdhenon Kur'ani? (Nga Vazi i mbajtur ne Xhami) (Kur'ân ne buyuruyor? (Camideki Vaazından)	XIV	5	Nisan 1939	129-137
119	Hoxha, Hysni	Qyteterimi Islam sipas pershkrimit te Kur'anit. (Vijon nga Nr. 1, Janar 1939) (Kur'an tarifine göre İslam Medeniyeti. (1939 Ocak No: 1'den Devamı)	XIV	5	Mayıs 1939	138-142

2. Kultura Islame

“*Kultura Islame*” (İslam Kültürü) dergisi aylık bir dergi olup Arnavutluk İslam Komitesi tarafından yayınlanan ve Felsefe, Dini, Ahlak ve Milli konuları işleyen bir dergidir. 1. Sayı Eylül 1939’da çıkmıştır ve Ocak-Şubat 1946’ya kadar çıkmaya devam etti.

İçerdiği konulara ve düzenine bakıldığında “*Zani i Naltë*” dergisinin bir devamı olduğunu söylenebilir.

Bu dergide yer alan tefsir çalışmalarının “*Zani i Naltë*” dergisinde yer alan tefsir çalışmalarından farkı Konulu Tefsir çalışmaları olmasıdır.

Bu dergiye de ulaşmış değiliz ancak buradaki verdiğimiz bilgiler Faik Kasollja’nın hazırlamış olduğu “*Zani i Naltë Kultura Islame dhe Njeriu*” dergilerin bibliyografyasından faydalanarak verdik³⁰¹. Bu dergide geçen tefsir çalışmalarını tablo şeklinde verdik. İlk olarak bu bilgilerin orijinalini, yani Arnavutça’sını sonra da Türkçe tercümesini verdik. Tabloda Yazarın Adı, Konu ya da tefsir edilen sûrenin adı, derginin yayınlandığı yıl ve sayısı ve tefsir çalışmalarının geçtiği sayfalar yer almaktadır.

---

³⁰¹ Daha fazla bilgi için bkz: Kasollja, *Bibliografitë e Revistave “Zani i Naltë Kultura Islame dhe Njeriu”*, s. 139-255.

	Aurtori/Yazar	Titulli i shkrimeve/Yazının Başlığı	Viti Yıl	Numri Sayı	Muaji & Viti Ay & Yıl	Faqe Sayfa
1	Bega, Sadik	Çvend zen Kur'ani ne pikpamje legjislacioni I (Hukukî açıdan Kur'ân'ın yeri I)	I	1	Eylül 1939	15-19
2	Bega, Sadik	Çvend zen Kur'ani ne pikpamje legjislacioni II (Hukukî açıdan Kur'ân'ın yeri II)	I	2	Ekim 1939	58-64
3	Bega, Sadik	Çvend zen Kur'ani ne pikpamje legjislacioni III (Hukukî açıdan Kur'ân'ın yeri III)	I	3	Kasım 1939	87-92
4	Bega, Sadik	Çvend zen Kur'ani ne pikpamje legjislacioni IV (Hukukî açıdan Kur'ân'ın yeri IV)	I	5	Ocak 1940	167-172
5	Vokopola, Ferid	Surja e Agimit – Poezi (Fecr Süresi – şiir)	I	5	Ocak 1940	194-195
6	Bega, Sadik	Çvend zen Kur'ani ne pikpamje legjislacioni V (Hukukî açıdan Kur'ân'ın yeri V)	I	6-7	Şubat-Mart 1940	237-242
7	Kazazi, Ali	Tefsiri i Sures Asr (Asr Süresinin Tefsiri)	I	6-7	Ocak-Mart 1940	276-279
8	Bega, Sadik	Çvend zen Kur'ani ne pikpamje legjislacioni VI (Hukukî açıdan Kur'ân'ın yeri VI)	I	10-11	Haziran-Temmuz 1940	376-384
9	Sashi (pseud-Lakap)	Shperngulja sipas Kur'anit (Kur'ân'a göre Hicret)	II	17-19	Ocak-Şubat-Mart 1941	155
10	R. (pseud-Lakap)	Tefsiri i Sures Asr (Asr Süresinin Tefsiri)	II	23-24	Temmuz-Ağustos 1941	243
11	Korça, H. Ali	Dy versete Kur'anore (Kur'ân'ın İki Ayeti)	II	23-24	Temuz-Ağustos 1941	258
12	Agolli, Petrit	Tre hadithi sherife, nje verset Kur'anor (Üç Hadis bir Ayet)	II	23-24	Temmuz-Ağustos 1941	263
13	Alizoti, Ali	Nje verset Kur'nor dhe nje Hadithi Sherif (Bir Ayet ve Bir Hadis)	III	1	Eylül 1941	31
14	İmami, Shero	Versete kur'anore (Kur'ân Ayetleri)	III	8-9	Nisan-Mayıs 1942	239
15	S. B. (inic)	Miresia sipar Kur'anit te shenjte (Kur'ân-ı Kerim'e göre İyilik)	III	12	Ağustos 1942	341-347

16	H. Sh. (inic)	Tefsiri i ajetit 21 te sures Bekare (Bakara Suresinin 21 Ayetinin Tefsiri)	IV	3-7	Kasım-Aralık 1942, Ocak-Şubat-Mart 1943	49-53
17	Susami, Sersem	Pjese nga Kur'ani mbi Bamirsine (İyilik üzerine Kur'ân'dan Ayetlet	IV	3-7	Ocak-Şubat-Mart 1943	99-105
18	H. Sh. (inic)	Tefsiri i ajetit 29 te sures Bekare (Bakara Suresinin 29 Ayetinin Tefsiri)	IV	8	Nisan 1943	94-100
19	Hasanaj, I	Tefsiri i ajetit 164 te sures Bekare (Bakara Suresinin 164 Ayetinin Tefsiri)	IV	9-10	Mayıs-Haziran 1943	125-127
20	V. D. (inic)	Tefsiri i ayetit 38 te sures Kaf - I (Kâf Suresinin 38 Ayetinin Tefsiri - I)	IV	11	Temmuz 1943	174-179
21	H. Sh. (inic)	Tefsiri i ayetit 38 te sures Kaf –II (Kâf Suresinin 38 Ayetinin Tefsiri - II)	IV	12	Ağustos 1943	206-209
22	H. Sh. (inic)	Tefsi i Kur'anit ku trajnohen versetet qe shenojm: 50/38; 7/54; 25/59; 10/3; 11/7; 32/4; 57/4 (Kur'ân'daki şu ayetlerinin: 50/38; 7/54; 25/59; 10/3; 11/7; 32/4; 57/4 Tefsiri)	V	1	Eylül 1943	3-8
23	H. Sh. (inic)	Tefsiri i ayetit 32 te sures Maide (Mâide Suresinin 32 Ayetin Tefsiri)	V	2-3	Ekim-Kasım 1943	41-42
24	R. (pseud-lakap)	Fleta e tefsirit- Tefsiri i Kur'anit (Tefsir Sayfası)	V	4	Aralık 1943	99-102
25	Kokoshi, Petrit	Tefsiri i ayetit 67 te sures Maide (Mâide Suresinin 67 Ayetinin Tefsiri)	V	5-6	Ocak-Şubat 1944	125-128
26	J. (pseud-lakap)	Tefsiri i ayeteve 12-14 te sures Mu'minûn (Mu'minun Suresinin 12-14 Ayetlerinin Tefsiri)	V	7-8	Mart-Nisan 1944	173-179
27	Sharofi, Haki	Tefsiri i sures Beled (Beled Suresinin Tefsiri)	V	9	Mayıs 1944	242-246
28	Sharofi, Haki	Tefsiri i ayeteve 45,46,47,60 te sures Enfal (Enfâl Suresinin 45,46,47,60 Ayetlerinin Tefsiri)	V	10	Haziran 1944	272-277
29	R. (pseud-lakap)	Tefsiri i ayeteve 1-6 te sures Duhan (Duhan Suresinin 1-6 Ayetlerinin tefsiri)	V	11	Tammuz 1944	296-297
30	Langu, h. Sherif	Tefsiri i ayetit 185 te sures Bekare (Bakara Suresinin 185 Ayetlerinin Tefsiri)	V	12	Ağustos 1944	333-337

31		Tefsiri i sures Kadr (Kadr Suresinin Tefsiri)	V	12	Ağustos 1944	337
32	Bega, Sadik	Tefsiri i sures İnshirah (İnşirah Suresinin Tefsiri)	VI	2	Ekim 1944	30-33
33	Llabenishti, Murat	Tefsiri i sures Fatiha (Fatiha Suresinin Tefsiri)	VI	5-8	Mayı-Ağustos 1945	76-78
34	Bega, Sadik	Kur'ani dhe edukacioni shpirteror (Kur'ân ve nefsin Terbiyesi)	VI	9	Eylül 1945	113-114
35	Bega, Sadik	Tefsiri i ayetit 285 te sures Bekare (Bakara Suresinin 285 Ayetinin Tefsiri)	VI	9	Eylül 1945	115
36	Bega, Sadik	Tefsiri i ayetit 52 te sures Enam (En'âm Suresinin 52 Ayetinin Tefsiri)	VI	10-11	Ekim-Kasım 1945	131-132
37	Bega, Sadik	Tefsiri i ayeteve 1-5 te sures Bekare (Bakara Suresinin 1-5 Ayetlerinin Tefsiri)	VI	12	Aralık 1945	161-165
38	Çamo, Eqrem	Fleta e Komentimit te Kur'anit (Kur'ân'ın Tefsir Sayfası)	VII	1-2	Ocak-Şubat 1945	4-9

3. Jeta Muslimane Shqiptare

Bu dergi Amerika Birleşik Devletlerinde “*Organ’i Shoqëris Muslimane Shqiptare*” - “*Organ of The Albanian American Moslem Society*” Arnavut İslam Cemiyetinin Organı tarafından yayınlanan bir dergidir.

Bu dergi Arnavutça ile İngilizce olmak üzere iki dilde yayınlanmıştır.

Bu dergide yer alan Tefsir çalışmaları bu derginin editörlüğünü yapan İmam Vehbi İsmaili tarafından yazılmıştır.

Bu dergide yayınlanan tefsir çalışmalarını tablo halinde şu şekilde sunmak mümkündür³⁰².

	Yazar	Yazının Başlığı	Sayı	Yıl	Sayfa
1	İmam Vehbi İsmaili	Fatiha Suresinin Tefsiri	3	1950	2-6
2	İmam Vehbi İsmaili	Bakara Suresinin 1-7 Ayetlerinin Tefsiri	2	1951	2-6
3	İmam Vehbi İsmaili	Hucurât 12 Ayetinin Tefsiri	4	1957	1-6
4	İmam Vehbi İsmaili	Furkân 1-60 Ayetlerinin Tefsiri	1	1958	1-8
5	İmam Vehbi İsmaili	Mu’minûn 1-40 Ayetlerinin Tefsiri	4	1959	1-5

³⁰² Bkz: Mehdiu, *Përkthimet...*, s. 42.

4. Edukata İslame

Bu dergi üç aylık bir dergi olup ilk sayısı 1971'de Sherif Ahmeti'nin Başredaktörlünde İslam Birliği Başkanlığı tarafından yayınlanmaya başlanmıştır.

Sherif Ahmetiu derginin başredaktör görevini 49. sayısına kadar sürmüş, 50-54 sayıların başredaktörlük görevini ise Hajrulah Hoxha yerine getirmiştir. 55-64 sayıların başredaktörü ise Resul ef. Rexhepi olmuştur. Dergi hala yayınlanmakta olup 85 sayısına ulaşmıştır ve 65 sayısından bu yana başredaktörlük görevini Qemajl Morina yerine getirmektedir.

Buradaki yer alan tefsir çalışmaların çoğu Sherif Ahmeti tarafından yazılmıştır. Bu çalışmaları da tablo şeklinde verdik³⁰³.

---

³⁰³ Bu çalışmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Halimi, *a.g.e.*, s. 67-80.

	Autori/Yazar	Titulli i Shkrimit/Yazının Başlığı	Numri/sayı	Viti/Yıl	Faqe/Sayfa
1	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Sures Asr (Asr Suresinin Tefsiri)	2	1971	3-9
2	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Sures Fatiha (Fatiha Suresinin Tefsiri)	3	1971	8-16
3	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ajetit 19 te Sures Ali İmran (Âli İmrân Suresinin 19'ncu ayetin Tefsiri)	4	1972	3-8
4	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Sures İkhlas (İhlâs Suresinin Tefsiri)	5	1972	3-9
5	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ajetit 201 te Sures Berkare (Bakara Suresinin 201'nci Ayetinin Tefsiri)	6	1972	3-10
6	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ajetit 90 te Sures Nahl (Nahl Suresinin 90'ncü Ayetinin Tefsiri)	8	1973	3-10
7	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayeteve 56-58 te Sures Dhariyat (Zâriyat Suresinin 56-58 Ayetlerinin Tefsiri)	9-10	1974	3-8
8	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 13 te Sures Huxhurate (Hucurât Suresinin 13'ncü Ayetinin Tefsiri)	12-13	1974	3-7
9	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 45 te Sures Ankebut (Ankebut Suresinin 45 Ayetinin tefsiri)	13	1975	3-6
10	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 183 e Sures Bekare (Bakara Suresinin 183'ncü Ayetinin Tefsiri)	14	1975	7-10
11	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Sures Keuther (Kevser Suresinin Tefsiri)	15-16	1976	3-5
12	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayeteve 9-11 te Sures Xhuma (Cum'a Suresinin 9-11 Ayetlerinin Tefsiri)	17	1976	3-8
13	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 129 te Sures Bekare (Bakara Suresinin 129 Ayetinin Tefsiri)	18	1976	3-7
14	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayeteve 1-4 te Sures Bekare (Bakara Suresinin 1-4 Ayetlerinin Tefsiri)	19	1977	3-8
15	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 185 te Sures Bekare (Bakara Suresinin 185'nci Ayetinin Tefsiri)	20	1977	3-9
16	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Sures Felek (Felek Suresinin Tefsiri)	22	1978	3-7
17	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 255 te Sures Bekare (Bakara Suresinin 255'nci Ayetinin Tefsiri)	23	1979	3-9
18	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 53 te Sures Fusilet (Fusilet Suresinin 53'nci Ayetinin Tefsiri)	24	1979	3-8
19	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 72 te Sures Ahzab (Ahzab Suresinin 72'nci Aytenin Tefsiri)	25	1979	3-8
20	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 1 te Sures İsrâ (İsrâ Suresinin 1'nci Ayetinin Tefsiri)	26	1980	3-10
21	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Sures Kadr (Kadr Suresinin Tefsiri)	27	1980	13-19

22	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 25 te Sures Enbija (Enbiyâ Suresinin 25'nci Ayetinin Tefsiri)	28-29	1980	3-9
23	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 1 te Sures Nisa (Nisa Suresinin 1'nci Ayetinin Tefsiri)	30	1981	9-14
24	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 36 te Sures Ahzab (Ahzab Suresinin 36'nci Ayetinin Tefsiri)	31-32	1981	3-9
25	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 59 te Sures Nisa (Nisa Suresinin 59'ncu Ayetinin Tefsiri)	33-34	1982	3-8
26	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 125 te Sures Nahl (Nahl Suresinin 125'nci Ayetinin Tefsiri)	35-36	1982	3-9
27	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 64 te Sures Zuhruf (Zuhruf Suresinin 64'ncu Ayetinin Tefsiri)	37-38	1983	3-7
28	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 21 te Sures Ahzab (Ahzab Suresinin 21'nci Ayetinin Tefsiri)	39	1984	3-8
29	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Ayetit 35 te Sures Maide (Mâide Suresinin 35'nci Ayetinin Tefsiri)	40	1984	3-10
30	Ahmet, H. Sherif	Tefsiri i Sures Zelzele (Zilzâl Suresinin Tefsiri)	41-41	1985	3-11
31	Ahmet, H. Sherif	Tefsir i Ayetit 78 te Sures Nahl (Nahl Suresinin 78'nci Ayetinin Tefsiri)	44-45	1986	3-8

SONUÇ

Günümüzde farklı coğrafyalarda değişik milletlere mensup ve farklı dilleri konuşan milyonlarca müslüman yaşamaktadır. Dünyanın neresinden olurlarsa olsunlar onların bütün bu ayrılıklarını ortadan kaldıran ve onları birbirleri ile kardeş yapan şüphesiz İslam dini ve Arapça olarak indirilen Kur'an'dır. Daha önce de değindiğimiz gibi farklı bölgelerden olan müslümanların kendilerini böylesine etkileyen kutsal kitaplarını daha iyi anlamak istemelerinden daha doğal bir şey olamaz. Bu anlayış sebebiyledir ki daha erken dönemlerden itibaren yapılan tercüme ve tefsir çalışmalarına rastlamaktayız. Bu tarz çalışmaların Avrupa'da bazı araştırmalara göre daha XII. yy başladığı söylenmektedir. Arnavutların İslam'la ve Kur'an'la tanışması ancak XV.yy dan itibaren olmuştur.

Diğer Avrupa ülkelerine milletleriyle kıyasla Arnavutlar bu dini sahiplenme noktasında önde gelen millettir. Durum böyle olmasına rağmen Kur'an'ın Arnavutçaya tercümesi ve Arnavutça tefsiri diğer ülkelere nispeten geç olmuştur. Buna sebebiyet veren birçok faktör sayılabilir. Bizler burada ancak bunların en önemli gördüğümüz üç tanesini zikretmekle yetineceğiz. Bu etkenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Arnavutlarda bir tercüme geleneğinin olmaması,
- 2- Ortak bir alfabenin olmayışı,
- 3- Arnavutluk bölgelerinde, milli uyanış zamanına kadar, Arnavutça faaliyet gösteren eğitim, din ve diğer kuruluşların olmayışı.

1921 yılında Hıristiyan I. M. Qafëzezi tarafından yapılan çalışma Kur'an'ın Arnavutça ilk tercümesi olarak genel kabul görmektedir.

Fakat araştırmalarımız esnasında bazı âlimlerin Sami Frashëri (Şemseddin Sami) tarafından 1894 senesinde yayınlanan "Mësime" isimli çalışmasının "Thelb'i Kur'anit" başlığı altında, sadece ahlâk âyetlerinin Arnavutça manzum tercümesinin yer aldığı bölümü ilk Arnavutça Kur'an tercümesi olarak kabul ettiklerine rastladık ki biz de bu görüşe katılıyoruz.

Çalışmamızda meâl olarak İlo Mitko Qafezezi'nin *Kur'ani (Kur'an)*, Fetih Mehdiu'nun *Kur'ani ve Kur'an-i dhe Hija e Tij Shqip (Kur'an ve Arnavutça Gölgesi)*, Sherif Ahmeti'nin *Kur'ani përthim me Komentim (Kur'an, Açıklamalı Tercümesi)*, Hasan I. Nahi *Kur'an-i i Madheruar (Kur'an-ı Kerim)* ve Arnavut asıllı olmadığı halde Kur'ân'ı Arnavtçaya tercüme eden Muhammed Zekeriya Khan'ın *Kur'an-i i Shenjte Perthim e Komentim (Kur'an-ı Kerim, Açıklamalı Tercümesi)* isimli meâllerini; tefsir olarak ise Hafız İbrahim Dalliu'nun *Ajka e kuptimevet të Kur'ani Qerimit (Kur'an-ı Kerimin Anlamlarının Özü)*, Ali Korça'nın *Kur'ani i Madhenueshim e thelbi i tij (Kur'an-ı Kerim ve Özü)* ve Selim Stafa'nın "*el-Müntehab fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*" isimli Arapça'dan tercüme ettiği *Perzgjedhje ne Komentimin e kur'ani Kerimit* tefsirlerini ele aldık.

Metin içinde de belirttiğimiz üzere bu meallerden bir kısmı tam bir kısmı da bazı sûrelerin tercümesinden ibarettir. Söz konusu meallerin bir kısmında Kur'an metni yer alırken bir kısmında ise sadece Arnavutça tercüme yer almaktadır. Ayrıca bu meallardan bazılarında açıklamalara da yer verilmiştir.

Tefsir olarak incelediğimiz eserlerden sadece Selim Stafa'nın tercümesi tam tefsirdir. Hafız İbrahim Dalliu'nun çalışması Fatihadan Tevbe sûresine (dahil) kadardır. Diğerleri ise bazı sûrelerin tefsiri mahiyetindedir.

Fakat şunu üzümlere ifade etmek gerekir ki Kur'ân-ı Kerim'in Arnavutçaya tercümesinin ilk hareketleri Arnavutluk'ta başlamasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'nın ve ardından komünizm rejiminin Arnavutluk'ta iktidar olması, bu tür çalışmaların yapılmasını engellemiş ve bunların ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

Kur'ân-ı Kerim'in tamamının Arnavutçaya tercümesi, aslı Arnavut olup Arnavut topraklarında yaşanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. 1990'lı yıllarda komünizm rejiminin yıkılışı ile birlikte serbest bırakılan dini faaliyetler giderek artmakta, bu anlamda uzun süren verimsiz bir dönemin eksiklikleri giderilmeye çalışılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmeti, H. Sherif, *Kur'ani përkthim me Komentim*, Prishtinë 1988.

Ahmeti, Ismail, *Hafiz Ali Korça Jeta dhe Vepra*, Logos-A Yayınları, Shkup 1999.

Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelere*, Akik Yayıncılık, Ankara 1989.

Hysa, Mahmud, *Alamiada Shqiptare II*, Logos-A, Shkup 2000.

Aydar, Hidayet "Türklerde Kur'an Çalışmaları" *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, İstanbul 1999, s.159-235.

..... *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, Kur'an Okulu Yayıncılık, İstanbul 1996.

Aydüz, Davut *Tefsir Terihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Yayınları, İstanbul 2004, 2/bas.

Bardhi Ismail, *Hafiz Ibrahim Dalliu dhe Ekzegjeza e tij Kur'anore*, Logos-A Yayınları, Shkup 1998.

..... *1918-1988 yılları arasında Bosna-Hersek ve Kosova'da tefsir sahasında yapılan çalışmaların değerlendirilmesi"* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.

..... *Ibrahim Dalliu ve Tefsirdeki Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

Bartl, Peter, *Arnavutluk Müslümanlar*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1998.

Basha, Ali M, *İslami ne Shqiperi Gjate Shekujve*, Biblioteka İslame Yayınevi, Tiran, 2000.

- Basha, Ali Musa “Aspekte te Perhapjes se İslamit ne Vendin Tone” *Takvim 2000*, , Rilindja Yayınevi, Prishtine, 2000.
- Berxholli, Arqile; Qirjazi, Perikli, *Shqiperia Veshtrim Gjeografik*, 8 Nentori Yayınevi, Tiran.
- Bicaj, İsa, *Marredhenjet Shqiptaro-Malazeze (1881-1914)*, İnstituti Historise Yayınevi, Prishtin 2003.
- Buharî, Ebi Abdillan Muhammed ibn İsmail, *Sahihu’l-Buharî*, Daru İbn Kesir, Beyrut 1990, c. IV.
- Cebheri, İsmail ibn Hammad, *Sıhah*, Daru’l-İlm Lilmilayeyn, Beyrut, 1085 H, c II.
- Ceburi, Ebu Yakzan Atıyye, *Dirasat fi’t-Tefsir ve Ricalihi*, Daru’n-Nedveti’l-Cedide, Beyrut 1986, 3/bas.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, c. I.
 ..... *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1985.
- Ciroka, Blerim, *İngiltere’de Yaşayan Arnavut Gençlerin Dinî Kimlikleri, İnanışları yönelişleri*, (basılmayan yüksek lisans tezi), İstanbul, 2006.
- Culaj, Lush, *Shqiperia dhe Problemi Kombetar 1918-1928*, İnstituti Albanologjik Yayınları, Prishtin 2004.
- Cürcani, Şerif, *Ta’rifât*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Çalışkan, Mehmet, *Tefsir Bilgileri*, Nobel Kitabevi, Adana 2005.
- Dela Roko, Roberto Moroco, *Kombi dhe Feja ne Shqiperi 1920-1944*, çev. Omari, Luan, Gjika Elena Basımevi, Tiran.
- Demirci, Muhsin, *Kur’ân Tarihi*, İfav Yayınları, İstanbul 1997.

- Duman, Zeki, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992.
- Durham, Edith, *Brenga e Ballkanit*, çev. Shtylla, Vjollca, 8 Nentori Basımevi, Tiran.
- Ebu Davud, Süleyman İbnu'l-Eşas Sicistanî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, Mektebetu'l-Mekkiyye, Mekke 1998, Hudud 12, c. 5.
- Frasheri, Mehdi, *Historia e Lashte e Shqiperise dhe e Shqipetareve*, Phonex yayınları, 2/bas, Tiran 2002.
- GJINAJ, Maksim; Bezhani, Petrit, *Libra në gjuhën Shqipe Për Islamin*, İstanbul 2002.
- Glenny, Misha, *Balkanlar*, Sabah Kitaplar Yayınları, İstanbul 2000.
- Gümüş, Sadreddin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayhan Yayınları, Ankara 1990.
- Halimi, Ilire, "Tefsiri ne Revisten Edukaten İslame", *Edukata İslame*, Viti XXXV, nr. 80, Prishtine 2006, s. 67-80.
- Hall, Richard C., *Balkan Savaşları*, çev. Akad, Mç Tanju, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, Puto, Arben, *Historia Diplomatike e Çeshtjes Shqiptare*, Republika e Shqiperis Akademia e Shkencave Yayınları, Tiran 2003.
- Hamidullah, Muhammed, *H. Peygamber'in Altı orijinal Diplomatik Mektubu*, Beyan Yayınları, İstanbul 1990,
- ..... *Kur'an-ı Kerim*, çev. Abdülaziz Hatip, Beyan Yayınları, İstanbul 2005
- Hasani, İsmail, *Vetedijs Fetare dhe Kombetare tek Shqiptaret*, Universiteti i Prishtines Yayınları, Prishtine, 2001.
- Hasnaj, Ibrahim, "H. Ibrahim Dalliu - Jeta dhe Vepra, Kaloj Një Jetë me Halle", *Dituria Islame*, Viti X, Nr. 70, Prishtinë 1995, s. 16-17.

- ..... “H. Ibrahim Dalliu - Jeta dhe Vepra, Veprimtar i Zellshëm e Guximtar”
Dituria Islame Dergisi, Viti X, Nr. 69, Prishtinë 1995, s. 18-19.
- ..... “Ibrahim, H. Ibrahim Dalliu - Jeta dhe Vepra, Flamuri Kombëtar pas
Pesë Shekujsh”, *Dituria Islame Dergisi*, Viti X, Nr. 67-68, Prishtinë 1995, s.
19-20.
- Hoxha, Enver, *Kur u Hodhen Themelet e Shqiperise se Re*, 8 Nentori Basımevi, Tirane,
1984,
- Hûli, Emin, *Kur’ân Tefsirinde Yeni bir Metod*, çev. Güngör, Mevlut, Kur’ân Kitaplığı
Yayınları, İstanbul 1995.
- İbn Manzur, *Lisanu’l-Arap*, Daru Sadır, Beyrut, c. II/XI.
- İbrahimi, Nexhat, *İslami dhe Muslimanet ne Tokat Shqiptare dhe ne Ballkanin
Mesjetar*, Logos-A Yayınları, Üsküp 2003.
- ..... *İslami Ne Trojet İliro-Shqiptare Gjate Shekujve*, Logos-A, Üsküp 1999.
- ..... *Jâ-Sîn*, Prizren 1992.
- ..... *Kur’ân dhe Sunnet*, Logos-A Yayınları, Üsküp 2003.
- KASOLLJA, Faik, *Bibliografite e Revistave Zani i Naltë Kultura Islame dhe Njeriu*,
Aslan Yayınevi, İstanbul-Tiranë 2007.
- Kayhan, Veli, *Kur’ân’ı Tefsirde Usûl ve Gerekli İlimler*, Kurav Yayınları, Bursa 2007.
- Kermi, Hasan Said, *Hadî ila Lugati’l-Arap*, Daru’l-Beyan, Beyrut 1991, c. III.
- Komisyon (Anamalı, Skender ve arkadaşları), *Historia e Popullit Shqiptar*, Toena
basımevi, Tiran 2002, c. I/II.
- Komisyon, *Shqiptaret e Maqedonis*, Üsküp 1994.
- Komisyon, “Arnavutluk”, *Müslüman Halklar Ansiklopedisi*, İstanbul 1990.

- Komision, *Fjalor Enciklopedik Shqiptar*, Akademia e Shkencave e RPSSH, Tiranë 1985.
- Komision, *Gjeografia Shqiperise*, Shtypshkronja e Re, Tiran 1990.
- Komision, *Historia e Popullit Shqiptar*, Toena Yayınları, Tiran, 2002, c II.
- Korça, Hafız Ali, *Kur'ani i Madhenueshim e thelbi i tij*, Ora e shkodres Basımevi, Shkoder 1926.
- ..... *Gjylistani Trendafilishta*, Logos-A Yayınları, Shkup 2006.
- ..... *Historia e Shenjte edhe të Katër Halifetë*, Logos-A Yayınları, Shkup 2006.
- L. Bilge, Mustafa. “Arnavutluk”, *DİA*, T.D.V Yayınları, İstanbul 1991, c. III. s. 384.
- Mehdiu, Feti, *Përkthimet e Kur'anit në gjuhën shqipe*, Logos-A Yayınları, Shkup 1996.
- ..... “Kur'an-i dhe Hija e Tij Shqip” Logos-A Yayınları, Shkup 1999.
- ..... *Jasin-i dhe 20 Syre tjera Shqip me Transkriptim*, Prishtinë 1994.
- ..... , *Kur'an-i*, Shtypshkronjen OPGBG basımevi, Prishtine 1985.
- ..... *Maturantët e parë të Medreses Alauddin - Gjenerata 1967*, Timegate Yayinevi, Prishtina 2007.
- Morina, Qemajl “E Everteta dhe Paragjykimet per İslamin ne Bote dhe nder Shqiptaret”, *Feja Kultura Dhe Tradita İslame Nder Shqiptaret Uluslararası Semineri*, Prishtin, 15–17 Ekim 1992.
- Musa, Musa “Balkan Müslümanlarında Din-Kimlik Bütünleşmesi” Basılmayan Doktora Tezi, İstanbul, 2004.
- Nahi, Hasan I, *Kur'ani i Madhërishëm*, İnstituti Shqiptar i Mendimit dhe i Qytetërimit Islam, Tiranë 2006.

- Popoviç, Aleksandre, *Balkanlarda İslam*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.
- Puto, Arben, *Historia Diplomatike e Çeshtjes Shqiptare*, Republika e Shqiperis Akademia e Shkencave Yayınları, Tiran 2003.
- Sadikaj, Dilaver “Pozita e Fese ne Shqiperi ne Kushtet e Sistemit Komunist”, *Feja Kultura Dhe Tradita Islame Nder Shqiptaret Uluslararası Semineri*, Prishtin, 15–17 Ekim 1992.
- Serahsi, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsut*, Seâde Matbaası, Mısır H 1324, c. I.
- Shahu, Ajet “Marredheniet e Shteti komunist me Fene Islame ne Shqiperi (1945-1967)”, *Feja Kultura Dhe Tradita Islame Nder Shqiptaret Uluslararası Semineri*, Prishtin, 15–17 Ekim 1992.
- Shkodra, Ramadan, *Perkthimet e Kur’anit ne Gjuhen Shqipe*, Takvim-Kalendar 2007.
- Shpuza, Gazmend, “Hafiz Ibrahim Dalliu - Atdhetar dhe Demokrat i Shquar” *Dituria Islame Dergisi*, Viti, XVIII, Nr. 162, Prishtinë 2004, s. 40-43.
- Stafa, Selim, *Perzgjedhje ne Komentimin e kur’ani Kerimit*, Toena Basimevi, Tiran 1996, c.I.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Muhtasariü'l-itkan fi ulumi'l-Kur’ân* iht. Selahaddin Erkadan, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 3/bas.
 ..... , *İtkan fi Ulumi'l-Kurân*, Daru İbn Kesir, Dımaşk 1987, c. II.
- Şeyh Osman, *Kavâidü İlmi't-Tefsîr*, thk. Uzul, Mustafa, Birleşik Matbaacılık, İzmir.
- Taku'd-Dın El-Hılalı, *Shpjegimi i Kuptimeve të Kur’anit të Lartë në Gjuhën Shqipe*, Darusselam, Riad 1999.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İfav Yayınları, İstanbul 1991.

- Vezani, Halid, *Menahicu tefsiri'n-nusus beyne ulemai's-şeria ve fukahai'l-kanun*, Darü'l-Camiatü'l-Cedide, İskenderiye 2008.
- Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*, Işık Akademi Yayınları, İzmir Eylül 2007, 2/bas.
- Zakaria Khan, *Kur'ani i Shenjtë Përkthim e Komentim*, Islam International Publikations Limited, Islamabad 1989.
- Zavalani, Tajar, *Historia e Shqipnis*, Tiran Phonex Basımevi, 1998.
- Zehebî, Muhammed Huseyn, *Tefsir ve Müfessirun*, Mektebetu'l-Vehbe, Mısır 1985, c. I.
- Zekaj, Ramiz, *Zhvillimi i Kultures Islame te Shqiptaret Gjate Shekullit XX*, A.İ.T.C Basımevi, Tiran 2002, 2/bas.
- Zerkani, Muhammed Abdülazim, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire 1943, c. I.
- Zerkeşi, Bedruddin, *Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, Daru Marife, Beyrut, 1392 H, c. II.

ELEKTRONIK POSTA

Pone, Ferdinand, *Shekulli Gazetes*, i 20 Eylül 2008;

<http://eee.shekulli.com.al/nees/49/ARTICLE/32555/2008-09-20>. (haziran 2010)

Arnavutluk, <https://eee.cia.gov/index.html> Albania. (Ocak 2010).

Niuton Mulleti, <http://eee.dardania.de/vb/upload/shoethread.php?t=22823&page=3>
(Temmuz 2010)

Arnavutluk tarihi, <http://tr.eikipedia.org/eiki/Arnavutluk>. (ocak 2010)

Historia e shqiperise, <http://duamp3.net> Historia Shqiptare (mart 2010)

Ballkani dhe renia e komunizmit ne Shqiperi,

http://eee.kohajone.com/html/artikull_12568.html (Salı, 23 Ekim 2007)

http://eee.stublla.com/Shqip/Fjala_lire/ZefAhmeti/Shkrimet001/2004/Janar/18.htm

ABEDIN RAKIPI, Përdorimi politik i islamofobisë ne Shqiperine paskomuniste

<http://article.gmane.org/gmane.politics.region.albania.shqiperia/10075/match=1998+sh>
[sh](#). (Mart 2010).

Shefi i CIA, ne Tirane per terrorizmin dhe Kosoven

<http://eee.kosova.de/forum/archive/index.php/t-11465.html> (Haziran 2010).

Si u rrëzua monumenti i diktatorit me të vrazhdë të botës komuniste në Tiranë:

<http://eee.dardania.de/vb/upload/shoethread.php?t=25785> (Nissan 2010).

deklarate-e-41-imameve-te-xhamive-ne-vend, <http://eee.shekulli.com.al/2009/11/18/>,
deklarate-e-41-imameve-te-xhamive-ne-vend (haziran 2010)

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Arnavutluk'un Mamurras şehrinde doğdum. İlk ve orta öğretimimi Mamurras'ta tamamladım. Yine doğduğum şehirde 2002 yılında açık öğretim düz lisesini bitirdim. 2003 yılında Kavaya'nın Gosa kasabasında Kur'ân Kursunu bitirip hafız olduktan sonra aynı yılın son baharında Türkiye'ye, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geldim. 2008 yılında buradan mezun olduktan sonra aynı yıl Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı'nda Yüksek Lisansımı tamamladım.